

Gönczöl Enikő

A KÖZÉPKORI EURÓPA

Szent Gellért Egyházi Kiadó

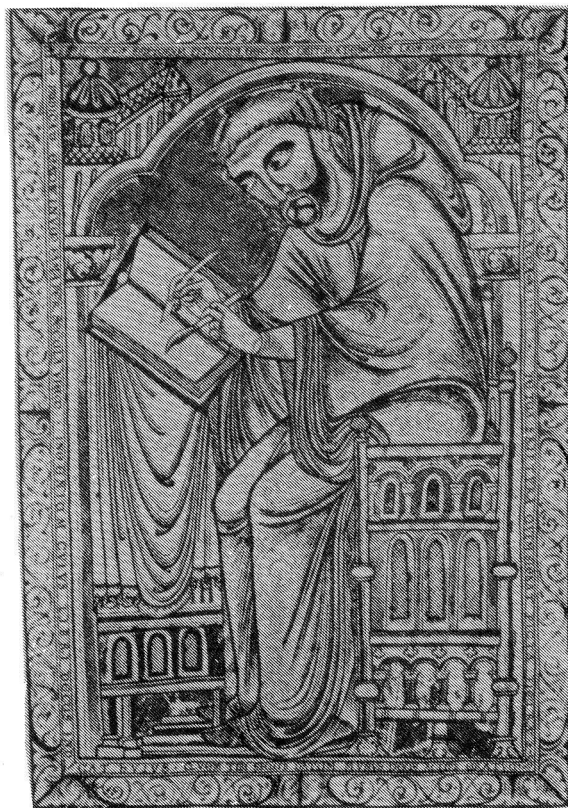
Gönczöl Enikő

A KÖZÉPKORI EURÓPA

Gönczöl Enikő

A KÖZÉPKORI EURÓPA

Szent Gellért Egyházi Kiadó

1993

Készült
a Pedagógus Szakma Megújítása Projekt
pályázatán nyert támogatással.

A borítón: *Lovag kíséretével*
Belső címlap: *Canterbury kódexmásoló*

A vonalas rajzokat a szerző készítette

ISBN 963 8273 10 0

A kiadásért a Szent Gellért Egyházi Kiadó igazgatói felelnek

A szedés a Kiadóban készült

Műszaki vezető: *Zsigmond Balassa*

Nyomás és kötés: Kódex Kiadványszerkesztési GMK

Felelős vezető: *Pomlényi György*

✓ QNB 066 / 091

A LOVAGOK KORA
(11—12. század)

A középkori nagybirtokok

Európa a 10. században

A 10. század Európája — különösen a korabeli Bizánccal és Cordobával összehasonlítva — szegényes, paraszti világ volt, ahol az, hogy egész évben jóllakjanak, csak keveseknek jutott osztályrészül. Az elvetett mag itt legfeljebb háromszoros termést hozott, amiből húsvétig süthettek kenyeret a parasztok. Utána be kellett érniük azzal az élelemmel, amit az erdők és a folyópartok kínáltak számukra. Előfordult azonban az is, hogy a gabona nem tartott ki az ünnepig, s a püspökök kénytelenek voltak feloldani a böjti tilalmat, mivel az emberek semmiféle növényi táplálékhoz nem tudtak hozzájutni. S végül voltak olyan évek is, amikor emberek sokasága nem talált semmi ehetőt saját környezetében. Az éhínség réme a 11. század közepéig újra és újra visszatért Európába. Közülük az egyik utolsót, az 1032. évit így mutatja be egy clunyi szerzetes korabeli leírása:

„... az időjárás annyira viharossá vált, hogy sem a vetésre, sem az aratásra nem volt alkalmas idő, főként a felhőszakadások miatt... a föld annyira sáros lett, hogy három év alatt egyetlen mag befogadására alkalmas barázdát sem lehetett találni. Aratás idején viszont a különféle dudva és gaz a szántóföldek egész felületét ellepte... Ez a pusztító terméketlenség Keleten kezdődött. Görögország elpusztítása után Itáliába jutott, innét elárasztotta Galliát és kiterjedt Anglia minden vidékére is. Akkor az egész nép az élelemhiány következtében mintegy összeaszott, a nagyok és közrendűek a szegényekkel együtt sápadoztak az éhségtől... Miután a vadállatokat és a szárnyasokat is elfogyasztották az emberek, a kegyetlen éhségtől hajtva — még elmondani is borzalmas —, mindenféle dögöt ettek. És ... amit azelőtt csak nagyon ritkán lehetett hallani, a mardosó éhség arra kényszerítette az embereket, hogy emberhúst egyenek; az úton járókat a náluk erősebbek elragadozták, darabokra vágták és tűzön megsütve, felfalták... Sokan ... agyaghoz hasonló fehér földet ástak ki, ezzel ami lisztjük, korpájuk még volt, összekeverték, és ebből sütöttek kenyeret, hogy az éhhaláltól megmeneküljenek. Igyekezetüket az életben maradás reménye sarkallta, de teljesen eredmény nélkül. Sápadtság és soványság látszott mindenki ábrázatán, sokak bőrét viszont gyulladás puffesztette. Az emberek hangja annyira elvékonyult, hogy halódó madarak csipogásához vált hasonlatossá...

Mivel ... a halottakat, éppen nagy sokaságuk miatt eltemetni nem lehetett, némely helyeken az istenfélő emberek csontházakat építettek, és ötszáz vagy több holttestet vitettek ide félmeztelenül, vagy teljesen ruhátlanul — amennyi csak elfért bennük.”

(Radulphus Glaber: *Historia*. I. IV. c. 4.47. o.)

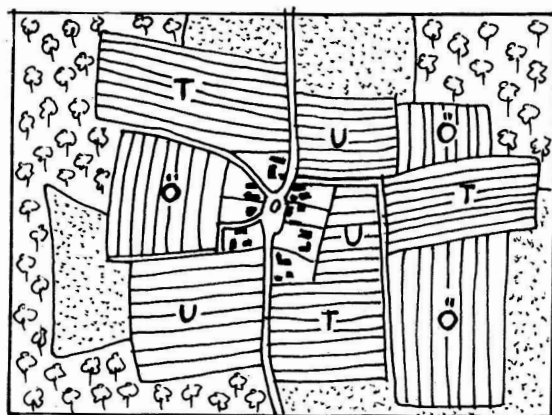
Ezt követően azonban, a 11. század folyamán kiegyensúlyozottabbá vált az élelemtermelés, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy véget értek a megelőző század nagy inváziói, állandósultak a birtokviszonyok, és békésebb élet köszöntött a falvak népére.

A nagybirtok

A 10—12. század gazdálkodásának, de egyben emberi viszonyainak is, legjellemzőbb kerete a nagybirtok volt. E birtokok országonként és vidékenként sokban különböztek, de voltak olyan vonásaik is, amelyek egész Európában általánosnak tekinthetők. Ilyen volt például szervezeti felépítésük, a területükön lakó népek jogi helyzete, valamint az, hogy a birtokhoz tartozó földek nem egy tagban, hanem sokszor egymástól nagy távolságokra feküdtek. Ez utóbbi az egyház esetében a különböző helyeken tett adományok, a világi birtokoknál pedig házasságkötések és öröklések következménye volt.

Bármilyen szétszórt is volt azonban a nagybirtok, erős szervezettel rendelkezett. Központja az a hely volt, ahol a föld urának vára és temploma állt. A birtok területe uradalmakra oszlott, ezek mindegyikéhez egy vagy több falu tartozott. Az uradalmak központja az udvarház volt, amelynek élén a földesúr bizalmi embere, az udvarnagy teljesített szolgálatot. Maga az udvarház részben gazdasági épületekből, csűrökből és istállókból, részben pedig kézműves műhelyekből és a szolgaszemélyzet lakóházaiból állt, s kerítéssel volt körülvéve.

Az uradalom földje több részre oszlott. A paraszti telkek a falvak körül húzódtak, s a 11. században — a talaj minőségétől függően —, úgy voltak kimerve, hogy képesek legyenek eltartani a rajtuk élő parasztcsaládot, amelyen belül apáról fiúra öröklődtek. A paraszti telkek között szétszórtan helyezkedtek el azok a földdarabok, amelyek a földesúr háztartásának ellátását szolgálták, s amelyek összességét a magyar szóhasználatban majorságnak nevezzük. A paraszti telkek egyúttal jogot biztosítottak a rajtuk dolgozóknak arra, hogy saját szükségleteik kielégítésére használják a környező réteket, mocsarakat és erdőket. A nagybirtokon belül azonban mindamellett bőven voltak olyan területek is, amiket semmilyen formában nem hasznosítottak még ebben az időben.

A falu határa
(U = ugar, Ö = őszi vetés, T = tavaszi vetés)

A nagybirtok lakói

A föld urai mindenhol a királyok, hercegek, grófok, érsekek, püspökök, apátok vagy más, kisebb birtokosok voltak. Őket kivéve, a birtokokon többé-kevésbé mindenki függő helyzetben élt, de a szabadság hiányának mértéke széles skálán mozgott. Az uradalmak népének nagy része azonban besorolható két jellemző csoportba. Azok, akik a földesúri háztartás ellátásáról gondoskodó állandó dolgozók voltak, például a pásztorok, juhászok vagy a kézművesek,

közvetlenül a földesúr szolgálatában álltak. Ők, amellet, hogy nem rendelkeztek szabadon munkájuk eredményeivel, magánéletükben sem tehettek szinte semmit a birtok urának hozzájárulása nélkül. Ha a birtokon kívülről akartak feleségül venni valakit, engedélyre volt szükségük hozzá, s a házasságkötés után illetéket kellett fizetniük. Haláluk esetén pedig örökségük részben vagy egészben a földesurat illette.

Ennél jobb helyzetben voltak a telkes parasztok, akik személyüket tekintve szabadnak számítottak. Ám e szabadságot erősen korlátozták azok a kötelesek, amelyekkel földjük fejében a birtok urának tartoztak. Terményeik egy részének beszolgáltatása mellett, évente meghatározott időt kellett dolgozniuk a majorsági földeken is. Ezt az ingyenmunkát nevezik robotnak. Ugyanilyen általános terhük volt a terménytized, más szóval a decima vagy dézsma fizetése, amivel elméletileg az egyháznak tartoztak, a papok ellátására. A gyakorlatban azonban általában ezt is a földesúr szedte be. S végül Európa-szerte általánosnak tekinthető az is, hogy a parasztok kötelesek voltak gabonájukat a földesúr malmában őrltetni, sörüket az ő sörfőzdéjében elkészíttetni, és szőlőjüket az ő présházában kiperéseltetni, amiért persze illetéket kellett fizetniük.

A magyar szóhasználatban a nagybirtokon dolgozókat általában egységesen jobbágyoknak nevezik, amire az ad alapot, hogy e két réteg helyzete bizonyos tekintetben valóban azonos volt. Mindannyiuk felett a földesúri bíróság, az úriszék ítélkezett, a helyi szokásjog alapján. S a korabeli szóhasználat szerint valamennyien a birtok urának nagy családjához, famíliájához tartoztak. Erre utal a földesúr akkori elnevezése, a senior szó is, ami azt jelenti „idősebb”, „a család legidősebb tagja”, aki irányítója, bírása, de egyben védelmezője is a közösségnek. Az ilyen fajta szervezetet, amelyben a hatalom az „atyai” gondoskodással fonódik egybe, a „pater = atya” szó alapján, patriarchális szervezetnek szokták nevezni.

A parasztok hétköznapijai

A falvak közepén általában a templom állt, s mellette volt a temető, ami jól mutatja, hogy a középkori emberek másfajta, sokkal barátságosabb viszonyban voltak az elhunytakkal, mint a maiak. A templom körüli térre futottak be az utcák, amelyek mellett a házak sorakoztak.

Ezek a paraszti otthonok mai értelemben inkább tekinthetők kunyhóknak, mint lakóházaknak. Alapterületük 10—30 négyzetméter között mozgott, s a többségük félig a földbe volt mélyesztve. Falaik rendszerint úgy készültek, hogy az ágakból font sövényt kívül és belül agyaggal tapasztották be. A ház földpadlóját keményre dörgölték, a tető ácsozatát pedig szalmával fedték be, ami gyakran fogott tüzet, hiszen kéményeket akkoriban még nem építettek, s a nyitott tűzhelyekből könnyen kipattant a szikra.

A berendezés nagyon egyszerű volt. Többnyire fából készült padokból, székekből, kecskelábú asztalokból és durván megmunkált ágyakból állt, amikre szalmazsákokat és takarókat fektettek. Tollas ágynemű és lepedő a középkorban csak a nagyon gazdag parasztcsaládoknál akadt. A ruhákat rendszerint fal mellé helyezett nagy ládákban tartották.

A táplálkozásban a kenyér, a káposzta és a borsó játszotta a főszerepet, de széles körben használták a lencsét, a répát, a céklát, a karalábét és a hagymát is. Kedvelték a fokhagymát, amelyről azt tartották, hogy tisztítja a testet, fára akasztva pedig elriasztja a kártevő madarakat. Ismerték a spenótot is, amit a Pireneusi-félszigeten élő arabok honosítottak meg Európában, de felhasználása eltért a maitól. A zöld leveleket vízben megfőzték, kipréselték, majd gombócokat formálva belőle, csemegeként árulták azt a nagyobb települések utcáin. Az ehető növényeken kívül szinte minden családban termeltek lent és kendert is, amit ruhák és a ház körül szükséges különféle textíliák készítéséhez használtak. Ugyancsak megtalálható volt a kertekben valami olyan növény, amelyből olajat lehetett nyerni, hiszen böjt idején tilos volt a zsír fogyasztása. Dél-Európában erre az olajfa termése szolgált, északabbra pedig dió- vagy mákolajat használtak.

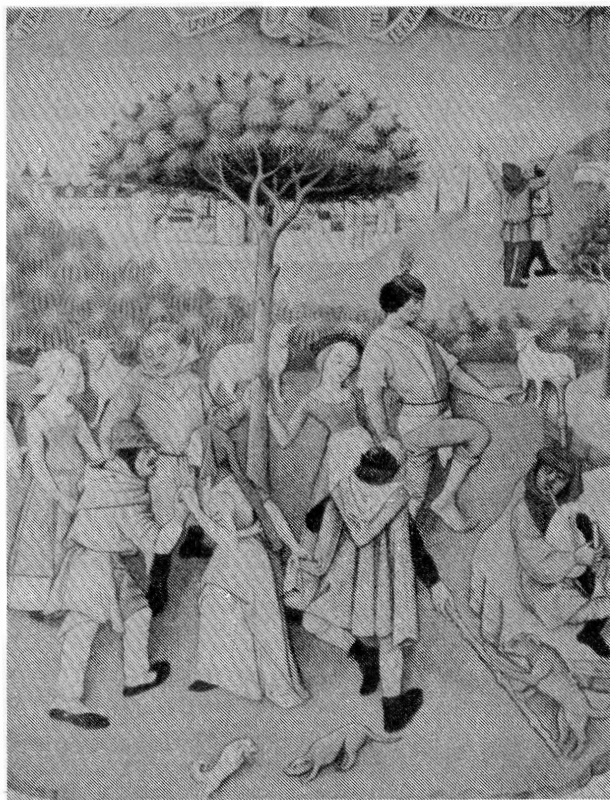
A paraszti táplálkozásban ugyanakkor természetesen szerepet játszottak a környező erdők, ahol gombákat és gyümölcsöket lehetett gyűjteni, apró vadakat lehetett elejteni, valamint a gazdag halastavak. S persze voltak saját állataik is a ház körül.

A földművesek életének nagy része igen kemény munkával telt, amit így mutat be egy 14. századi ismeretlen angol költő:

*Hogy mentem az úton, facsart a fájdalom,
egy szegényt láttam én, ekéjéhez tapadt,
dolmánya, ujjasa legdurvább gyapjú volt,
süvege tiszta lyuk, kilógott a haja.
Tiporta a sarat és lábuja kibújt
a nyútt bakancsból, amely formátlan holmi volt,
nadrágja mint cafat, csüngött a térd körül,
fröcskölte őt a sár, s ment az eke után.
Két nagy, idomtalan, ujjatlan kesztyűje
trágyától koszos és alig fedi kezét,
fedetlen karjait könyékig kente sár.
Négy vezna tehenet hajtott maga előtt,
bordájuk mind kiállt, bőrük sok horpadás,
így húzták az ekét, húzták siralmasan.
Mellette asszonya, kezében ösztöke,
fölhajtott szoknyája nyaka köré borult,
rossz ponyva kanyarult testén köpeny helyett,
mezítláb járt fagyon, talpából vére hullt.
Szántóföld végiben szakajtó kerekült
és benn egy rongyokba bugyolált csecsemő,
még két gyerek odább, talán kétévesek,
s fújták az éneket, a vad nyomor dalát,
panaszló szöveget, jajgató dallamot
s rájuk reccsent apjuk: „Csönd legyen, gyerekek!”*

(Weöres Sándor fordítása)

Gazdasági kötelezettségeik teljesítésén kívül, a parasztoknak meghatározott időközönként meg kellett jelenniük a földesúri bíróság, az úriszék előtt is. Ha valaki nyomós ok nélkül távol maradt, akkor megbüntették. E gyűléseket

Falusi táncmulatság

napi templomlátogatást, vagy tánccal szentségtelenítette meg az Úr napját, s még hosszan lehetne folytatni a sort.

Az úriszék napja egyben az engedélykérések ideje is volt. Ekkor folyamodtak a parasztok a földesúrhoz annak érdekében, hogy engedélyezze számukra, hogy egyik vagy másik fiukat iskolába küldhessék vagy pappá szenteltethessék, illetve, hogy lányaikat férjhez adhassák.

Ugyanakkor nem hiányzott a vidámság és a játék sem a falusiak életéből. Sok helyen rendszeresek voltak az íjászversenyek, valamint a birkózó és a bokszmérkőzések. Megtalálható a középkori játékok között a baseball, a golf és a tenisz őse is. Az ezekhez használt kisebb-nagyobb bőrlabdákat szénával vagy korpával tömték ki.

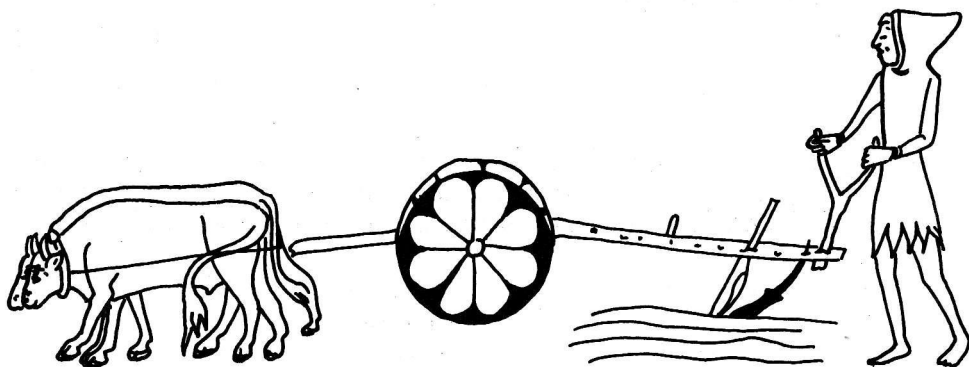
A legdurvább sportnak a labdarúgás számított, amelynek során egy nagy falabdát rugdostak, és a szabályok értelmében semmi sem volt tilos. Egy 15. századi legendaíró így mutatja be a játékot:

„A futball olyan játék, amelyben fiatal emberek... lökdösnek egy nagy labdát, nem dobják a levegőbe, hanem lábukkal görgetik a földön. Mondhatom, eléggé megvetendő játék, s szerintem legalábbis, sokkal közönségesebb, méltatlanabb, hitványabb, mint bármelyik másik fajta; ritkán végződik kár, baleset vagy a játékosok valami baja nélkül.”

általában ünnepélyes keretek között, az udvarház csarnokában, a falu temploma előtt, vagy esetleg a település legöregebb fája alatt tartották. Az ülésekről jegyzőkönyvek készültek, amelyek megőrizték számunkra, hogy milyen fajta ügyekben ítéleztek a földesurak. Jellemző vétkeknek számítottak például a következők: a falu egyik lakója békét bontott, amikor életveszélyesen megfenyegette a szomszédját; egy legény éjjel kövekkel dobálta meg valamelyik rokona házának a kapuját, aki ijedtében fellármázta az egész falut; az egyik paraszt a másiknak a földjére hajtotta az állatait, s azok kárt tettek a vetésben; valaki kutat ásott, s ezzel a saját telkére vezette a közös forrás vizét; egy másik ellopta a szomszédja sövényét tüzelőnek; valaki elmulasztotta a vásár-

A 11. század mezőgazdasági technikája

A rablóhadjáratok elmúltja mellett, számos új eszköz és eljárás széles körű elterjedése is hozzájárult ahhoz, hogy egyenletesebbé vált Európa lakosságának élelmezése. Ezek közül az egyik legfontosabb a kötött talajok feltörésére is alkalmas, vas alkatrészekkel ellátott, úgynevezett nehézeke volt. Ennek az eszköztípusnak a használatát egy másik újítás, a szügyhám bevezetése tette lehetővé. Ez a fogatolásnak azt a módját jelentette, hogy a szíjakat az állat nyaka helyett a vállára erősítették, aminek következtében az jóval nagyobb teher elhúzására lett képes. Tovább növelte a munka hatékonyságát, hogy az ökrök helyett ekkoriban kezdték az immár patkókkal ellátott lovakat használni a mezőgazdaságban. Ez azt eredményezte, hogy naponta átlagosan két órával hosszabb ideig tudták dolgoztatni az igavonó állatokat.

Vasalkatrészes kerekeseke

A korszak másik jelentős újítása volt az úgynevezett háromnyomásos rendszer bevezetése Európa középső területén, a korábbi kétnyomásos helyett. Ez azt jelentette, hogy a művelés alá vont földet három részre osztották. Az egyikbe őszi gabonát, búzát és rozsot vetettek, majd ennek learatása után zöldségféléket. A másikba a tavasszal vetett köles, árpa és zab került. A harmadik részt pedig üresen hagyták, s abban az évben ezen legeltették a falu állatait. Az egyes vetésfajták helye és a legelőnek maradó terület, az ugar évente változott.

Ezeknek az újításoknak a következtében a szemhozam Nyugat- és Közép-Európa területének nagy részén a korábbi 1,5–2-szeresről 3–4-szeresre emelkedett. Mindezt azonban befolyásolta az a kevésbé ismert tény is, hogy 750–1250 között éghajlati szempontból Európa egy meleg és száraz időszakot élt át, aminek következtében a gabonatermelés és szőlőművelés határai a korábbinál északabbra tolódtak, s a nyári periódus hosszabbá vált.

Európa többi részén azonban nem kedveztek az éghajlati és talajviszonyok a háromnyomásos gazdálkodás bevezetésének. Délen a kevés csapadék és a nagy meleg miatt rövid volt a föld termékeny időszaka, ezért megmaradt a korábbi kétnyomásos rendszer. Északon pedig épp ellenkezőleg, az okozott problémát, hogy az üresen hagyott területeken mindig számolni kellett az újrabozótosodás veszélyével, itt ezért a folyamatos művelést alkalmazták.

A nagybirtok gazdálkodása

A nagybirtok tulajdonosa ebben az időben még nem akart földjei révén különösebb nyereségre szert tenni. Nem voltak ugyanis piacok, ahol terményeit eladhatta volna, ezért nem is volt szükséges, hogy embereit nagyobb teljesítményre ösztönözze. Elég volt annyit termelni a földeken, amennyit az ott lakók el tudtak fogyasztani.

A szükségletek hiánya mellett gátolta az egyéni kezdeményezések kialakulását az a mód is, ahogyan a földeket művelték. A nyomásos gazdálkodás megkívánta, hogy a közösség tagjai azonos dűlőn belül valamennyien ugyanazt a munkát végezzék. Egyszerre szántottak, vetettek és arattak, s ha valamelyikük beteg lett vagy megrokkant, a szomszédok segítették ki. A falvak lakói erősen egymásra voltak utalva ebben az időben, s amíg ez a helyzet fennállt, a telkes parasztok vagyoni szempontból egyenlőek voltak.

A népesség növekedése

A föld termékenységének javulása következtében lassan növekedni kezdett Európa lakossága. A pontos számokat nem ismerjük, de a becslések szerint a 11–13. század folyamán a következőképpen alakult kontinensünk népessége:

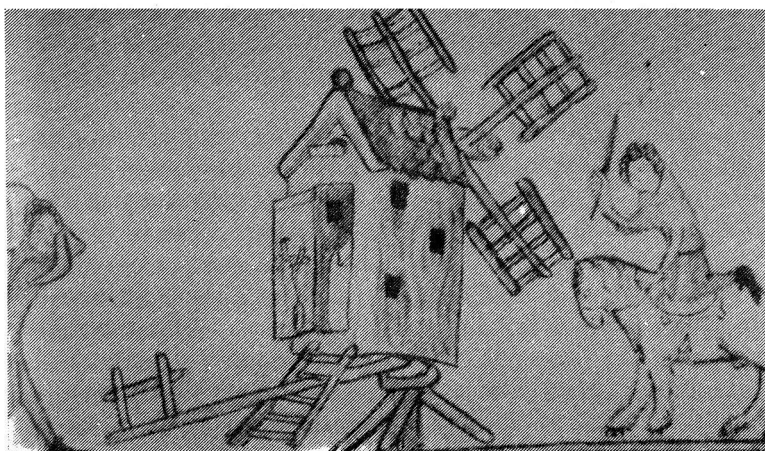
1050 körül	46 millió
1100 körül	48 millió
1150 körül	50 millió
1200 körül	61 millió
1300 körül	73 millió

A növekedés különösen a mai Franciaország, Hollandia és Belgium területén, valamint a mai Németország nyugati részein volt jelentős, ami azzal járt, hogy az évek során mind többen kényszerültek elhagyni az apai telket. A gazdagok körében az indította el a mozgást, hogy a nagybirtokot Európának ezen a részén nem osztották fel az utódok között, hanem rendszerint a legidősebb fiú örökölte azt. A fiatalabbak közül ezért sokan csatlakoztak különböző, földszerző hadi vállalkozásokhoz.

A parasztságon belül pedig valószínűleg az a tény adott lökést az elvándorlásnak, hogy az egy család ellátására alkalmas telkeket abban az időben mérték ki, amikor az életben maradó utódok aránya még kisebb volt. A fiatalabb fiúk közül sokan azért voltak kénytelenek elhagyni a családi házat, hogy apjuk továbbra is teljesíteni tudja azokat a szolgáltatásokat, amelyekkel a földesúrnak tartozott.

Volt azonban még egy nagyon fontos tényező, ami emberek sokaságát szabaddította fel a falvakban: a kézi gabonaörlést kiszorító, vízi vagy szélergéniával hajtott malmok széles körű elterjedése a 8. és a 13. század között. A becslések szerint ezek száma a 13. század végére elérhette a 200 ezret Európában, legalább 10 millió ember nehéz testi munkáját átvéve ezzel.

Mindezek következtében a 11–12. században nagy népmozgás indult meg kontinensünkön, ez döntő mértékben járult hozzá a középkori európai gazdaság

*Egyszerű
falusi
szélmalom*

és kultúra megteremtéséhez. A változások első látványos eleme a művelésbe vont földterületeknek az erdőségek és mocsarak rovására való növekedése volt.

A gazdálkodás új formája a cisztercita uradalmakban

A szűzföldek termővé tételében vezető szerepet játszott a cisztercita rend, amelynek kolostorait abban az időben alapították, amikor a könnyen kezelhető földek már nagyjából mind lakottak voltak Európában. Az új rend ezért csaknem minden esetben erdős, mocsaras, bozótos területeken telepedett meg, amiket az adományozók könnyű szívvel bocsátottak a rendelkezésükre. A földek feltöréséhez a szerzetesek úgynevezett laikus vagy szolgáló testvéreket hívtak segítségül, akik velük éltek és dolgoztak, de iskolázatlanságuk miatt nem szentelték pappá őket. Ezek az emberek már valószínűleg a nagybirtokokon feleslegessé váló parasztok közül kerültek ki.

Fontos újítása volt a cisztercitáknak az is, hogy a termővé tett földet nem osztották jobbágytelkekre, hanem 200—300 hektáros nagy gazdaságokat hoztak létre belőlük. Ezek központi irányítás alatt álltak, s laikus testvérek művelték őket egy-egy szerzetes vezetésével, különféle juttatások fejében. A cisztercita uradalmakban ezért nem alakult ki a jobbágyság, s az egész gazdaság ésszerűbben és hatékonyabban működött, mint a hagyományos földesúri nagybirtokokon.

A hospesek

A 12. századtól kezdve egyre gyakrabban bukkan fel a régi oklevelekben a „hospes”, azaz vendég kifejezés. Mint maga a szó is jelzi, a hospes telepesféle ember volt, aki idegenként vándorolt be más uraság, illetve később más népek földjére. A kóborló emberek kezdetben egyszerűen elfoglaltak egy-egy gazdátlanul látszó, elvadult területet. Később azonban már a birtokosok igyekeztek különféle kedvezményekkel lakatlan és nehezen művelhető földjeikre csalogatni őket. Letelepülésük ettől kezdve szervezett formát öltött. Az új települé-

sek alapító okmányainak a szövegét országszerte kihirdették, így segítve elő a bevándorlást. Ez egyben azzal a következménnyel is járt, hogy néhány szerződés modellértékűvé vált, s így a hospesfalvak jogi helyzete Európa-szerte igen hasonló lett.

Ezekben a falvakban ismeretlen volt a személyes jobbágyi függőség, s megszűnt a robot is, hiszen e települések határában nem voltak majorsági földek. A földesúri háztartás ellátásáról ugyanis kielégítően gondoskodtak a régebbi uradalmak. A hospesfalvakban a földterület egészét meghatározott bérért birtokolt paraszti telkek foglalták el. A földesúrral szembeni kötelezettségeket pedig a közösség terheként rögzítették a szerződések. Az új falvak lakói között már sokan voltak olyan szolga-jobbágyok is, akik a szabadság reményében szöktek oda valamelyik uradalomból. Az e településeken élőket ugyanis megillette az a jog, hogy bármilyen állapotúak voltak is korábban, egy év és egy nap elmúltával szabaddá váltak, s nem lehetett őket többé visszavinni szülőhelyükre. Ez alól csupán a falut alapító földesúr saját jobbágysai képeztek kivételt.

Ilyen fajta új települések először a mai Franciaország északi részén jöttek létre, s onnan terjedtek lassan dél felé. Hasonló módon ment végbe az Ibériai-félsziget mohamedánoktól visszafoglalt részének a betelepítése. S ugyancsak hospesek kezdték meg a tenger és a folyók elleni küzdelmet a túlnépesedő Flandriában. E munkák nyomán a flamandok olyan híres gátépítők lettek, hogy a 12. század elejétől a német fejedelmek is őket hívták be mocsaras területeik kiszárítására. A meghódított földet pedig ugyanolyan feltételekkel bocsátották a rendelkezésükre, ahogyan azt korábban a flandriai grófok tették.

Ezeknek a különleges jogállású településeknek a kialakulásával kezdődött el a hagyományos földesúri nagybirtokok bomlása.

A lovagok világa

A lovagok és fegyverzetük

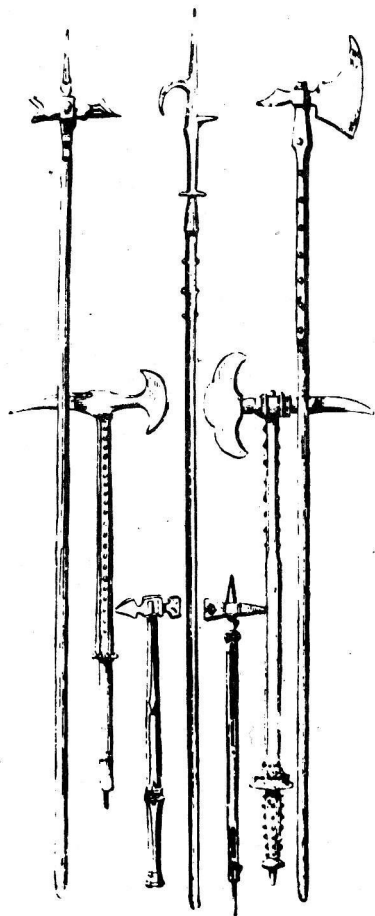
Az életkörülmények általános javulásának első haszonélvezői a földek birtokosai voltak, akiket a középkori hadszervezetekben betöltött szerepük alapján, a 11. századtól kezdve lovagoknak neveztek. Mellvérttel és sisakkal felszerelt lovasok persze már korábban is voltak, de a csatákat többnyire nem ők, hanem a nehézfegyverzetű gyalogosok döntötték el. Ettől az időtől fogva azonban a nyugat-európai hadseregek legfőbb ütőerejét a lovasság képezte.

A 11–12. századi lovagok szinte sebezhetetlenek voltak, mivel egész testüket vért borította. Ez a páncélruha kezdetben vasgyűrűkből állt, amiket sűrűn egymás mellé téve varrtak rá egy textilanyagra, később azonban már az egész öltözet vaslemezekből készült. De az ebben való mozgás már annyira nehéz volt, hogy a lovag nem tudta egyedül magára öltetni a páncélt, s ahhoz is segítségre volt szüksége, hogy lóra üljön, illetve leszálljon róla. A vért alatt rendszerint vastag alsóruhát hordtak, térdüket filccel tekerték körül, nadrágjukat pedig párnákkal bélelték ki. A páncélra többnyire címerrel díszített tunikafélét öltöttek, ami oldalt fel volt hasítva, hogy ne akadályozza a lovaglást. Sisakjukra pedig tollbokrétát, tarka kendőt, fátylat vagy színes szalagot erősítettek.

Az ebben a korban használt fegyverek közül a hosszú lándzsa volt a legfélelmetesebb, amit a lovag a hóna alá szorított, és azzal szinte egybenőve rohamozta meg az ellenfelet, megpróbálva azt kilökní a nyeregből. Ezt nagyban elősegítette a kengyel használatának elterjedése, ami megsokszorozta a döfés erejét. Közelharcban emellett használták a kardot, buzogányt és tört is. Védelmi fegyverük pedig a fából készült, erős bőrrel bevont pajzs volt, amit vasveretek tartottak össze.

A csatákban a lovakat is vasgyűrűkkel televarrott takaró borította, amire még egy vékonyabb, címeres szövetet is terítettek. Az állat fejét pedig egy olyan, vashegyekkel ellátott fémlemez védte, amivel maga a ló is képes volt megsebesíteni az ellenséget.

Mindez azonban igen drága volt. S mivel a harcosok maguk gondoskodtak felszerelésükről, lovag csak a valóban gazdag embe-

Lovagori fegyverek

rekből lehetett ebben az időben. A páncélos csatákra nevelt különleges ló, a dexterius ugyanis többszörösét érte egy igáslóénak, s a vértet két-szer annyiba került, mint a ló. Mindennek az árán egy-egy falunyi földbirtokot lehetett venni akkoriban.

Normann lovagok Angliában és Dél-Itáliában

Az Európát végigrabló pogány normannok egy csoportját III. Károly francia király telepítette le 991-ben a Szajna torkolatának azon a részén, ahol a későbbi normandiai hercegség kialakult. A 11—12. századra ez a terület Európa legnépesebben lakott részei közé tartozott, ahonnan földet szerezni vágyó lovagok sokasága rajzott ki észak és dél felé.

Innen kelt át Angliába Normandia hercege, Vilmos, hogy elfoglalja trónját, amit I. Edvárd (1033—1066) halála előtt rá hagyományozott. Mivel azonban az angolszász főurak ezt nem fogadták el, s maguk közül választottak királyt Harold személyében, a herceg hadsereggel indult el, hogy érvényt szerezzen jogainak. A döntő összecsapásra 1066-ban került sor, az angliai Hastings közelében. Valószínűleg ez volt az az ütközet, amelyben először használták a később általánossá váló fegyverzetet és harcmódot. A csatát így mutatja be egy korabeli szerzetes:

Normann íjászok a hastingsi csatában. A fél méter széles és 70 méter hosszú bayeux-i falikárpit részlete.

„... Mindkét oldalon csatára hívott a harci kürtök velőtrázó hangja. A normannok fürge vakmerőséggel indították meg a támadást, s az angolok közelébe jutva, hajtódárdáikkal sebeket s halált okoztak. Ellenfeleik bátran ellenálltak, ki-ki ahogy tudott, tehetsége szerint...

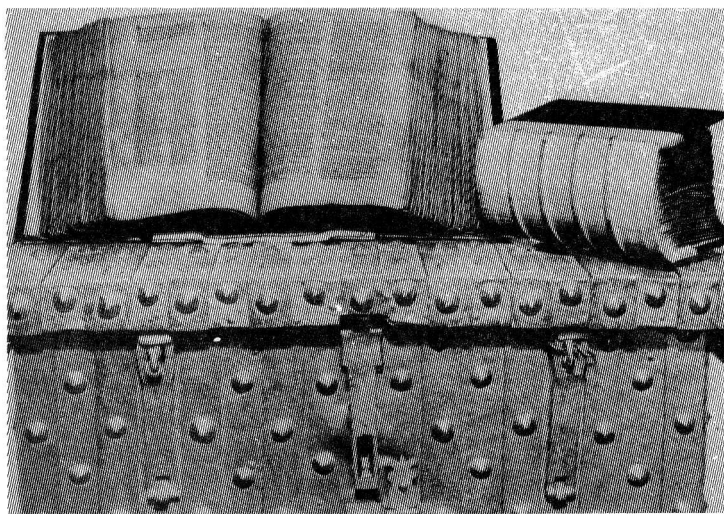
Reggel kilenc órától folyt a retentő harc. Harold király mindjárt az első összecsapásnál elesett... sok ezer mással együtt. Estefelé aztán az angolok, akik észrevették, hogy királyuk s az ország előkelői is annyi sokan elpusztultak, a normannok pedig kihívóan állnak és rémületesen öldöklnek a még ellenszegülőket, futásnak eredtek, s különböző végre jutottak; egyesek lovat sze-

reztek, mások csak úgy gyalogosan menekültek, s legtöbbször az utakat is kerülve igyekeztek magukat megmenteni. A normannok pedig egész vasárnapra virradóra éjjel üldözték a menekülő angolokat...

A herceg pedig a győzelem után visszatért a csata színhelyére, hol a pusztulást nem minden meghatódás nélkül vette szemügyre. Ott feküdt földre terülve Anglia nemességének és ifjúságának színe-java vérbe fagyva szerteszét. Felismerhető

volt Harold, arcáról ugyan nem, de jelvényeiről; s a győző Vilmos parancsára... eltemették a tengerparton, amelyet oly sokáig védett fegyverrel.”

(Ordericus Vitalis: Historia Ecclesiastica)

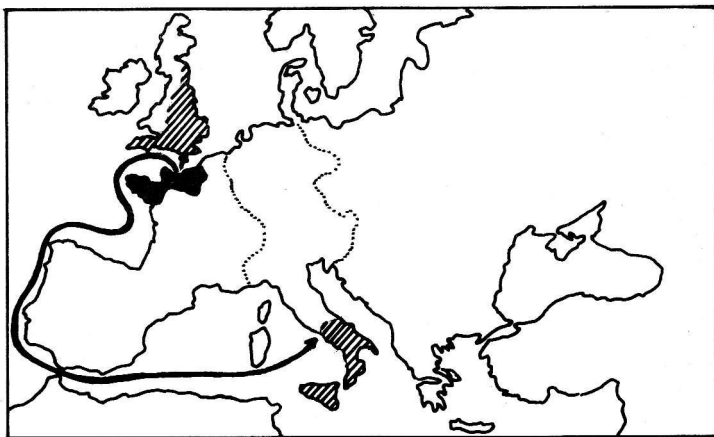

A Domesday Book első két kötete. A könyveket a képen látható ládában őrizték.

A győzelem után a herceg I. (Hódító) Vilmos (1066–1087) néven Anglia uralkodója lett. A trónra lépés azonban még kevés volt ahhoz, hogy valódi hatalma legyen az országban. Ehhez arra volt szükség, hogy megtörje az angolszász előkelők ellenállását, megfossza őket birtokaiktól vagy hűségüket követeljen tőlük, ami 1086-ban

meg is történt. A király legmegbízhatóbb emberei azonban a Normandiából és Flandriáról folyamatosan érkező lovagok voltak. Ők kerültek az angol közigazgatási egységek, a grófságok élére, valamint a legfontosabb egyházi méltóságokba is. Annak érdekében pedig, hogy pontos képe legyen az ország vagyonáról, a király elrendelte a lakossági birtokállomány és jövedelmi viszonyok felmérését. Az ennek eredményeként megszülető összeírás, amit a korabeli emberek Domesday Book-nak, azaz az Utolsó ítélet könyvének neveztek, az egyik legfontosabb dokumentuma a kor gazdaságtörténetének.

Ugyanebben az időben a normann lovagok egy másik csoportja dél felé hajózott, és sorra elfoglalta a Dél-Itáliában még meglévő bizánci támaszpontokat, majd pedig az arab uralom alatt álló Szicíliát és Máltát. Ezt követően egyesítették az egész területet, s a 12. század elején létrehozták a dél-italiai normann királyságot.

Normann államalapítások a 11. században

A lovagok és a hűbériség

Tágabb értelemben lovagnak számított mindenki ebben a korban — a királytól az egyszerű páncélos vitézig —, akit ünnepélyesen lovaggá ütöttek, és elegendő földje volt ahhoz, hogy lovagi módon, vagyis munka nélkül éljen. Az egyenlőknek ezen az eszmei közösségén belül, a Karolingok korából örökölt hűbériség szabta meg a rendet, amely kölcsönös érdekeken nyugodott, és senkinek nem biztosított korlátlan hatalmat mások felett. A legnagyobb hűbérúr általában a király volt, de vazallusai — a hercegek és grófok — birtokaiknak együttes nagysága rendszerint meghaladta a királyi birtok nagyságát. Ez azért volt így, mert a Karoling dinasztia kihalása utáni új királyok a hercegek közül kerültek ki.

A nyugati frank területen 987-ben választották királlyá Ile de France tartomány urát, Capet Hugót, aki a normannok elleni harc egyik vezetője volt. Ő lett az 1328-ig uralkodó Capeting dinasztia alapítója, s az országot az ő családi birtokainak neve után, ettől kezdve hívják Franciaországnak. Tényleges hatalma azonban a 11. században csupán Párizs környékére korlátozódott. Az ország többi részében hűbéresei szinte független fejedelemként uralkodtak. Közülük a legjelentősebbek Aquitania, Burgundia, Bretagne és Normandia hercegei, valamint Toulouse, Flandria, Anjou és Champagne grófjai voltak. Érdekes vonása volt ennek a helyzetnek, hogy Franciaországi birtokaik révén, a normann származású angol uralkodók is a francia király hűbéreseinek számítottak.

Hasonló volt a helyzet a keleti frank területeken létrejött Németországban, ahol 919-ben a szlávok és a magyarok ellen sikeres hadjáratokat vezető szász herceget, I. (Madarász) Henriket választották királlyá. Az ő hatalmát azonban ugyanúgy korlátozták az ország nagyurai, mint nyugatabbra a francia királyét. A német föld legnagyobb birtokosai a szász hercegek mellett a frank, a bajor és a sváb herceg, Alsó- és Felső Lotaringia hercege, a cseh király, valamint a keleti határvidék órgrófjai voltak. Volt azonban egy fontos különbség is a francia és a német helyzet között. Míg Franciaországban egy viszonylag tartós szövetség jött létre a legnagyobb birtokosok között, addig Németországban az uralkodó állandóan harcolni kényszerült valamelyik nagyúr ellen, s a hűbéri szövetségek rövid életűek voltak.

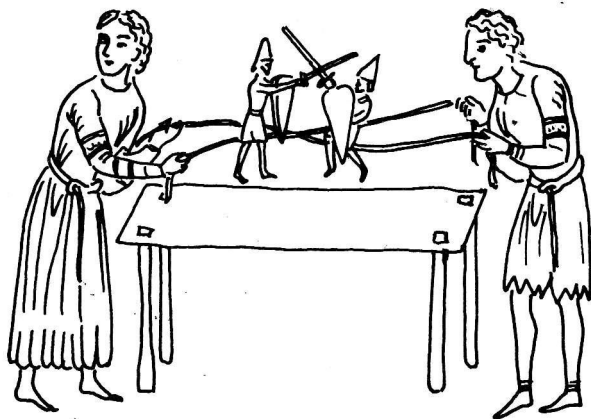
A hercegeknek és grófoknak mindkét országban megvoltak a maguk vazallusai, akik birtokadományokat kaptak tőlük, s nekik tartoztak hűséggel és katonai szolgálattal. S a kisebb birtokosok szintén hasonló módon szereztek maguknak hű embereket. A hűbéri lánc azon a ponton szakadt meg, amikor a lovag által birtokolt földterület elérte azt a nagyságot, amire még feltétlenül szükség volt a lovagi életforma fenntartásához.

Ez a fajta szövetségi rendszer azonban nem volt jellemző egész Európára, hanem csak azokon a területeken alakult ki, ahol a Karoling hagyományok erősek maradtak. Itáliában, Hispániában és az egykori Gallia déli részén inkább a római hagyományok alakították a társadalmi viszonyokat, s az előkelők nem a harcosok, hanem többnyire a városlakók közül kerültek ki. Közép- és Kelet-Európában pedig azért alakult máshogy a helyzet, mert itt az adománybirtokokat nem terhelte szolgálat, hanem inkább jutalomként kapták azt az emberek, valamilyen korábbi tettük fejében. S végül a nyugat-európai hűbéri

szervezet nem vált jellemzővé Angliában sem, ahol az országrésznyi területű birtokokat még Hódító Vilmos megszüntette, s adományozásai során törekedett arra, hogy senki ne juthasson a királyéval vetekedő hatalomhoz. Az angliai lovagok ezért közvetlenül az uralkodónak tartoztak hűséggel és katonai szolgálattal.

Felkészülés a lovagi életre, lovaggá avatás

A földbirtokosok lovagnak készülő fiai serdülő koruktól kezdve gyakorolták magukat a futásban, ugrásban, nyíllövésben, dárda vetésben és lovaglásban. Birkózásra is oktatták őket, hogy izmaik erősödjenek, azonkívül megtanulták a késdobálást és a repülő kés elől való kitérését is. Hosszú gyakorlással sajátították el a vívás tudományát, valamint a pajzs és a lándzsa lovaglás közbeni használatát, ami nagy ügyességet kívánt, hiszen a

A fiúk játéka

támadás döntő pillanataiban a harcos csak a lábával tudta irányítani a lovat.

Mikor a fiúk betöltötték 12. életévüket, apródnak adták őket, rendszerint annak a hűbérúrnak az udvarába, akinek vazallusai közé az apa tartozott. A fiatalok itt lovagok irányításával gyakorolták tovább a fegyverforgatást, de feladataik közé tartozott egyebek között a vendégek fogadása és az urak segítése az öltözködésben. Általában ők terítették meg az asztalt, s ők nyújtották a mosdótálat és a törölközőt az ebédhez ülőknek. Ők szolgálták fel az ételt, és a tányérokra kerülő hús felvágása is az ő feladatuk volt. Nevelésükhöz mindezen kívül hozzátartozott még a lovagregények és hősi eposzok olvasása, amelyekből példaképeiket merítették.

Amikor már elegendő tapasztalatot szereztek, az apródok fegyvernökké léptek elő. Ettől kezdve elkísérték urukat utazásai során, szükség esetén küldöncei voltak, s vele tartottak a kisebb-nagyobb csatákba is. Ilyenkor az igazi lovagokhoz hasonlóan, páncélt és sisakot viseltek. Kardjuk azonban még nem volt, hanem csupán buzogányt használhattak.

Az arra érdemesnek látszó fegyvernököket 15–20 éves korukban avatták lovaggá, ünnepélyes szertartás keretében, többnyire valamelyik nagyobb székesegyházban. Az ünnepségről hű képet fest a németországi Holland tartomány grófjának, Vilmosnak a lovaggá avatását bemutató 13. századi forrás:

„Miután a kölni dómban mindent előkészítettek, a szentmise után Vilmos fegyvernököt a cseh király a bíboros elé vezette, és e szavakat intézte hozzá:

»Főtisztelendő uram, kegyes atyám, eléd vezetjük ezt a kiváló fegyvernököt, azzal az alázatos kérelemmel, hogy Atyaságod hallgassa meg fogadalmát, és így méltóvá legyen arra, hogy a mi lovagi társaságunkba felvegyék.« A kardinális pedig ... e szavakat intézte a fegyvernökhöz, a lovag szó jelentőségét hangsúlyozva: »Úgy illik, hogy mindenki, aki a lovagi pályára akar lépni, nagylelkű, tisztességes, bőkezű, kifogástalan és becsületes legyen... Mielőtt fogadalmadat leteszed, hallgasd meg érett megfontolással a szabályokat. A lovagság szabályai a következők: hallgasson naponta jámbor elmélyedéssel misét, kockáztassa életét merészen a katolikus hitért, szabadítsa meg a szentegyházat minden zaklatójától, védje szorongattatásukban az özvegyeket, árvákat, kerülje az igazságtalan háborúkat, tagadja meg a tisztességtelen szolgálatot, párbajozzon minden ártatlan megszabadításáért...«

Ezután a bíboros a fegyvernök összekulcsolt kezét a misekönyvre... helyezte és így szólt: »Akarod-e Isten nevében alázatosan megkapni a lovagi méltóságot és legjobb akarattoddal megtartani a neked szóról szóra megmagyarázott szabályokat?«

A fegyvernök válaszolt: »Akarom!« A bíboros ekkor átadta a fegyvernöknek a következő fogadalom szövegét, amelyet a fegyvernök mindenki előtt felolvasott: »Én, Vilmos, a hollandi lovasság fejedelme... esküt teszek a szent evangéliumra, hogy megtartom a lovagi rend követelményeit.« Erre azt felelte a kardinális: »Segítsen ez az alázatos fogadalom bűneid valóságos bocsánatához. Ámen.« Erre a cseh király... így szólt: »A mindenható Isten dicsőségére lovaggá avatlak, és örömmel fölveszlek a mi társaságunkba...«

Miután ez az ünnepség végbement, a fiatal lovag a harsonák zajában, a harangok zúgása és a kürtök rivalgása közepette háromszor mérte össze fegyverét lovagi tornán a cseh király fiával; majd pedig fényes kardokkal vívott küzdelemben fejezte be fegyvernöki pályáját. Azután háromnapos udvari ünnepélyt rendezett, és az ország minden előkelőjének gazdag ajándékokkal bizonyította előkelő felfogását.»

(Wilhelmi regis Constitutiones. II. köt. 363. o.)

Lovagvárak

A fából épült erődöket a 10. században kezdték felváltani a masszív kővárak, amelyek fő célja azonban még mindig a váratlan ellenséggel szembeni hatékony védekezés volt, s ez többnyire háttérbe szorította a szépséget és a kényelmet. Nehezen megközelíthető helyekre építették őket, s a hozzájuk vezető utat úgy képezték ki, hogy lehetőleg csak egy lovas férjen el rajta. Ahol a természet nem nyújtott elegendő védelmet, ott hegyes karókból emeltek palánkot a várfal elé, s azon kívülre általában ágakkal fedett vermet, belülre pedig vízesárkot ástak. A falakat nagy kövekből rakták, amiket rendszerint vaskampók kötöttek össze, s a réseket habarccsal vagy ólommal töltötték ki. A falak tetejét olyan szélesre építették, hogy a védők szabadon mozoghattak rajtuk, a szélére pedig körös-körül védőpártázat került. Ezek nyílásai voltak a lőrések, de ostrom idején a kényszerhelyszínei is. A védelem szempontjából a vár leginkább kitüntetett pontjai a bástyák voltak, és a kapu, amit vasrudakból vagy erős gerendákból álló csapórácscsal láttak el.

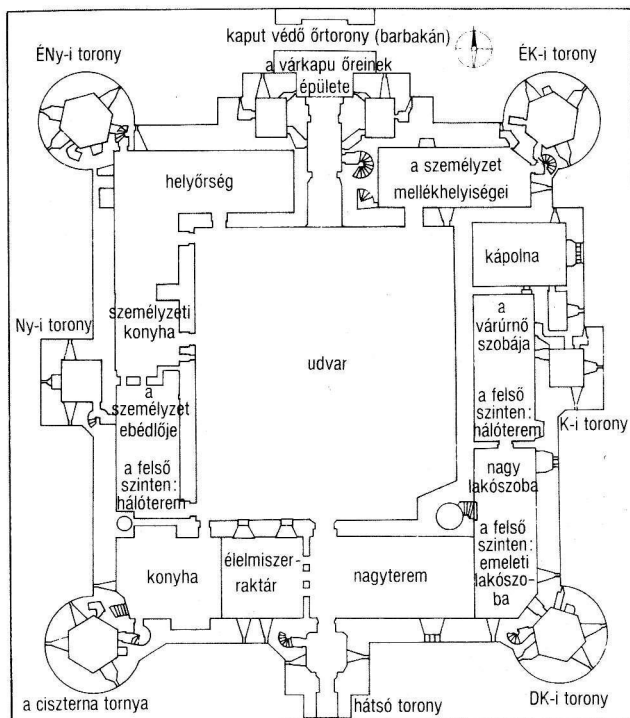
A vár központja eleinte a 30—40 méter magas, 20—30 méter átmérőjű lakótorony volt, aminek bejáratát 8—10 méterrel a föld felett helyezték el, s így csak lépcsőn vagy létrán lehetett megközelíteni. A földszinten helyezték el a kincstárat és a börtönöket, aminek a falába csupán apró szellőzőnyílásokat vágtak. Ezekbe a helyiségekbe a mennyezetükön keresztül lehetett csak bejutni. A várúr és családja eredetileg ennek a lakótoronynak az 1—2. emeletén élt, mai szemmel nézve, meglehetősen szerény körülmények között.

A 12. századtól fogva azonban a várbeli élet kényelmesebbé vált, s a falak védelmében gazdag paloták születtek. Egy ilyennek az építését mutatja be az 1200 körül élt flandriai szerző:

„[Az építész] kamrát kamra mellé, élelmiszer-raktárakat élelmiszerraktár mellé, hálószobát hálószoba mellé helyezett, és nem hiányoztak a gabonarakták, pincék sem.

Megfelelő helyen, az épület keleti részén, magasan fenn kápolnát épített. Három emeletet emelt ... Az első emelet a sík földön feküdt, itt helyezték el a pincéket és gabonarakták, továbbá a nagy szekrényeket, hordókat, dézsákat és más házi felszereléseket. A második eme-

leten feküdtek a lakószobák, a lakók közös társalgóterme, itt rendezték be a pékek és a pohárnokok raktárait, az úrnak és feleségének hálókamráját; ehhez csatlakozott a szolgáló hajadonok és az apródok kamrája vagy hálóterme... Ennél az emeletnél kapcsolódott a házhoz a konyhaépület. Ennek két szintje volt, az alsóban táplálták és hizlalták a disznókat, libákat, kappanokat és más szárnyasokat tartottak itt levágásra és elfogyasztásra készen. A konyhaépület emeletén csak a szakácsok és a konyhai alkalmazottak forgolódtak. Itt készítették a szakácsok sokoldalú művészetével és munkával a fogásokat az úr asztala számára. Itt főzték naponta az ételeket a ház lakói és a szolgálk részére is. A felső emeleten feküdtek a padlásszobák. Itt aludtak, ha akartak, az úr fiai és a ház leányai, mert ez így illett. Itt szállásolták el az éjjeli őrköt és a mindig készen álló őrszemeket, akik a házra vigyáztak, mikor pihenőre térhettek. Lépcsőket és folyosókat is építettek a várban. Ezek emeletről emeletre, a házból a konyhába, kamrából kamrába, továbbá a házból a loggiába vezettek; ez utóbbit joggal

13. századi, ma is álló sussexi (Anglia) vár alaprajza

nevezzük így, a logos (= beszéd) szóból levezetve, mert itt szoktak felüdülés kedvéért ülni és csevegni. Folyosók és lépcsők vittek a loggiából az imaházba vagy kápolnába is...”

(Lambertus Ardensis: Historia. 624. o.)

A trubadúrköltészet

A lovagi életforma jellegzetes termékének, a trubadúrköltészetnek a szülőháza a dél-franciaországi Provance tartomány volt. A „trobaire” szó, amelyből az elnevezés származik, a helyi nyelvben azt jelentette, „kitalálni”. A trubadúr tehát verseket és dallamokat kitaláló költő-muzsikus volt. E műfaj kialakulásával, a 12. századi királyi és főúri udvarok csatlakoztak a zenélés korábbi központjaihoz, a székesegyházakhoz és a kolostorokhoz. Ezeket a verseket azonban már nem latinul írták, hanem mindenhol a környékbeli nép nyelvén, s témáikat tekintve, főleg világi jellegűek voltak. Elsősorban nem az Istent és a szenteket dicsérték, nem hozzájuk fohászkodtak, hanem balladákat zengtek, drámai eseményeket és a természet szépségét örökítették meg, vagy ami a leggyakoribb volt, egy rajongva csodált hölgyhöz szóltak.

A nők ekkoriban megjelenő tisztelete összefüggött a Szűz Mária-kultusz kibontakozásával is, amit jól mutat, hogy a fennmaradt nevek szerint, a korabeli templomok többségét Miasszonyunk tiszteletére emelték. S valószínű, hogy mindez fontos szerepet játszott abban, hogy az európai társadalmak felső- és középrétegeiben másként alakult a nők helyzete, mint a világ egyéb tájain.

Az első trubadúr, akinek dalai fennmaradtak, Vilmos, Aquitania hercege volt. De szép számmal akadtak közöttük egyszerű származású, kóbor lovagok is, akik várról várra járva adták elő hangszerrel kísért dalaikat.

A trubadúrköltészet északi képviselőit Minnesängereknek hívták a „Minne = szerelem” és a „Sänger = dalnok” szóból eredően. Néhányuknak a nevét is megőrizték az évszázadok. A leghíresebb közülük Walter von der Vogelweide volt. Egyetlen hiánytalanul ránkmaradt művét, a Palesztina-dalt a Csik-Pallos-féle gimnáziumi énekeskönyv verssel és dallammal együtt közli. Ebben egy keresztes lovag énekli meg elragadtatását, hogy végre meglátta azt a Szentföldet, ahol Jézus született és élt.

Walter von der Vogelweide

Egy másik, ebben az időben ismert dalnok, Tannhäuser, Wagner operájának főhőseként vált halhatatlanná.

Lovagi tornák és ünnepségek

Az előkelők sportrendezvényei, a lovagi tornák, akkor terjedtek el Nyugat-Európában, amikor a valódi összecsapások lehetősége csökkenni kezdett. Ha valamelyik vár közelében tartották őket, a nézők a falakon, a tornyokon és az ablakokban foglaltak helyet. Ha pedig távolabb, akkor tribünöket építettek a nézők számára, a küzdőteret pedig sorompókkal kerítették körül. A tornákon csak felavatott lovagok vehettek részt, akik a viadal előtt misét hallgattak, majd pedig általában két sült csirkéből álló, „könnyű reggelit” fogyasztottak. A résztvevők ezután két, egyenlő létszámú csoportra oszlottak, s úgy rontottak egymásnak, mintha valódi csatát értenének. Az összecsapás végén gyakran halottak is maradtak a küzdőtéren, a fogságba esettekért pedig szabályos váltságdíjat kellett fizetni.

A tornáknál veszélytelenebbek, olcsóbbak, s egyben látványosabbak is szebbek voltak a lovagi játékok. Ezeken páncél nélkül, díszes öltözetben, lobogó zászlókkal vonultak fel a harcosok, s fegyverzetük csupán hegy nélküli lándzsából, és pajzsból állt. Így vágattak páronként egymás felé, s a cél az volt, hogy lándzsájukkal a másik pajzsát eltalálva, kibillentsék ellenfelüket a nyeregből.

Ugyancsak jó edzés és kedvelt szórakozás volt a lovagok számára a vadászat, ami a 12. században még egyenlő volt az úzóbe vett állatok 4–5 napon keresztül tartó, halálra hajszolásával. Később azonban finomodtak a szokások, s rövidebb, könnyű vadászatokat rendeztek, egy-egy ünnepségsorozathoz kapcsolódóan, amelyek fénypontjai már inkább a lakomák voltak.

Sok helyen tartottak dalnokversenyeket is, melyek közül a leghíresebbek a Wartburg várában rendezettek voltak. Ezeken gyakran ezernél is több érdeklődő jelent meg, akiket az őrgróf zenészek és táncosok felléptetésével szórakoztatt a több napos verseny szüneteiben.

Lovagi torna

A keresztes háborúk

Isten békéje

A normannok és magyarok támadásainak elmúltával a lovagok, akik kizárólag a harchoz értettek, feladat nélkül maradtak. A korábban védelmi céllal épült lovagvárak így egy idő múltán a magánháborúk és rablóportyák fészkeivé váltak, s a folyton hadakozó nagyurak mind komolyabban veszélyeztették az utak vándorait. Ezt az állapotot akarta megszüntetni az Isten békéje (Pax Dei) mozgalom. Először a clunyi kolostorok 10. század végi gyűléseinek határozatai helyezték az Isten békéjének védelme alá a szent helyeket, az egyházi személyeket és az egyházi javakat. Ezt a védelmet terjesztették ki aztán a földművesekre, az egyre növekvő számú vándorkereskedőkre és a teherhordó állatokra. A 11. században pedig zsinat hirdette meg Isten fegyvernagyát (Treuga Dei), ami azt jelentette, hogy szerda estétől hétfőig mindenféle háborúskodás tilossá vált. S a béke védelmére magukat a lovagokat hívta fel az egyház. Mindez új feladatot kínált a társadalom katonáskodó rétege számára: az egyház és a kereszténység fegyveres védelmét, aminek következménye a keresztes lovag eszményének kialakulása lett.

A szentföldi zarándoklatok

A Jézus életének helyszíneire induló zarándoklatok néhány évszázados szünet után, a 11. században lendültek fel ismét. Jeruzsálem ugyan ekkor már mintegy négyszáz éve mohamedán fennhatóság alatt állt, de az ott lakó keresztények továbbra is szabadon gyakorolhatták vallásukat. Adóterheik pedig alacsonyabbak voltak, mint korábban, a bizánci uralom idején, így nem volt miért elégedetlenkedniük. Az európai keresztények ugyancsak akadályok nélkül látogathatták a szent városokat.

A helyzet csak akkor változott meg valamennyire, amikor a területet a szintén mohamedán vallású, de az araboknál harciasabb, szeldzsuk törökök foglalták el 1071-ben. A zarándokok ettől kezdve sokféle támadásnak voltak kitéve, s ha be akartak lépni valamelyik szent helyre, illetéket kellett fizetniük.

Zarándokok

A bizánci császár, Alexiosz, 1085-ben háborút indított az ő birodalmát is fenyegető szeldzsukok ellen. Vállalkozása nem volt sikertelen, de lassan haladt előre. 1095-ben ezért követeket küldött a nyugati egyház Piacenzában tartott zsinatára, s a keresztények egységére hivatkozva, segítséget kért az akkori pápától, II. Orbántól.

A clermonti zsinat

Nem sokkal a piacenzai gyűlés után, akkor már bizonyára kész tervvel a fejében, II. Orbán újabb zsinatot hívott össze a francia földön lévő Clermont városában. Előtte azonban néhány napot eltöltött Clunyben, ahol ekkoriban mindig tartózkodtak a Szentföldről éppen visszatért zarándokok, hogy a tőlük szerzett legfrissebb információkkal tudjon hallgatósága elé állni.

A zsinat összesen tíz napig tartott. Az első kilencen a főpapok különböző, az egyház belső életével kapcsolatos ügyeket vitattak meg, s a pápa csupán a tizedik napon szólalt meg. Eddigre már akkora sokaság gyűlt össze a városban, hogy nem is jutott fedél mindenkinek a feje fölé. A tömegben ott tolongott egy Robert nevű szerzetes is, aki később leírta, amit ezen a napon Clermontban látott és hallott. Tőle tudjuk, hogy a pápa előbb nagy láttató erővel jelenítette meg a hallgatóság előtt, hogy miként gyalázzák meg a mohamedánok, vagy ahogy Európában inkább hívták őket, a szaracénok a keresztényeket és a szent helyeket, majd kimondta a döntő szavakat „Jeruzsálem városa szabadulásért kiált!”. Ezután kérte az embereket, hogy tegyék félre személyes viszályaikat, s felszólította őket arra, hogy mindazok, akik úgy érzik, hajlandók felvenni a keresztet és harcba szállni, lépjenek elő. Bár hangsúlyozta, hogy csak egészséges, életerős férfiak jelentkezzenek, szavainak a vártnál jóval nagyobb hatása volt. A túlnyomó többségükben mélyen vallásos emberek ugyanis különleges vezeklési és bűnbocsánati lehetőséget láttak az ilyenfajta áldozatvállalásban. A szövetből készült kereszttek, amelyek a beszéd alatt nagy halomban álltak ott, hogy az önkéntesek felvarrhassák azokat ruhájukra, már jóval napnyugta előtt elfogytak. S a felhívás a zsinatot követően, futótűzként terjedt el az egész francia földön.

A szegények hadjárata

Az első fellángolás után azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a hadjárat sikeres megindításához komoly szervezőmunkára van szükség. A seregek indulását ezért 1096. augusztus 15-re, vagyis a következő évi betakarítás utánra tűzték ki. Erre többek között azért is szükség volt, hogy a lovagok el tudják rendezni folyamatban lévő ügyeiket, s a hadjárat idejére gondoskodhassanak birtokaik sorsáról.

A szegényeknek azonban, akik még emlékeztek az éhínségekre, s akik előtt egy új élet lehetőségének a reménye csillant meg, nem volt miért várniuk. Számukra túl távolinak tűnt a következő év nyara, s nem tartóztatta őket semmi. Így azután, amikor egy Remete Péternek nevezett férfi járni kezdte Európát, és azonnali cselekvésre szólította fel az embereket, sok ezer követőre

talált közöttük. Élelemről és felszerelésről azonban senki sem gondoskodott számukra. A Szentföld felé induló, mintegy 20 ezer éhes ember ezért fosztogatni, garázdálkodni kezdett a magyarok földjén, ahol áthaladt. A magyar király, Könyves Kálmán katonái erre fegyveres harcban szórták szét csoportjaik egy részét. A Kis-Ázsia felé továbbhaladók ezután felgyújtották és kirabolták Belgrádot, és a mai Nis közelében szabályos ütközetet vívtak a bizánci katonákkal, amelyben a parasztsereg negyedrésze elesett. A görög császár megbízottai azonban ennek ellenére szívélyesen fogadták őket útjuk következő állomásán, Szófiában, és vezetőket adtak melléjük, hogy békében elérjék Konstantinápolyt. Ott azonban újabb összeütközésre került sor:

„Azok a keresztények gyalázatosan viselkedtek, kifosztották és felgyújtották a városban lévő palotákat, lelopták az ólomlemezeket a templomok tetejéről, és eladták a görögöknek. Ezért aztán a császár haragra lobbant, és megparancsolta nekik, hogy keljenek át a Helleszpontoszon...

Átkelésük után sem hagytak fel gaztetteikkel, felgyújtották és lerombolták a lakóházakat éppúgy, mint a templomokat... Remete Péter képtelen volt ezt a szedett-vedett társaságot irányítani, amely nem engedelmeskedett neki és nem hallgatott rá, akármit is mondott...”

(Egy névtelen korabeli zarándok leírásából)

Néhány ezren elfoglaltak egy Nikaia közelében lévő várat, s nem vették észre, hogy az csak a falakon kívülről juthatott vízhez. Mikor aztán a szeldzsukok ostrom alá vették őket, nyolc nap múlva, iszonyú szomjúsággal küszködve adták meg magukat nekik. Azokat, akik hajlandók voltak megtagadni a hitüket, rabszolgaként hurcolták el. A többieket pedig megölték, s néhány héten belül lemészárolták a vidéken kóborló többi európaiat is. Szinte senki sem tért haza közülük. A parasztsereg útrakeelésétől elpusztulásáig mindössze hat hónap telt el.

A lovagseregek

A lovagok első kereszties hadjáratában négy sereg vett részt, melyek csak Konstantinápolyban egyesültek. Az egyik Alsó-Lotharingia területéről indult, a másik a dél-itáliai normann királyságból, a harmadik a dél-franciaországi Toulouse városából, a negyedik pedig Normandia és Flandria területéről. Élükön hercegek és grófok álltak, akik között a legnagyobb tekintélynek örvendő lovag, a lotharingiai Boullion Gottfried volt.

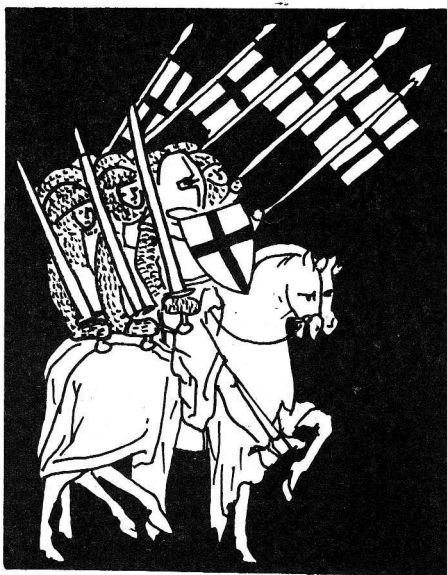
A seregek nagyságát a középkori történétírók több százezerre becsülték, ám ez teljesen valószínűtlen. Napjaink történészeinek becslései szerint, a lovagok száma 4300, a gyalogosoké pedig 30 000 körül mozoghatott, nem számítva a velük tartó nőket és a sereg körül élőködőket. De ennyi ember összehangolt mozgásának és étellemezésének a megszervezése is rendkívüli teljesítmény volt abban az időben.

Útban Konstantinápoly felé

A lovagok körében már az induláskor megfogalmazódott az a gondolat, hogy magasztos küldetésük értelmében a hitetleneket nemcsak a Szentföldön, hanem otthonukban is irtani kell. Az útjuk során érintett településeken ezért sok helyen lemészárolták a zsidókat, s ebben segítségükre voltak azok a helyi lakosok is, akik egészen addig békében éltek velük. A korabeli történetíró így beszél ezekről az eseményekről:

„...kegyetlen lélekkel támadtak a különféle városokban szétszórt zsidóság ellen; kegyetlenül gyilkolták őket, különösen Lotharingiában, és azt állították, hogy ez a keresztény hit ellenségei elleni szolgálatuknak és hadjáratuknak a kezdete. A zsidókat először Köln városában kezdték öldökölni: meglepetésszerűen megrohanták kis gyülekezetüket, sokukat súlyosan megsebesítettek, másokat felkoncoltak, házaikat és a zsinagógákat feldúlták, a sok-sok pénzt egymás közt felosztották. E kegyetlenségek láttára az éjszaka leple alatt mintegy kétszázan hajón... akartak menekülni. A zarándokok és a keresztések azonban észrevették őket, és egyet sem hagytak életben közülük, hanem valamennyit lemészárolták és mindenüket zsákmányul ejtették. Ezek után... Mainzba érkeztek... A városban lakó zsidók, miután értesültek testvéreik lemészárlásáról és mivel tudták, hogy oly nagy sokaságtól meg nem menekülhetnek, oltalmat remélve a ... püspökhöz fordultak és rengeteg kincset bízta őrizetére és becsületére... A város főpapja a zsidóktól átvett hallatlanul sok pénzt gondosan biztonságba helyezte, s őket magukat házának igen magas tetőteraszán ... helyezte el. [A keresztések azonban] napkeltekor nyíllal és lándzsával támadtak a tetőn tartózkodó zsidókra. Betörték a zárat és kapukat, és mintegy hétszáz zsidót megöltek. Azok hasztalan próbáltak oly sok ezernyi ember erejének és támadásának ellenállni. Ugyanúgy halomra ölték az asszonyokat, és kardélre hányták az akármilyen korhoz és nemhez tartozó gyenge gyermekeket is. Mikor pedig a zsidók látták, hogy a keresztések ellenségként törnek rájuk és gyermekeikre, és senkinek sem kegyelmeznek, ők is saját maguk és testvéreik, gyermekeik, asszonyaik, anyjuk és nővérük ellen fordultak és kölcsönösen gyilkolták egymást. Az anyák — még elmondani is borzalom — késsel metszették át szopós gyermekeik torkát; inkább saját kezükkel vesztették el őket, semmint, hogy a [keresztények] fegyvere oltsa ki életüket.”

(Acheni Alberich Jeruzsálemi krónikájából)

Keresztes lovagok
(korabeli miniatúra alapján)

A keresztények és a zsidók közötti ellentétek gyökerei az első századokra nyúltak vissza. Alapját az képezte, hogy a mózesi törvényekhez hű zsidók tagadták, hogy Jézus lett volna a régóta várt Messiás, míg az új vallás tanításainak középpontjában éppen ez a meggyőződés állt. A zsidók közül való kereszt-

tények azonban ennek ellenére egy ideig még tartották régi hitük törvényeit is, de a II. században végképp szétvált a két vallás. A zsidó szertartásba ezután vezették be a keresztények elleni átkot. A későrómai császárok pedig a zsidók jogait csorbító törvényeket hoztak. Nem tarthattak például keresztény rabszolgákat, s nem juthattak magasabb állami vagy katonai hivatalba sem. A zsidókkal szembeni legsúlyosabb vád, Jézus meggyilkolása a középkorban vált mind általánosabbá, erkölcsi alapot kínálva a „bűnük miatt a világban szétszórta n élő” zsidók üldözéséhez.

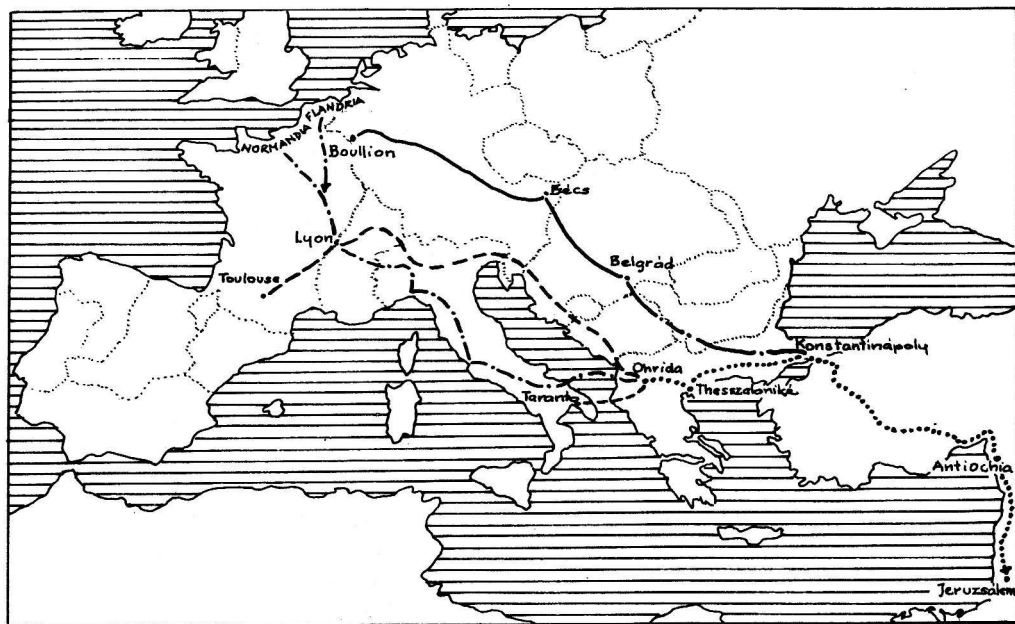
A Szentföld elfoglalása

A Konstantinápolyban egyesülő seregek átkeltek a tengerszoroson, és Ázsia földjén már közösen folytatták útjukat. A törökökkel először Nikaiánál ütköztek meg, viszonylag könnyű győzelmet arattak rajtuk. Nagyobb nehézséget jelentett az anatóliai sivatagon való átkelés, amelynek során a lovak java része elhullott, s aztán kimúltak a teherhordó állatok is. Végül kecskékkal, kutyákkal és birkákkal vitették tovább a rakományt, s ezek húzták a társzekereket is. A sivatagon átjutva pihentek néhány napot, majd az Antiochia felé vezető út utolsó megpróbáltatása, az Anti-Taurus-hegységen való átkelés következett. A páncélos lovagok nehezen haladtak a keskeny hegyi ösvényeken, ezért sokan eldobálták vértjeiket. Akik pedig a fáradtságtól elgyengülve elvették a lépést, könnyen a szakadékokban lelték halálukat. Végül azonban csak eljutottak a Szentföld bejáratáig, Antiochiáig. A Konstantinápolytól idáig vezető 1300 kilométeres utat hat hónap alatt tették meg.

A jól erődített várost nyolc hónapig ostromolták, s végül az egyik kapuór árulása révén sikerült csak bevenniük. Antiochiában ezután öt hónapot pihentek, majd ismét tovább indultak dél felé. Számos kisebb csata után 1099. június 7-én érkeztek meg Jeruzsálem falai alá. Eredeti haderejükből ekkorra már csak mintegy 12 000 gyalogos és 1300 lovag maradt meg. Ők azonban addigra edzett harcosokká váltak.

A szent város elfoglalását így mutatja be a hadjárat egyik résztvevője:

„Alighogy a frankok — pénteki napon történt ez — a déli órában a várba hatoltak, újra megharsantak a kürtök, s »Isten segíts!«-et kiáltva, valamennyien vitézül támadtak. Mikor lobogójuk felemelkedett a fal ormára, a teljesen megsgyenyített pogányok merészségüket gyors meneküléssel cserélték fel, s valamennyien futni kezdtek a város utcáinak szűk sikátorain. Minél gyorsabban menekültek, annál gyorsabban üzték őket... [Sokan különböző templomokba zárkóztak.] Heves harc indult ellenük ezeknek a templomoknak a csarnokaiban, ahonnan sehouá sem tudtak a mieink elől elbújni. Sokat közülük Salamon templomának tetején, hova futottak, nyilaztak halálra, sokat menthetetlenül lehajítottak onnan. Magában a templomban tízezer körül volt a megöltek száma. Ha a templomban lettünk volna, bokáig gázoltunk volna a megöltek vérében... Senki közülük nem maradt életben. De nem írgalmaztak az asszonyoknak, gyermekeknek sem. Csoda dolgot láthattak volna, amikor a mi pajzshordozóink és szegényebb gyalogosaink, ismervén a szaracénok ravaszságát, felvágták a már megöltek hasát, hogy beleikben rábukkanjanak azokra az aranyakra, melyeket

A keresztesek útja Jeruzsálemig

még életükben lenyeltek. Ezért néhány nap múlva, mikor már nagy halommá nőtt a holttestek tömege, elégették azokat, hogy az említett ércet könnyebben találhassák meg a hamuban... A nagy mészárlás után a házakba hatoltak be, és elragadtak mindent, amit csak találtak; azt, aki elsőnek hatolt be valamelyik házba, akár szegény volt, akár gazdag, más meg nem károsította, bárki elvehette magának a házat vagy a palotát, és mindent, amit abban talált, elvihette és birtokolhatta. Megállapodtak abban, hogy ezt a jogot kölcsönösen tiszteletben tartják. Így lett sok ínségesből gazdag ember.

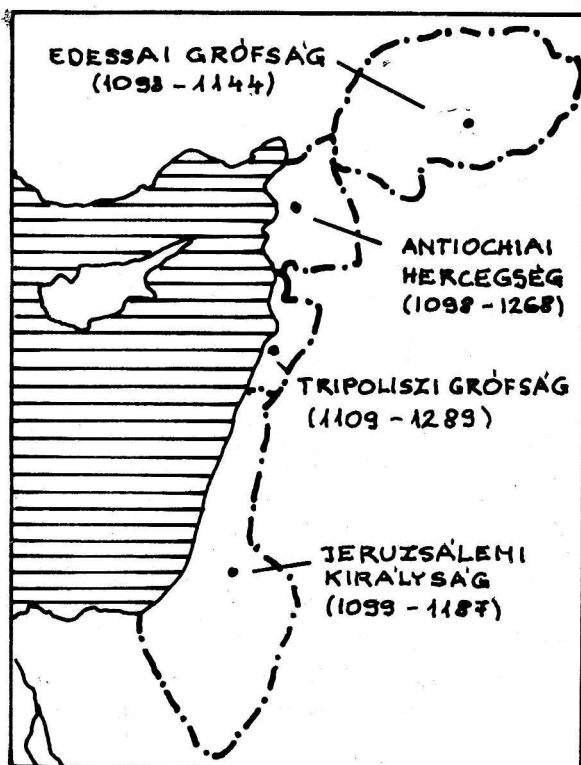
Akkor aztán az Úr sírjához és dicsőséges templomához menve, egyháziak és világiak egyaránt hangosan ujjongva az Úr énekét zengték, és az olyan régen áhított szent helyeket, áldozatok felajánlása és alázatos könyörgések közepette mind végiglátogatták.”

(Chartres-i Foucher: A fegyverrel Jeruzsálembe zarándoklók tettei)

A keresztes hadjáratot meghirdető II. Orbán pápa minderről már nem szerzett tudomást, mivel néhány nappal Jeruzsálem elfoglalása után meghalt.

A keresztes államok

A hadjárat sikerei nyomán kis keresztény államok születtek a térségben, amelyek élére a sereget vezető lovagok kerültek. Köztük Bouillon Gottfried volt a rangidős, akit népszavazással a Szent Sír védelmezőjévé választottak. A királyi címet elutasította, mondván, hogy nem lenne helyénvaló koronát viselnie abban a városban, amelyben Krisztus tövisszörűt hordott. A lovag azonban méltósága elnyerése után egy évvel meghalt, s örökébe lépő öccsének nem voltak ilyen gátlásai. Így azután 1100 novemberében I. Balduin néven Jeruzsálem királyává koronázták.

Keresztések fennhatósága alá került területek

ros még iszlám kézen volt. Ettől kezdve ugyanis a mohamedánok akkor támadták meg a betolakodónak tekintett keresztényeket, amikor csak módjuk volt rá. Ez volt az oka annak, hogy az első kereszties hadjárat veteránjai közül néhányan, 1118-ban úgy határoztak, hogy az utak és a Szent Sír védelmének szentelik további életüket. Nekik ugyanis már ez lett az új hazájuk, s nem is kíváncsoztak vissza Európába. Balduin káplánja, a már korábban idézett Chartres-i Foucher így ír erről az átalakulásról:

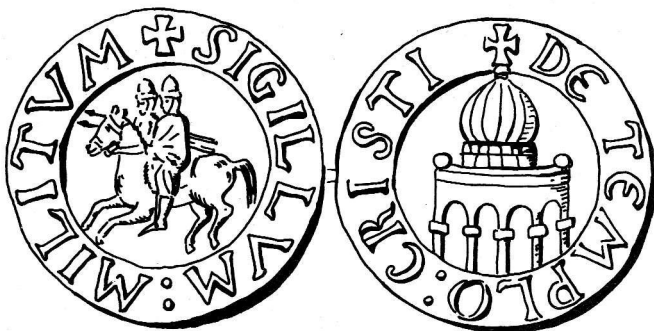
„Gondoljuk végig, és töprengjünk el rajta, hogy mi nyugatiak, miként lettünk keletiekké: azok, akik itáliaiak vagy franciák voltak, galileaiak vagy palesztinok lettek; akik Reimsben vagy Chartres-ban éltek, most Türosz vagy Antiochia polgárai. Elfelejtettük szülőhelyünket... egyesek talán szírt, örményt, sőt szaracént vettek feleségül, akik a megkeresztelés kegyelmében részesültek, gyermekeik, sőt már unokáik is születtek... az egyik szőlőt művel, a másik földet. Azokat, akik hazájukban szegények voltak, Isten gazdaggá tette. Miért térnének hát vissza Nyugatra, amikor a Kelet annyira kellemes?”

A városban való berendezkedés után Balduin megkezdte hatalmának a tenger felé való kiterjesztését. Hadaival sorra elfoglalta a partvidék nagyobb kikötőit. Mindez azért volt fontos, mert a legbiztonságosabb kapcsolatot Európával a tengeri utak jelentették az idegen népek gyűrűjében létrehozott új államok számára. Ezekbe a kikötőkbe érkeztek a keresztések ellátását szolgáló árucikkek, de azok a módosabb zarándokok is, akik képesek voltak megfizetni a drága hajóutak árát. Ezek a lovagok azonban nem akartak tartósan a Szentföldön maradni, így az új államokban nem jött létre állandó hadsereg, erre pedig nagy szükség lett volna.

A zarándokok többsége azonban továbbra is a szárazföldön keresztül érkezett. Ám ezek az útvonalak most veszélyesebbek lettek, mint amikor a Szent Vá-

Az egyházi lovagrendek

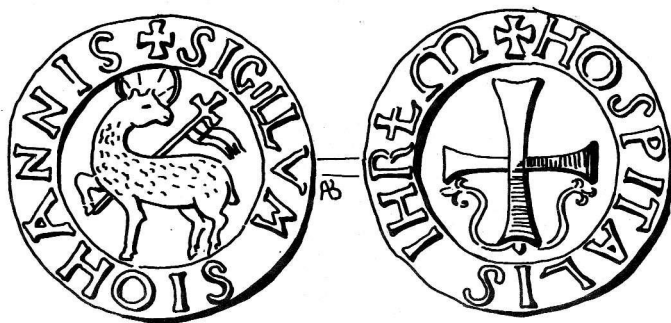
A zarándokok védelmére szövetkező lovagok szerzetesi fogadalmat tettek, s mivel a király támaszt látott bennük, gondoskodott számukra közös szálláshelyről, a Salamon templomának feltételezett helyén álló Sziklatemplom közelében. A kis közösség tagjai eredetileg Jézus Krisztus Szegény Harcostársainak hívták magukat. Később azonban a Salamon templomának lovagjai, vagy egyszerűbben, a Templomos lovagok nevet kezdték viselni. Elhatározásuk egyházi megerősítése érdekében az akkori pápához, II. Honoriuszhoz fordultak, aki a kérdés megvitatására zsinatot hívott össze, melyen a templomosok képviselői is megjelentek. Ezek a lovagok azonban már semmiben sem hasonlítottak a korabeli európai urakhoz. Cifra prémekek és selymek helyett szürke, elnyűtt ruhát viseltek, és semmiféle ékszer nem csillogott rajtuk. Dísztelen kardjuk feketére volt festve, s a korban divatos hosszú haj és ápoltság helyett, hajukat rövidre nyírták, szakálluk pedig sűrű és bozontos volt.

A templomos rend pecsétje

A zsinat végül jóváhagyta a rend megalakulásának a szabályzatát is, amelyet a kor leghíresebb apátja, a cisztercita Clairvaux-i Bernát állított össze, de előírta, hogy a lovagok nem viselhetnek többé toldozott-foldozott ruhát. Öltöztük ettől kezdve egyöntetűen az erényességet jelképező fehér köpeny lett, amin csupán egy vörös anyagból készült kereszt volt látható. A rend taglétszáma gyorsan növekedett, s az újonnan belépők gyakran birtokaikat és váraikat is a templomosoknak adományozták. A Szentföldön ugyancsak erődök és várak védelmét bízták rájuk, amit jó időn keresztül sikerrel teljesítettek is.

A másodikként megalakuló egyházi lovagrend a Johannitáké volt. Székhelyük, amelyről nevüket is kapták a jeruzsálemi Szent János kórház, vagy régebbi szóval, ispotály volt. A Johannitákat ezért gyakran Ispotályosoknak is szokták nevezni. Magát a kórházat még a 11. században hozták létre a beteg

A johannita rend pecsétje

zarándokok ápolására, s a lovagrendet az itt szolgáló szerzetesek alapították meg 1120-ban. A hármas szerzetesi fogadalom mellé ők negyedikként a betegápolást választották.

A nagy egyházi lovagrendek közül legkésőbb a Német Lovagrend jött létre

1198-ban, a Szentföld megtartásáért harcoló német lovagokból. A templomosok szabályzatát és öltözkését vették át, de fehér köpenyükön ők fekete keresztet viseltek.

A Szentföld elvesztése

Kisebb hadjáratok után 1144 karácsonyán a mohamedánok elfoglalták Edesszát, a Szentföld északkeleti határvidékének védőbástyáját. Ez szolgálta-tott okot 1146-ban a második keresztes hadjárat meghirdetésére. A felhívást szinte ugyanakkora lelkesedés kísérte, mint az ötven évvel korábbit, katonai eredményei azonban semmilyen tekintetben nem voltak ahhoz mérhetőek. A VII. Lajos francia király és III. Konrád német uralkodó vezetésével útnak induló seregek két év múltán megtizedelve és megszágyenülve vonultak vissza Európába.

A mohamedánok pedig tovább törtek előre Jeruzsálem irányába, s 1187-ben el is foglalták a várost. Ez vezetett a harmadik keresztes hadjárat meghirdetéséhez 1189-ben. Ekkor sikerült utoljára egyesíteni a magasztos cél érdekében Nyugat-Európa vezető hatalmait. Az I. (Barbarossa) Frigyes német, II. Fülöp Ágost francia és I. (Oroszlánszívű) Richard angol király által vezetett seregek azonban ugyanúgy nem értek el tartós eredményt, mint az előző hadjárat résztvevői.

A Szentföld ezzel gyakorlatilag elveszett az európai keresztények számára, még akkor is, ha néhány vár egyelőre még a birtokukban maradt. Támaszpontjaik elvesztésével egyidejűleg az egyházi lovagrendek is lassan kivonultak a

*A Johannita Lovagrend
egykori várkastélya
Rhodosz szigetén*

területről. A johanniták először Rodosz szigetére költöztek, miután pedig azt elfoglalták a törökök, Máltára tették át székhelyüket, s ott önálló államot hoztak létre. A templomosok politikai befolyása szentföldi központjaik elvesztése után is jelentős maradt, mivel az adományok révén Európában is hatalmas birtokaik voltak. Az ezekből származó bevételeket felhasználva, pénzkölcsönzéssel kezdtek foglalkozni, s létrehozták a korabeli Európa legnagyobb bankhálózatát. Központjuk a párizsi Temple erődje volt, de Londonban is fenntartottak egy székházat.

A Német Lovagrend a Szentföld elvesztése után legfőbb feladatának a kereszténység határvédelmét tekintette. Ezzel a céllal telepítette le őket II. András magyar király 1211-ben az ország keleti részén fekvő Barcaságban, ahol a kunok megtérítése lett volna a feladatuk. Ők azonban egy olyan önálló államot akartak létrehozni, amely kiszakadt volna a magyar királyságból, s az uralkodó ezért végül kiűzte őket az országból. A rend lovagjait ezután a mazoviai herceg hívta be 1226-ban Lengyelországba, a tengeremelléki pogány poroszok megtérítésére. Itt 1237-ben egyesültek a többi balti nép — a lettek, a livek, az észtek és a kurok — megtérítésére alakult Kardtestvérek rendjével, majd néhány évtized alatt leigázták és részben kiirtották a poroszokat. A meghódított földön pedig egy Németországhoz tartozó hercegséget hoztak létre Marienburg (Malbork) központtal.

A reconquista

A Szentföldről visszatérő lovagok közül sokan bekapcsolódtak a mohamedánok ellen Hispániában folyó kereszties háborúba, amit reconquistának, azaz visszafoglalásnak neveztek. Az itteni kis keresztény államokban már egy évszázaddal korábban létrejöttek azok a nemzeti lovagrendek, amelyek tagjai meg-megújuló erővel támadták a félsziget déli részét kezükben tartó arabokat. A háború több száz éven keresztül tartott, s közben a mohamedánok mind kisebb földdarabra szorultak vissza.

Az egyre növekvő területű keresztény államok pedig már nemcsak az arabok ellen harcoltak, hanem sokszor egymással is szemben álltak. Máskor meg szövetségeket kötöttek és összeolvadtak, s végül két ország, Portugália és Spanyolország osztotta fel egymás között a terület legnagyobb részét. Az európai arab uralom 1492-ben, Granada elfoglalásával ért véget. Ezt követően a megkeresztelkedni vonakodó mórokat, a hitüket megőrző zsidókkal együtt a spanyol kormány kiutasította az országból.

A győzelemről Aragóniai Ferdinánd így számolt be levelében VIII. Ince pápának:

„Szentatyám, alázatos és odaadó fiad, Kasztília, Léon, Aragónia, Szicília, Granada stb. királya, csókolja szent lábad és kezéd, és alázatosan ajánlja magát Szentségednek. Tudja meg Szentséged, Urunknak úgy tetszett, hogy teljes győzelmet adjon nekünk Granada királyán és a mórokon, szent katolikus hitünk ellenségein. Mert ma... Granada városa megadta magát nekünk az Alhambrával, minden erődtímenyével, és minden még addig el nem foglalt várral és a várkastéllyal együtt... Szentséged tudomására hozom e nagy örömet, hogy alatt-

valóink és országlakóink annyi fáradozása, kiadása, áldozata után, életben és vérben, ezt a granadai királyságot, amelyet hétszáznyolcvan esztendőn át a hitetlenek tartottak elfoglalva, uralkodásod alatt és segítségeddel visszanyertük; ez az erőfeszítések azon gyümölcse, amelyet a régebbi pápák, elődeid annyira áhítottak, és amelyért annyit segítettek, az Isten, Urunk és az apostoli szentszék dicsőségére és tisztességére...”

A latin császárság

A Jeruzsálem felszabadítását célzó negyedik hadjáratot III. Ince pápa hirdette meg 1202-ben. A felhívásra összegyűlő lovagok azonban nem a szárazföldön indultak el, mint a korábbiak, hanem hajókon. A Szentföldre való átszállításukat az ekkor már gazdag városnak számító Velence vállalta, azzal a feltétellel, hogy útban a cél felé, a lovagok elfoglalják számára a magyarok uralma alatt álló adriai kikötőt, Zarátk. Csak amikor ez valóban megtörtént, akkor hajóztak tovább.

Konstantinápolyban azonban ismét megálltak, s a velenceiek buzdítására beavatkoztak az ott éppen dúló trónviszályba. Ostrommal elfoglalták a várost, és kifosztottak minden épületet, amit csak lehetett. Ezután Flandriai Balduin személyében uralkodót választottak maguk közül, s az országot nyugati rendszerű hűbéri tartományokra osztották. Az új földesurak várakat emeltek, s egyáltalán nem kívántak többé bizonytalan kimenetelű harcokba bocsátkozni a Szentföldön. Velence pedig fontos kikötőkhöz jutott az országban régi hazai vetélytársa, Genova rovására. A pápa, aki csak később szerzett tudomást az eredeti szándékától eltérő fejleményekről, azt remélte, hogy ily módon ismét egyesülhet a keleti és nyugati kereszténység.

A keresztesek által létrehozott, úgynevezett latin császárság azonban nem volt hosszú életű. 1261-ben megdöntötték a görög seregek, s ezzel a Balkánon VIII. (Palaiologosz) Mihály vezetésével újjáéledt a bizánci császárság.

Az utolsó hadjáratok

A 13. század folyamán még több kisebb sereg — köztük a magyarországi II. Endre király serege — tett kísérletet a muzulmán kézen lévő szent helyek visszaszerzésére. A legutolsó két említésre méltó hadjáratot IX. Lajos francia király vezette. Ezek célpontja azonban már nem is a Szentföld, hanem az ugyancsak muzulmán Egyiptom, illetve Tunisz volt. Az első azzal végződött, hogy a király 1250-ben fogságba esett, s hívei csak a Templomos lovagok kincstárából felvett kölcsönrel tudták kiváltani. A második hadjárat idején pedig járvány tört ki a táborban, amely 1270-ben Lajost is elragadta.

A legutolsó keresztény kézen lévő várat, Akrát, az egyiptomi szultán foglalta el 1291-ben.

A keresztes háborúk következményei

A keresztes hadjáratok, annak ellenére, hogy tartós hódítással nem jártak, komoly hatást gyakoroltak Európa fejlődésére. Ezek során nyílt meg ugyanis a Földközi-tenger ismét a nyugati hajózás előtt, s ekkor állt helyre a régi kapcsolat a kikötők között a nagy víz egyik végétől a másikig. Az új fejedelemségek megszületése biztosította az itáliai szállítóeszközök folyamatos igénybevételét, aminek következménye a hajóépítés fellendülése lett. S csakúgy, mint évszázadokkal korábban, kereskedő telepek jöttek létre az egész térségben.

Az iszlám uralom a vizeken ezzel hosszú időre véget ért, amit nem befolyásolt a törökök szárazföldi előrenyomulása, hiszen nekik ekkor még nem volt hajóhaduk. Az itáliai városok így egyedül tarthatták kezükben az egész, újjáéledő földközi-tengeri kereskedelmet, amelynek legfontosabb árucikkei kezdetben a keleti fűszerek voltak. Később azonban egyéb áruk adásvétele is megindult, ami egyszerre szolgálta az itáliai, valamint a török és távolabbi mongol területek gazdasági fejlődését.

A császár és a pápa

A hűbéri függőségek hálózatán nyugvó 11–12. századi Nyugat-Európa legnagyobb, tényleges hatalommal rendelkező urai a német császárok és a római pápák voltak. Mivel azonban mindkettejük uralma elsődlegesen az egyházon keresztül gyakorolt befolyástól függött, összeütközésük elkerülhetetlen volt. A pápa és a császár meg-megújuló küzdelme ugyanúgy jellemzője volt a 11–12. századnak, mint a keresztes hadjáratok.

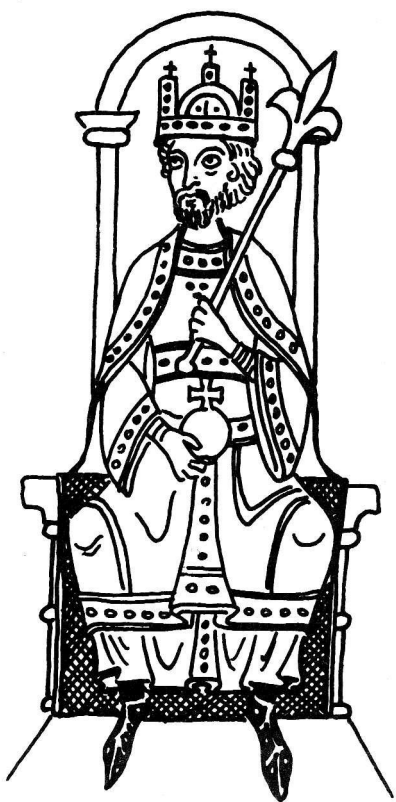
A németek római császársága

A frank birodalom felbomlása (843) után a császári hatalom mind kisebb és kisebb területekre szorult vissza, míg végül lényegében meg is szűnt. Az utolsó birodalmi uralkodótól Jámbor Lajos fia, Lothar örökölte a császári címet, a középső területsávval, valamint Burgundiával és Itáliával együtt. Amikor pedig 855-ben ő is meghalt, három fia kezén országa tovább aprózódott. Az egyikük Itáliát kapta, az ekkor már semmit sem jelentő császári címmel, a másikuk Burgundiát, a harmadik, Lothar, pedig azt a területet a Rajna és a

Maas folyók között, amit ettől kezdve neveztek Lotharingiának. 875-ben pedig kihalt a Karolingok itáliai ága, utána évtizedeken át tartó versengés indult meg a többi leszármazott között a terület és a császári cím birtoklásáért, de tartósan egyikük sem tudta megszerezni azt.

A császárság és a birodalom eszméje csak mintegy száz év múltán, a szász uralkodók körében kelt újra életre. A németek királya, I. Ottó, először hűbéresévé tette az itáliai királyságot, majd a trónját is elfoglalta. Ezután pedig Rómába ment, s a korábban ő általa hatalomra segített XII. János pápával császárrá koronáztatta magát, olyan külsőségek közepette, mint ahogy azt egykor Nagy Károly tette. Ezzel a lépéssel született meg a Német-római Birodalom, amely az európai kereszténység vezető állama kívánt lenni. A német királyok ettől kezdve egészen a 15. századig, trónra lépésüket követően nem sokkal később Itáliába vonultak, ahol császárrá koronázták őket. Uralmuk azonban ténylegesen soha nem tudott megerősödni a félszigeten.

A szász uralkodók minden tekintetben a római császárok és Nagy Károly utódainak tekintették magukat, s reménykedtek benne,

A német-római császár

hogy egykor a bizánci trónt is megszerezve, majd újra egyesítik a régi birodalmat. A görögökkel ezért már nem vetélkedtek, hanem házassági kapcsolatokkal igyekeztek egybefűzni a két császárságot. III. Ottó, akinek az anyja bizánci császárlány volt, szinte egészen ennek az ábrándnak élt. 998-ban német földről Rómába tette át székhelyét. Az okiratait szentesítő függőpecsét egyik oldalán még Nagy Károly portréja volt látható, a másikat azonban már Róma képe díszítette. Méltóságait sorolva pedig, a császár első helyen mindig a „római” címmel illette magát.

Minden szándéka ellenére sem sikerült azonban gyökeret vernie Rómában. Hiába volt névleg Itália királya, az ottani előkelők a maguk törvényeit követték, s a császár ténylegesen csak a németek felett uralkodott. Így aztán az ezredik esztendőben vissza is tért szülőföldjére, s Nagy Károly egykori központjában, Aachenben rendezkedett be.

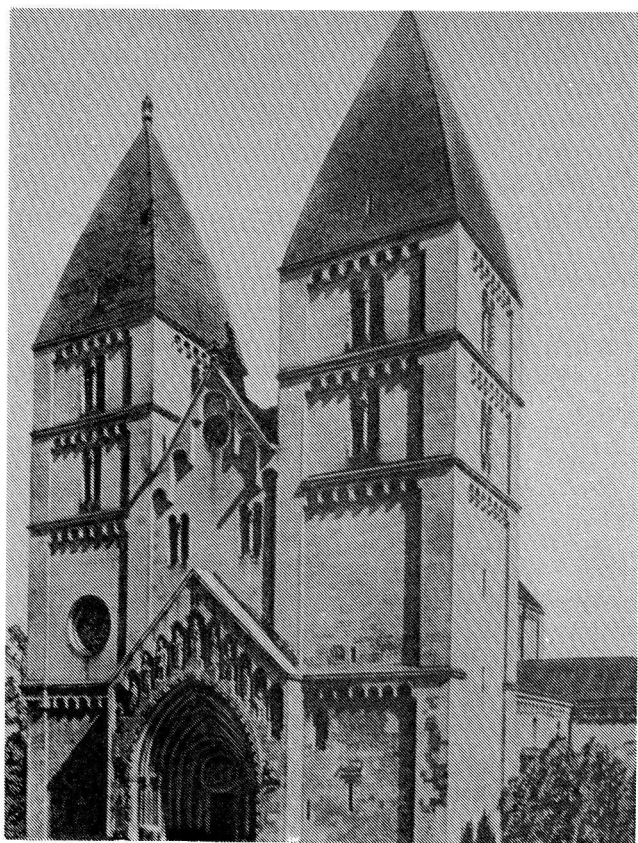
Terjeszkedés Kelet felé

A keresztény birodalom eszméjéből táplálkozott az a gondolat, hogy a német uralkodók feladata a hit terjesztése a pogányok meghódításával. A katonai győzelmeket azonban szinte mindenhol követték a telepítések, ami arra utal, hogy a népességnövekedésből eredő feszültségek már német földön is érezhetőek voltak. Az Elba és a Saale folyók közötti, eredetileg szláv népességű terület német megszállása már a 10. században befejeződött. Az egykori lakosság ma is ott élő maradványai a szorbok.

A császárság területétől nyugatra ugyanebben az időben körvonalazódott a csehek, a lengyelek és a magyarok állama, amelyeknek mind számolniuk kellett a német terjeszkedéssel. Védekezésüket azonban sokszor nehezítették saját belső problémáik, valamint az, hogy nem egyszer egymással is szemben álltak.

A cseh törzsek vezetői, akik között ekkor még nem dőlt el, hogy kié lesz a legfőbb hatalom, 845-ben a németországi Regensburgban vették fel a keresztiséget. A fejedelmek harcából a 10. századra került ki győztesen az államalapító Przemysl család. Ők tették az ország központjává Prágát, ahol 973-ban püspökséget hoztak létre, amely azonban a mainzi érsekség irányítása alatt maradt. De nemcsak vallási, hanem politikai téren is kénytelenek voltak elismerni a Német Birodalom fennhatóságát, aminek következtében az ország évszázadokra annak hűbéres tartománya lett. Ez a függőség azonban nem volt nagyon megterhelő, sőt számos előnnyel is járt. A 12–13. században betelepülő földművesek és kézművesek ugyanis magukkal hozták technikai tudásukat, s ezzel nagyban hozzájárultak a terület gazdasági fejlődéséhez. A császárok pedig időnként királyi címmel ruházták fel a Prágában székelő cseh fejedelmeket, s 1158-ban egyikük elérte, hogy a hűbéresek közt különleges kiváltsággént, e rang a Przemysl családban örökletessé váljon.

A Kárpát-medencében élő magyarok körében a honfoglaló Árpád dédunokája, Géza fejedelem tette meg az első lépéseket a keresztény vallás felvétele érdekében. Ő volt az, aki az Augsburgban elszenvedett vereség után belátta, hogy népének meg kell változtatnia az életmódját, ha hosszú távra meg akar telepedni az elfoglalt földön. Ennek jegyében keresztelkedett meg családjával és több mint ötezer előkelővel, valamint azok szolganépével együtt. 973-ban követeket

*Az Árpádok alatt Jákón épült
bencés apátsági templom (1256)*

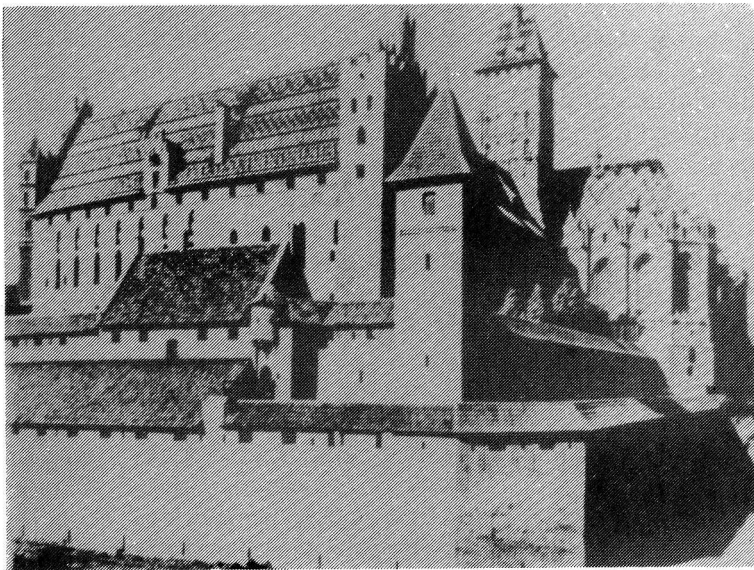
küldött Quedlinburgba I. Ottó német-római császárhoz, aki a húsvéti ünnepekre érkezett oda, s udvarában vendégeskedtek ekkor a környező országok uralkodói. Ezzel a lépéssel kezdődött meg a magyarok beilleszkedése az európai társadalomba.

Géza fia, Szent István már a keresztény magyar állam első királya lett, aki ügyes politikájával el tudta kerülni, hogy bár hatalmának legfőbb támaszai a német lovagok és egyházi emberek voltak, az ország függő helyzetbe kerüljön. 1000-ben történt megkoronázásával egyidejűleg, amit különben a pápa támogatott, megalapította az esztergomi érsekséget, amivel önállóságot biztosított a magyar egyház számára. A német uralkodók ugyan a 11. század folyamán

többször is megkísérelték, hogy betörjenek az ország területére, ám ezek rendre megghiúsultak, s így Magyarország képes volt megőrizni a függetlenségét.

A magyar és a cseh királyságtól északra jött létre, ugyancsak a 10. században, az ott élő polánokból, mazurokból, viszlánokból, pomeránokból és más nyugati szláv csoportokból a középkori Lengyelország. A törzsi harcokból itt a Piast család került ki győztesen. Előkelőik 966-ban vették fel a kereszténységet, majd cseh papok közreműködésével megkezdődött az új vallás széles körben való terjesztése és az egyházi szervezet kiépítése. A lengyel egyház eredetileg a magdeburgi német püspökség alá tartozott. 1000-ben azonban III. Ottó császár, akit ebben az időben itáliai problémái foglaltak le, engedélyezte a lengyelek számára, hogy Gnieznóban önálló érsekséget állítsanak fel, s ez egyben az ország függetlenségének az elismerését is jelentette.

Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig, mert az újonnan trónra lépő német uralkodók felújították a keleti terjeszkedés politikáját, aminek a következménye — átmeneti lengyel sikerek után —, a hűbéri függőség állandósulása lett. Ez azonban érdekes módon egybeesett a főurak érdekeivel, akik így — erős kezű lengyel király nélkül —, saját birtokaikon korlátlan hatalommal uralkodhattak. Az ország ezután kis fejedelemségekre esett szét, s nem is egyesült egészen a 14. századig.

*Marienburg,
a Német Lovagrend
központja*

Ezek a fejedelemségek azonban nem voltak elég erősek ahhoz, hogy megvédjék magukat a német előrenyomulással szemben. Azt követően pedig, hogy a tengeremelléki — ekkor még pogány szláv nép —, a poroszok felé terjeszkedni akaró mazovia herceg 1226-ban behívta az országba a Német Lovagrendet, az idegen behatolás új lendületet kapott. A lovagrend ugyanis itt megvalósította azt, amivel Magyarországon sikertelenül próbálkozott, önálló államot hozott létre, amely ettől kezdve állandó harcban állt a lengyelekkel. A németek betelepítése ezután szervezett formákat öltött, s számuk végül felülmúlta az egykori őslakosokét, akik teljesen elnémetesedtek. Ez az oka annak, hogy később a helyi lakosságot magába olvasztó itteni németeket nevezték poroszoknak.

A német előrenyomulás csak az orosz föld határán tört meg, amelynek részfejedelemségei felett ekkoriban arattak győzelmet a Közép-Ázsiából viharos gyorsasággal terjeszkedő nomád mongolok, vagy ahogyan az oroszok nevezték őket, a tatárok. 1241-ben már Lengyelország és Magyarország területén voltak, ám innen néhány hónap múltán kivonultak. Az orosz fejedelemségek területén azonban egyik vezérük, Batu kán erős birodalmat hozott létre Arany Horda néven, hosszú időre elzárva ezzel a térséget az európai fejlődés hatásaitól. A mongolok csupán az egykori orosz állam északi részét, Novgorodot és környékét nem foglalták el. Itt viszont az oroszok állították meg a német terjeszkedést, amikor fejedelmük, Alekszandr Nyevszkij vezetésével a Csud tó jegén megütözve, fényes győzelmet arattak a lovagok felett.

Az egyház a birodalomban

A 10. századi Németország urának ugyanazokkal a nehézségekkel kellett szembenéznie, mint a korabeli francia királynak, vagyis azzal, hogy az ország feletti hatalmát korlátozza a többi nagybirtokos. A 936-ban trónra lépő I. Ottónak ezért a legfőbb törekvése az volt, hogy megtörje a tartományurak erejét. Hosszú éveken át tartó harcokban győzte le őket, s a hercegségek élére

saját rokonait állította. Ugyancsak híveivel töltötte be a püspöki székeket is, s az új főpapoknak óriási birtokokat és számos kiváltságot adományozott. A szász dinasztia uralkodásának mintegy száz éve alatt ezek az egyházi hűbérek voltak a császárság legfőbb gazdasági és katonai támaszai.

I. Ottó szinte teljhatalmat gyakorolt a pápaság felett is. Korábban a pápát — aki eredetileg csupán Róma püspöke volt —, a városi előkelők választották szabad elhatározásuk szerint. A császár azonban rá tudta kényszeríteni a rómaiakat arra, hogy attól kezdve csak azt a személyt koronázzák meg, akit ő vagy utódai erre a méltóságra kijelölnek.

A nagybirtokossá váló egyháziak azonban később ugyanúgy függetlenségre törekedtek, mint a többi tartományúr, s életmódjuk sem különbözött azokétól, mivel nem elhivatottságuk révén kerültek a püspöki székekbe. Nagy vigasságokat és vadászatokat rendeztek, kicsapongó életet éltek, adták-vették az egyházi javakat. A felügyeletük alá tartozó kolostorokba saját, s a feladatok ellátására nem feltétlenül alkalmas rokonaikat nevezték ki apátoknak. Egyszóval magatartásukkal egyre inkább megbotránkozást keltettek az emberek körében, s ez a tekintélyét vesztett egyház már nem szolgálta jól a császárság érdekeit sem.

A szász uralkodó család kihalása (1024) után hatalomra kerülő frank dinasztia tagjai ezért — a világi és az egyházi nagybirtokosokkal szemben — a kisebb birtokosokra próbáltak támaszkodni, segítségüket különféle kiváltságok adásával próbálták megszerezni. Az egyház megújítása érdekében pedig támogatták azt a reformmozgalmat, amely a clunyi kolostorból indult ki.

Az egyház reformja

A clunyi bencések elsődlegesen azt akarták elérni, hogy a kolostorok mind a püspököktől, mind pedig a világi hűbéruraktól függetlenekké váljanak. Ennek érdekében fogalmazódott meg körükben az az elv, hogy az egyház minden intézményének a pápa fennhatósága alatt kell állnia, akit a kereszténység egyedüli fejének tekintettek.

Az egyház megújítása és tekintélyének visszaszerzése érdekében a clunziek felemelték szavukat a papok és az egyházi vezetők világi életmódja ellen. Annak érdekében, hogy a jövőben ez ne folytatódhasson, a leghatékonyabb eszköznek a papi nőtlenség, idegen szóval, a cölibátus bevezetését tartották. Ezzel egyidejűleg harcot indítottak az egyházi javak és hivatalok pénzért való árusításának gyakorlata, korabeli szóhasználattal, a simónia ellen is.

Mindez természetesen egybeesett Róma érdekeivel is, amelynek trónján a 11. század közepétől kezdve a clunyi szerzetesek közül kikerülő pápák váltották egymást. A reformok első lépéseként II. Miklós pápa (1059—61), aki a császár és a római előkelők befolyását egyaránt csökkenteni akarta, a pápaválasztás jogát a legmagasabb egyházi tisztségviselők, a bíborosok testületének a kezébe adta. Fenntartotta azonban a császár számára azt a jogot, hogy megerősítse a bíborosok választását, a pápa számára viszont előírta, hogy köteles megadni a császárnak az őt megillető tiszteletet. A pápai rendelkezések ezzel egyidejűleg kiközösítették azokat a püspököket, akik pénzen vásárolták hivatalukat, s vezeklésre kényszerítették azokat a papokat, akiket ilyenek szenteltek fel. A híveknek pedig megtiltották, hogy nős papok miséjén részt vegyenek.

Mindez sok szempontból egybeesett a császárok, különösen pedig III. Henrik (1039—1056) törekvéseivel. Feszültséget csupán az okozott, hogy a reformok hívei üldözendőnek tekintették azt a gyakorlatot is, amelynek során egy uralkodó az úgynevezett investitúra szertartás keretében az új főpap rendelkezésére bocsátotta azt a birtokot, amelynek javaival meg tudott élni, ami által egyfajta lekötelezettségi viszony jött létre közöttük. Ennek megfelelően, a megerősödő pápaság fő törekvése az volt, hogy az uralkodónak ezt az évszázados jogát egyszer s mindenkorra megszüntesse. A császárok és a pápák közötti, mintegy kétszáz éven keresztül dúló viszály alapkérdése is ez volt: vajon szabadon rendelkezhet-e az uralkodó birodalmának azon egyházi javaival, amelyeket egészen eddig

A mainzi dóm

az időpontig ősei alapítottak és adományoztak, vagy pedig azok véglegesen az egyházra szálltak, s felettük az uralkodónak többé semmilyen hatalma nincs.

A pápaság és a császárság első összezapása

Az első nyílt összeütközésre azután került sor, hogy mindkét trónra új, erős és a megegyezésre nem hajló ember került. Az új pápa VII. Gergely (1073—1085) lett. Ő nem sokkal trónra lépése után erőteljes munkába fogott az egyház függetlenségének megeremtése és a belső állapotok javítása érdekében, és rendelettel tiltotta meg a világi investitúrát:

„Ha valaki a püspökséget vagy apáti méltóságot valamely laikus személy kezétől elfogadná, semmiképpen nem számítható a püspökök közé, és neki mint püspöknek és apátnak nem jár semmiféle tisztelet. Ezenkívül tőle Szent Péter kegyelmét és a templomba lépést eltiltjuk, mígnem hivatalát, amelyet a nagyra-vágyás és az engedetlenség bűnével szerzett..., észhez térve el nem hagyja. Ha

valaki a császárok, királyok, fejedelmek vagy bármiféle világi hatalmasságok és személyek közül püspököt iktatna be vagy más egyházi méltóságot merészelne adományozni, ugyanilyen értelmű megkötöttségekkel kell számolnia.”

VII. Gergelynek a világi hatalomhoz való viszonyát jól tükrözi az az 1075-ben megfogalmazott, s a korábbi egyházi joggyűjteményeken alapuló tömör tételsor, amely a „Dictatus papae” elnevezést kapta.

1. Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.
2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek.
3. Püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székekbe vissza.
4. Követe a zsinaton minden püspököt megelőz, még ha ő maga alacsonyabb rendű is...
5. A pápa távollévőket is letételre ítélhet.
6. Az általa kiátkozottakkal egyebek közt senki sem tartózkodhat még ugyanabban a házban sem.
7. Egyedül neki szabad a korszükségleteknek megfelelően új törvényeket hozni, püspökségeket felosztatni és egyesíteni.
8. Egyedül ő használhatja a császári jelvényeket [az uralkodók császárrá avatásakor].
9. Egyedül a pápa lábait kötelesek az összes fejedelmek megcsókolni.
12. Jogában áll császárokat letenni.
13. Jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni.
16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni.
17. Tekintélyének támogatása nélkül semmiféle határozat és semmiféle könyv nem tekinthető kánoninak (= szentnek).
18. Ítéletét senki meg nem változtathatja, míg ő egyedül minden ítéletet megmásíthat.
19. Senki fölötte nem ítélkezhet.
21. Minden egyház fontosabb ügyeit eléje kell terjeszteni.
22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz.
23. A római pápa, ha a kánonoknak megfelelően választották, Szent Péter érdemeire való tekintettel kétségtelenül szent lesz...
27. A gonosznak tett hűségeskütől az alattvalókat feloldozhatja.

Nem sokkal ezután, 1076-ban üresedett meg a milánói érseki szék. Az új császár, IV. Henrik (1056—1106), nem törődve a pápai rendeletekkel, saját maga nevezte ki az elhunyt főpap utódját. Amikor pedig a pápa tiltakozott, összehívta Wormsba a birodalom püspökeit, s rábírta őket, hogy fosszák meg a hatalmától VII. Gergelyt.

A pápa erre kiközösítette IV. Henriket, ami az egyház legfélelmetesebb büntetése volt ebben az időben. A kiközösített személy nem részesülhetett a szentségekben, és pokorra volt ítélve mindaddig, míg bűneit meg nem bánta, és föl nem oldozták. Amíg az átok érvényben volt, az érintett területek papjai évente kétszer-háromszor kihirdették azt a közösség előtt az Atya, a Fiú, a Szentlélek, Szűz Mária, az apostolok és az összes szentek nevében. Közben pedig folytonosan szólt a lélekharang, kioltották a gyertyákat, s földre helyezték a keresztet, meg a misekönyvet. Ha pedig egy ilyen ember belépett az adott terület templomába, azonnal félbehagyták a szertartást. A kiátkozás legfőbb ereje tehát

abban rejlett, hogy a bűnöst elszakította a közösségtől. Nagy hűbérurak, különösen pedig uralkodók esetében ezt még súlyosbította az is, hogy a pápai átok felmentette a hűségeskü alól alattvalóikat. Hogy biztosan tudomást szerezzenek róla, VII. Gergely külön is tájékoztatta döntéséről a német tartományurakat, akik közül nem egynek ez jó alkalmat kínált arra, hogy szembeforduljon a császári hatalommal. IV. Henrik ezután olyan nehéz helyzetbe került saját országában, hogy 1077-ben kénytelen volt bocsánatért esedezve járulni a pápa elé. Maga Gergely, aki akkoriban az észak-itáliai Canossa várában tartózkodott, így számol be az eseményről:

„...a király, mielőtt Itáliába jött volna, könyörögve küldött hozzánk követeket és megígérte, hogy minden tekintetben elégtétellel szolgál Istennek, Szent Péternek és nekünk. Kötelezte magát arra is, hogy életének megjavítására mindenben engedel-

meskedni fog nekünk, csak elnyerhesse tőlünk a feloldozásnak és az apostoli áldásnak kegyelmét; mikor pedig vétségei miatt küldötteink útján, több alkalommal keményen megfeddtük, végül is, hogy megmutassa békés és szilárd elhatározását, kevesedmagával eljött Canossa városába, melyben akkor tartózkodtunk, és ott a kapu előtt három napon keresztül minden királyi dísz nélkül, szánalomkeltő módon, mezítláb, darócba öltözve ácsorgott, és sok siránkozással addig esedezett az apostoli könyörület támaszáért és vigasztalásáért, mígnem mindazokat, akik akkor jelen voltak... oly nagy szánakozásra és könyörületes együttérzésre indította, hogy sok kéréssel és siránkozással közbenjártak érte...

Végül is töredelmétől és a jelenlévők esedezésétől legyőzve, a kiközösítés bilincsenek feloldásával, a közösség kegyelmébe és az anyaszentegyház kebelébe visszafogadtuk...”

A kibékülés azonban csak rövid ideig tartott. Azt követően, hogy német földön megszilárdította hatalmát, a császár ellenpápát választatott, majd hadsereggel indult Róma ellen. A pápa segítségére siető Róbert normann herceg katonái elűzték ugyan Henriket, de olyan dúlást vittek véghez a városban, hogy a feldühödött nép haragja elől Gergely is menekülni kényszerült, s élete hátralévő részét száműzetésben kellett töltenie.

Nem adatott jobb sors azonban IV. Henriknek sem. Az ellenpápa kinevezése után, Gergely ismét kiközösítette őt, mire a német fejedelmek új királyt válasz-

IV. Henrik császár

tottak és az országban megint kitört a belháború. A császár saját fiai ellen harcolva vesztette életét 1106-ban. A pápák és a császárok küzdelme pedig még hosszú ideig folytatódott.

A pápa, a császár és az itáliai városok

I. (Barbarossa) Frigyes

A német császárok elleni harcban a pápaság természetes szövetségesei voltak a helyi püspökök fennhatóságát eddigre már lerázó, s a keresztes háborúk idején megerősödő észak-itáliai városok. Az utolsó igazi birodalmi uralkodó I. (Barbarossa) Frigyes (1152—1190) ezért, mikor a pápával való újabb összecsapásra készült, előbb meg akarta erősíteni a hatalmát Itáliában. A lombardiai városok élére császári hivatalnokokat állított, s városok függetlenségét támogató III. Sándor helyett pedig ellenpápát választott. Sándor erre a korabeli gyakorlatnak megfelelően, kiközösítette Frigyeset, s ezzel kiújult a pápaság és a császárság közötti küzdelem.

1162-ben a császár földig rombol-tatta a pápát támogató Milánót, amire válaszul az észak-itáliai városok 1167-ben életre hívták a Lombard Li-

gát. A városszövetség és a pápa egyesített seregei pedig 1176-ban Legnano mellett győzelmet arattak a császári lovagseregeken. I. Frigyes ezután kénytelen volt elismerni a lombard városok függetlenségét, ami ez esetben az itáliai területekről való lemondást is jelentette.

A Welfek és a Staufok belháborúja

A császárok és a pápák európai küzdelmét, Németországon belül a tartományurak egymás elleni harca kísérte végig, amely különös erővel lángolt fel a frank dinasztia kihalása (1125) utáni időszakban. A nagyurak többsége ekkor a nem túlságosan erős szász herceget, Lothart választotta meg királynak. Mivel azonban ugyanekkor az ország legnagyobb birtokosainak számító sváb hercegek, a Hohenstaufok is meg akarták szerezni a trónt, az új király kénytelen volt szövetségeseket keresni. Választása természetes módon esett a Staufokkal régóta vetélkedő bajor Welf családra, amelynek birtokai szintén óriásiak voltak. Az ország azonban ezt követően két pártra szakadt, s évtizedeken át tartó belháború tört ki.

A viszály 1142-ben átmenetileg nyugvópontra jutott, amikor a Hohenstaufok megszerezték a császári címet, a Welfek pedig kárpótlásul megkapták a szász hercegséget. A harc azonban ezzel nem ért véget. A döntő összecsapásra néhány évtized múltán került sor, s azzal zárult, hogy a Hohenstauf-házból származó I. Frigyes 1180-ban végleg leszámolt a Welf-párttal. Legnagyobb urait megfosztotta birtokaiktól, majd a hercegségeket részekre darabolva az egész ország hűbéri rendszerét úgy szervezte át, hogy többé senkinek a kezébe ne összpontosuljon akkora hatalom, amekkorával az uralkodó ellen fordulhat. Ezzel valóban békét teremtett ugyan, de egyben előkészítette Németországnak kis fejedelemségekre való szétesését, s azt, hogy a valamikori tényleges császári hatalom rövid időn belül pusztá címmé váljon.

Ez akkor következett be, amikor 1254-ben meghalt az utolsó Hohenstauf uralkodó, IV. Konrád. A fejedelmek ekkor szétosztották egymás közt a család birtokait és a birodalmi javakat, s egészen 1273-ig nem választottak maguknak uralkodót. Ezt az időszakot szokták idegen szóval nagy interregnumnak, vagyis az uralkodói jogok gyakorlásában beállt nagy szünetnek nevezni.

Az eretnekmozgalmak és az inkvizíció

A pápaságnak a császárok felett aratott győzelme már a 12. század végén nyilvánvalóvá vált, s egy rövid időre úgy tűnhetett, hogy megvalósulhat VII. Gergely álma, s a világi uraktól függetlenné vált Róma lesz a Nyugat vezető hatalma. Ekkor azonban a mind szélesebb körben kibontakozó eretnek mozgalmak kezdték megingatni az egyház tekintélyét. Ezek közül a legerősebb hatású a katharok dél-európai szektája volt, akiknek a neve görögül tisztát jelentett. Hitvallásuk középpontjában az a gondolat állt, hogy az Isten és az ördög öröktől fogva létezik. A látható világot az ördög teremtette, és az Isten csupán a láthatatlan világban uralkodik a halhatatlan lelkek fölött. A földi egyházak ennek megfelelően az ördög uralma alatt állnak. Az emberek ezért nem tartoznak engedelmisséggel semmiféle egyházi vagy világi hatalomnak, hanem szigorú önmegtartóztatással és az apostolokéhoz hasonló étellel kell a földi kísértéseknek ellenállniuk. Ezek a tanítások a 12–13. században gyorsan terjedtek a Földközi-tenger medencéjében. Legjelentősebb központjukká a dél-franciaországi Albi városa és annak környéke vált, aminek következtében a katharokat gyakran albigenéseknek is nevezik.

A másik legerőteljesebb szektát, a valdensekét Petrus Valdes lyoni kereskedő alapította a 12. században. Az ő tanításaiban az evangéliumi szegénységhez és egyszerűséghez való visszatérés gondolata játszotta a főszerepet. Ezzel állt összefüggésben az egyházi szervezet azon elemeinek az elutasítása, amelyek az ókeresztény időkben még nem léteztek. Ezt szemléltetik a valdensek 13. századi tételeiből kiemelt alábbi részletek:

1. *A római egyház nem egyház, hanem utálatosak csoportosulása.*
3. *A püspöki, papi és diakonusi fokozatok kivételével, az összes egyházi fokozatok csak az emberi hagyományokból erednek.*
5. *A templomokban folytatott mise nem isteni szolgálat, és ezért senki sem köteles templomba járni.*
9. *A földi élet után nem vár ránk tisztítótűz.*

13. A szentatyák szava csak emberi hagyomány.

18. Minden igaz ember áldoztathat, akár lelkész, akár nem.

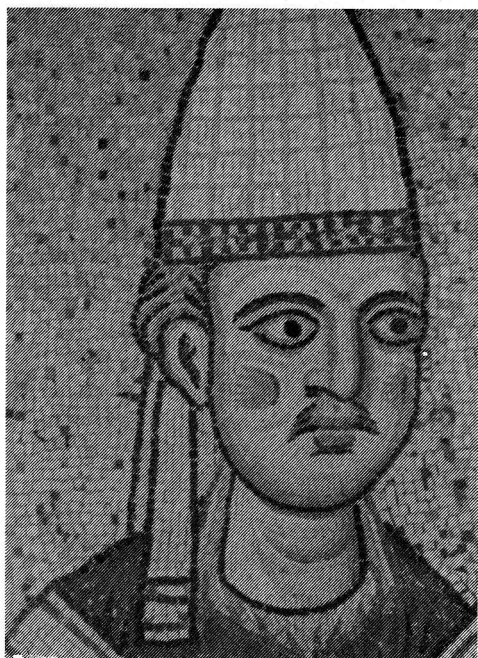
Az ilyen gondolatok terjedése érthető módon keltett aggodalmat az egyházban, mivel szinte az egész szervezet szükségességét megkérdőjelezték. Ebben a helyzetben hívta össze III. Ince pápa 1215-ben a negyedik lateráni zsinatot, amely többek között az alábbi határozatokat hozta:

„Kiközösztünk és átokkal sújtunk minden eretnekséget, mely a szent ortodox és katolikus vallással szembehelyezkedik... Elítéljük az összes eretnekeket, bármilyen néven is forduljanak elő, mert e szörnyek ábrázatai ugyan különbözőek, farkaik azonban összenőttek, s egymásra találhatnak a hazugságban.

Az elítélteket pedig át kell adni a világi hatalmaknak vagy azok közegeinek, hogy elnyerjék köteles büntetéseiket, az egyháziakat azonban előbb meg kell fosztani egyházi tisztségeiktől. Ha az elítéltek világiak, kobozzák el vagyonukat; ha pedig egyháziak, vagyonukat annak az egyháznak adják át, ahonnan javadalmukat húzták...

Ha pedig valamelyik világi fejedelem az egyház felszólítása és figyelmeztetése ellenére elmulasztaná megtisztítani területét ettől az eretnek ocsmányságtól, az érsek és a többi tartománybeli püspök közösítse őt ki az egyházból. És ha egy éven belül se törődnek az elégtételadással, akkor ezt jelenteni kell a pápának, aki kinyilvánítja majd, hogy a hűbéreseket fel vannak mentve a fejedelem iránti hűség alól, országát pedig adja át a pápa elfoglalásra katolikus hitűeknek; ezek az eretnekek kiirtása után, minden ellentmondás nélkül vegyék birtokukba az országot, és őrizzék meg a hit tisztaságában.”

(A zsinat határozatainak 3. fejezetéből)

III. Ince pápa

Az eretnekek felkutatására a zsinat létrehozta az inkvizíció, az egyházi törvényszék intézményét. Ennek vezetése kezdetben a püspökök feladata volt, mivel azonban közülük sokan alkalmatlannak bizonyultak erre, az inkvizíció a pápa főhatósága alá került. Ez azt jelentette, hogy a pápa inkvizitorokat küldött minden országba, akik ott az ő nevében és az ő felügyelete alatt bíráskodtak az eretnekek fölött.

A vádlottakat három csoportba sorolták. Az elsőbe azok tartoztak, akik feladták nézeteiket és bűnbánatot tanúsítottak. Ezeket vezeklésnek vették alá. A második csoportot azok alkották, akik mindezt megtették ugyan, de megváltozásukban kételkedtek a bírák. Az ő sorsuk életfogytiglanig tartó börtön lett. A harmadik csoportba esőket pedig, akik tanaik

visszavonását megtagadták, az inkvizítorok átadták a világi hatóságoknak, akik halállal büntették, és rendszerint máglyán égették el őket.

Új szerzetesrendek

A 12. század végére a clunyi bencések rendkívüli módon meggazdagodtak, ami ismét a renden belüli fegyelem lazulásához és a szerzetesi tekintély megingásához vezetett. Épp ezért örömmel fogadta a pápaság annak a két új rendnek a feltűnését, amelyik egészen új alapokra helyezte a szerzetesi életet.

Az egyiket, a ferences rendet, Assisi Szent Ferenc alapította a 13. század elején. Ferenc apja gazdag kereskedő volt, aki fiának gondtalan életet biztosított. A lovagi kalandokra vágyó ifjú azonban húsz éves korában fogságba esett, majd súlyosan megbetegedett, s mindez döntő fordulatot hozott az életében. Gyógyulása után gyökeresen megváltoztatta életmódját. Egy időre barlangi magányba vonult, majd a család legnagyobb megbotránkozására rongyokba öltözve megjelent Assisi utcáin. Apja kitagadta. Két évig vándorolt a környéken, romos kápolnákat javított, majd küldetését felismerve, barnás köpenyben, mezítláb, prédikálva kezdett járkálni a nép között.

Rövid időn belül számos követőre akadt, akikkel egy olyan testvéri közösség alakítását határozta el, amelynek tagjai teljes szegénységben élnek. A közösség III. Honorius pápa jóváhagyásával, 1223-ban alakult renddé. Ferenc ezen kívül alapított egy másik rendet is, Klára vezetésével a nők számára. Ők voltak a klarisszák. S egy harmadikat is, azok számára, akik házasságban élnek ugyan, de a rend alapelveit elfogadták.

Assisi Ferenc 1226-ban halt meg, s IX. Gergely pápa már halála után két évvel szentté avatta.

A másik új rendet, a domonkosokét, a szintén előkelő, kasztíliai származású, és később ugyancsak szentté avatott Domonkos alapította, aki kora kiemelkedő hittudósa volt. A magas szintű tudományos képzettség megszerzését, amihez különben a rend biztosította a feltételeket, követőitől is elvárta. Alapelve az volt, hogy a szellemi meggyőzés erejével kell felvenni a harcot a tévtanokkal

*Assisi Szent Ferenc
Templomi freskó Assisiből (1280 körül)*

Szent Domonkos

szemben. A rend működését, amelynek elvei hasonlók voltak a ferencesekéhez, 1216-ban hagyta jóvá a pápa. Mellette megalakult a rend női ága is, a domonkos apácák.

A ferences és a domonkos rend tagjai nemcsak arra kötelezték magukat, hogy személyükben lemondanak a vagyonról, hanem arra is, hogy szervezetük is vagyontalan marad, és koldulásból tartja fenn magát. A másik fontos új vonásuk az volt, hogy míg a szerzetesek korábban celláik magányába visszavonulva keresték lelkük üdvösségét, addig a kolduló barátok aktívan részt vettek az egyház minden tevékenységében. Különösen fontos szerepet játszottak az eretnekmozgalmak semlegesítésében. Egyrészt az által, hogy a pápaság a domonkosokra bízta az inkvizíció működtetését. Másrészt pedig úgy, s ez a lényegesebb, hogy az eretnek prédikátorokhoz hasonló öltözékben, két-három fős csoportokban, mezítláb és koldulásból élve járták az utakat. A falvakban és városokban prédikálva bíralták a gazdagok fényűzését, és magasztalták az Istenhez közelebb vivő, önként vállalt szegénységet és egyszerűséget. Az emberek pedig hamar megszerették őket, mivel úgy érezhették, közülük valók.

S volt még fontos új vonása ezeknek a rendeknek. Mivel legfőbb feladatuknak a prédikálást, a tanítást tartották, nagy gondot fordítottak tagjaik képzésére. Ez a magyarázata annak, hogy a 13. század legnagyobb gondolkodói a ferencesek és a domonkosok közül kerültek ki.

Mindkét rend gyorsan növekedett. A 14. század elején a domonkosoknak mintegy 500, a ferenceseknek pedig 1400 rendházuk volt Európa különböző országaiban. Életképességüket mutatja, hogy a mai napig a legnépszerűbb rendek közé tartoznak, a legtöbb szerzetes ma a ferences rend tagja.

A VÁROSOK VILÁGA
(12—13. század)

A középkori városok megszületése

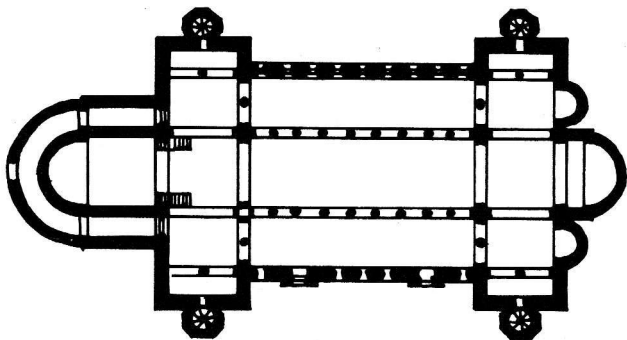
A pénz megjelenése a gazdaságban

A pénz teljes mértékben soha nem tűnt el Európából, csupán hétköznapi fontossága változott meg a korábbiakhoz képest. Az arab hódítás után kialakuló mezőgazdasági világban az emberek többsége megtermelt mindent, amire szüksége volt, s az uradalmak is csak kivételes esetben vásároltak pénzéért valamit. A gazdaság menetében a pénz gyakorlatilag nem játszott szerepet a 10–11. századig.

Akinek valami okból mégis pénzre volt szüksége ebben az időben, az rendszerint a kisebb összegek kölcsönzésével foglalkozó zsidóktól szerezte be, átlagosan 20 százaléknyi kamat fejében. Azért tőlük, mert az egyház ebben az időben tiltotta a kamatszedést. Ennek a jövedelemnek egy jelentős része azonban a királyi kincstárba folyt be adóként. Az európai zsidók ugyanis, nem lévén a keresztények közösségének a tagjai, rendszerint a király szolgáinak számítottak, s az ő védnökségétől függött az egész életük. Gyakran nem is a maguk pénzét adták ki kamatra, hanem azt, amit az uralkodó vagy más előkelők rájuk

bíztak. A nyereségből ez esetben csak kis hányad jutott nekik, viszont teljes egészében az övék maradt a rájuk szoruló közemberek gyűlölete. A zsidók által bonyolított pénzügyletek azonban csak kis összegek voltak, s lényeges hatást nem gyakoroltak a gazdaságra.

Az igazi változást ezen a téren a pénznek a kolostori gazdálkodásban való megjelenése hozta. A XI. század leggazdagabb apátságának Cluny számított, amely az apátjának előljáróságát elfogadó valamennyi kolostortól részesült bizonyos pénzjuttatásban. Ennél még jelentősebb volt azoknak az adományoknak a nagysága, amelyeket a különböző főuraktól kapott az apátság. S még többet számí-

A hildesheimi St. Mihály templom
vázlata és alaprajza

tott az a nagy mennyiségű arany, amely a móroktól visszafoglalt hispániai területekről került Clunybe. A felhalmozott nemesfémnek csak kis részét tartották meg a rend vezetői, ereկletartók és egyházi edények céljaira. A vagyon nagyobbik részét különféle építkezésekbe fektették. Ennek nyomán alakult ki a középkori Európa első, nagy területen egységes vonásokat mutató építészeti irányzata, a román stílus.

Maria Lach apátsági temploma a mainzinak mintájára épült

Az építkezések tervezőket, munkásokat, kézműveseket vonzottak a helyszínre, akiknek a megjelenése többlettermelésre buzdította a környékbeli parasztokat. S gyorsan megjelentek körükben azok a kereskedők is, akik vállalták, hogy beszerzik messzi vidékekről mindazt, ami helyben nem volt kapható. Mindez hirtelen megélénkítette az európai pénzforgalmat, amit jól érzékeltet, hogy a feljegyzések szerint, a 12. századtól fogva a nagyobb kolostorok élelmiszer- és eszközellátásának már csak mintegy negyede származott saját birtokaikról.

Mindemellett a pénzforgalom bővülését ugyanebben az időben elősegítette az is, hogy akkoriban tártak fel számos új nemesfémbányát a keleti Alpokban, a Jura hegyeiben, a Vogézekben, a Harz-hegységben és a Kárpátokban.

A kereskedelem újjáéledése

A szükségletek megjelenését követően, a népesség növekedésével egyre többen adták fejüket a kereskedők jövedelmező, de kockázatos foglalkozására. Az új vállalkozók várról várra, apátságról apátságra jártak portékáikkal. A megerő-

sített helyeken jó szállást kaptak, s ha az időjárás zordra fordult, akár hónapokra is megtelepedhettek ott. Ahogy azonban nőtt a kereskedelmi forgalom, úgy járták az utakat egyre többen és többen, mind nagyobb rakományokkal, s végül a várak és az egyházi központok befogadóképessége kicsinek bizonyult. Ezért kezdtek kialakulni a régi falak mellett azok a kereskedőtelepek, amelyekből a középkori városok létrejöttek.

A kereskedelem újjáéledése után nem volt szükség többé az uradalmi műhelyekre, amelyek több tucat jobbágyot kötöttek le, de rosszabb minőségű termékek kerültek ki belőlük, mint amit az uraság a kereskedők útján kaphatott meg. Ezek a műhelyek ezért a 12. század folyamán szinte mindenhol megszűntek. Ugyanez volt a helyzet a kolostorok tulajdonában lévő, de sokszor azoktól igen távol fekvő szőlőskertekkel is. Mihelyt a szerzetesek a kereskedőktől is be tudták szerezni a szükséges bort, szőlőik legnagyobb részét eladták.

Ahogy pedig lassan az élelmiszerek is bekerültek a kereskedelmi forgalomba, úgy vált feleslegessé az alacsony hatásfokú robottal műveltetett, majorsági földek fenntartása, hiszen mindazt, amire szükség volt a földesúri háztartásban, ettől kezdve meg lehetett vásárolni. A pénz tehát lassan fontosabbá vált, mint a paraszti telkekből befolyó terményjáradék, aminek az lett a következménye, hogy a földesurak mind több helyen szabadították fel jobbágyaikat a hagyományos terhek alól, újfajta, bérleti szerződéseket kötve velük. A parasztok ezután pénzben fizetendő földbérrel tartoztak uruknak, s helyzetük a hospesekéhez vált hasonlóvá.

Mindez persze csak úgy volt lehetséges, ha a parasztok előzőleg el tudták adni terményeiket, vagyis bekapcsolódtak az árutermelésbe. Ez a helyzet azonban átalakította egész szemléletüket, hiszen ettől kezdve érdemes volt takarékoskodni, nagyobb nyereséghez vezető egyéni megoldásokat keresni, aminek végső következménye a hagyományos nagybirtokrendszer felbomlása lett.

Ez a folyamat Európa azon területein volt a leggyorsabb, ahol a legnagyobb volt a népességnövekedés üteme, a leghamarabb vált erőteljes gazdasági ággá a kereskedelem, s ahol a középkori városok legsűrűbb hálózata alakult ki, vagyis Lombardiában, Toscanában, Franciaország északi részén, Flandriában és a Rajna vidékén. Ezeken a területeken már a 12. század közepén megfigyelhetők a bomlás jelei, amelyek Németország középső részén és Angliában csak a 13. század végén jelentkeznek, Európa egyéb területein pedig még akkor sem.

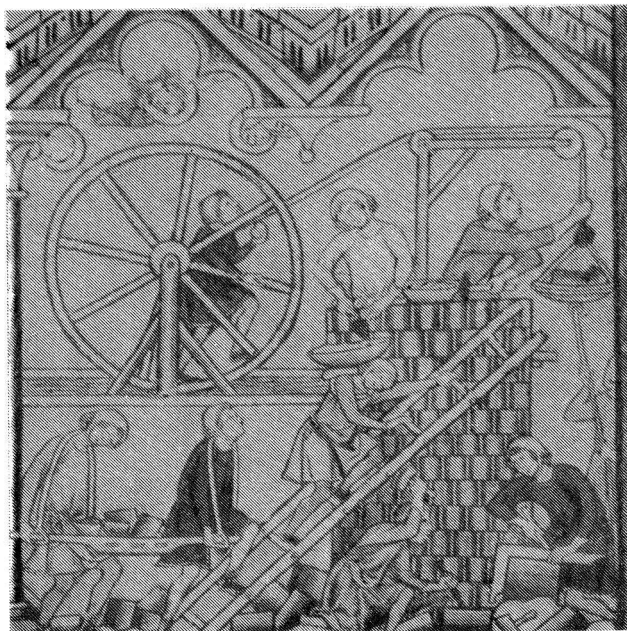
Az áru piacok kialakulásával állt összefüggésben az a fontos változás is, hogy Európa egyes régiói specializálódni kezdtek egy-egy termény előállítására. A régi nagybirtokokon lehetőség szerint mindent igyekeztek megtermelni, amire a földesúri háztartásban szükség volt. A 12. századtól kezdve azonban mindeütt, ahol kivitelre lehetett számítani, azt próbálták kihozni a földből, amit az a legkisebb költséggel és a legnagyobb haszonnal tudott nyújtani. A franciaországi Picardia tartomány és a németországi Tübingia falvai például a festőnővényként használt csülleng termesztésére szakosodtak. Az angliai cisztercita apátságok juhtenyésztésből éltek meg. A bortermelő vidékek legjellegzetesebb példája a nyugat-franciaországi Bordeaux környéke volt. Bajorország, Tirol és a Svájci hegyvidék lakóinak fő megélhetési forrása pedig az alpesi állattenyésztés lett.

A kézműipar központjai

Azok a jelentős mezőgazdasági központok, püspöki székhelyek, várak, zarándokhelyek, útkereszteződések, folyami átkelők, kikötők vagy egyéb nagy forgalmú helyek, ahol megtelepedtek a kereskedők, a 11–12. században fokozatosan várossá alakultak. Ezek a központok azután nagy vonzerőt gyakoroltak mindazokra, akik valamilyen okból reménytelen helyzetbe jutottak korábbi lakhelyükön, s új életet akartak kezdeni. De természetes módon vonzották azokat a kézműveseket is, akik így közvetlen kapcsolatba kerülve a kereskedőkkel, könnyebben tudták beszerezni a nyersanyagot és a szükséges szerszámokat, s gyorsabban tudták értékesíteni portékáikat. Az új települések

így rövid időn belül az ipar központjaivá váltak.

A városi ipar az egyre gyarapodó szükségletekhez igazodva, mind korszerűbb lett. A városi műhelyek többsége azonban csak a helyi lakosok és a környékbeli parasztok ellátását szolgálta. Ilyen formán a városok és a falvak gazdasága szervesen illeszkedett egymáshoz, kölcsönösen feltételezték egymást.

A középkori építkezések módszere, eszközei

A textilipar

Az egyetlen iparág, amelynek fejlődését nem a helyi szükségletek határozták meg ebben az időben, a textilipar volt. A vásárlóerő növekedésével párhuzamosan, a régóta használt durva posztófajták helyett, mind nagyobb jelentőségre tettek szert a finom és drága szövetek. Ekkor jött divatba a falak textíliával való díszítése, s a ruhaneműk egyre nagyobb fontossággal bírtak mint a rang és az előkelőség kifejezői.

A termelés növekedését számos technikai újítás is segítette. Ezek közül a legfontosabbak a következők voltak: a rokka használata a szálak sodrásához a korábbi guzsaly helyett; a függőleges szövőszék felváltása vízszintesekkel, amelyekben hosszabb egybefüggő anyagokat lehetett készíteni; valamint a szél és a

*Lábváltós,
vízszintes szövőszék*

víz energiáját felhasználó forgó szerkezetek, malmok alkalmazása a merev kenderrostok összetöréséhez, a lenvászon fehérités előtti súlykolásához, a posztórostok összepréseléséhez, amit korábban napokig tartó taposással végeztek el stb.

A középkori textiliparnak két nagy központja alakult ki Európában. Az egyik Észak-Itália városaiban, Firenzében, Luccában, Sienában és Milánóban volt, a másik pedig Flandriában. Itáliába Észak-Afrikából, Szíriából és Hispániából szállították a posztógyártás nyersanyagát, a gyapjút, de jelentős volt a hazai juhtenyésztés is.

Flandriában, amely talán Európa leg-sűrűbben lakott területe volt ekkoriban, a juhtenyésztés elsősorban az élelmezést szolgálta. A posztóipar szükségleteit ezért egyre inkább az Angliából behozott gyapjú fedezte, amely még finomabb alapanyagnak számított, mint a hazai, s így még tovább növelte az amúgy is igen jó minőségű flandriai posztó értékét.

A városok különleges jogai

A középkori város más volt, mint az ókori vagy a mai. Aki átlépte a kapuját, önálló jogi területre lépett, ahol más szabályok voltak érvényesek, mint a környező birtokokon, amelyekből kiszakadtak. Kiváltságos volt a város fallal körülkerített földje, amely ugyanúgy oltalmat tudott nyújtani az oda menekülőknek, mint a templom. De kiváltságosok voltak lakói, a polgárok is, akik ugyanúgy mentesültek az általános jog hatálya alól, mint a lovagok vagy a papság tagjai.

Ezt a különleges helyzetet a legkorábbi városok már a 11. században kivívták maguknak, ügyes tárgyalásokkal vagy fegyvereik erejével. Ezt példázza Guilbert de Nogent apát korabeli leírása, amely a franciaországi Laon városában történeteket mutatja be.

„A papság, a főesperesek és az előkelők... minden eszközt felhasználtak arra, hogy a közemberektől pénzt csaljanak ki, követek által tárgyalni kezdtek velük, és felajánlották nekik, hogy amennyiben megfelelő összeget fizetnek, felhatalmazzák őket kommunia (= önmaga ügyeit szabadon intéző közösség) alapítására. Azonban lássátok, hogy mit értettek ezen a kárhozatos új szón: a lakosok fej

szerint egy bizonyos összeggel tartoznak megváltani évenként uraikkal szemben a szolgai állapotukból folyó rendes kötelezettségeiket, és törvényesen megállapított kártérítést fizetnek abban az esetben, ha a törvényt megszegik. Ezzel a kikötéssel teljesen szabadok lehettek minden más teheről és szolgáltatástól, amelyet különben szolgarendűekre rótnak ki. A köznép megragadta ezt az alkalmat, hogy megszabaduljon egy sereg kellemetlenségtől, és valóságos pénzhegyeket adott ezeknek a kapzsi embereknek, kiknek a marka olyan, mint valami soha be nem tölthető feneketlen mélység. Ezek az arany-sótól egyszeriben készségesek lettek, és eskü alatt megígérték a közembernek, hogy a megállapodást a legpon-
tosabban meg is fogják tartani.

Szönyegszövők

Miután a papság, az előkelők és a nép így megegyeztek, hogy egymásnak kölcsönösen segítségére lesznek, a püspök... igen felháborodott azok ellen, akik ezt az újítást bevezették... mihelyt [azonban] nagyoösszegű aranyat és ezüstöt ajánlottak föl neki, hangos szitkozódásai egyszeriben elcsitultak. Ő is megeskü-
dött hát, hogy a közösség jogait ugyanazon a módon és feltételek mellett tiszteletben fogja tartani... A közemberek gazdag ajándékokkal a királyt is rávették arra, hogy hagyja jóvá és esküvel erősítse meg ezt a szerződést. De ki tudná kellőképen elmondani, micsoda felháborodás támadt akkor, midőn ugyanezek az emberek, kik a nép ajándékait elfogadták és bőven osztogatták ünnepélyes ígéreteiket, meg akarták semmisíteni azt, aminek megtartására esküvel kötelezték magukat, és a régi szolgaság állapotába akarták visszataszítani azokat, akik a szolgaság igájának már minden kemény terhétől megszabadították magukat.

...Ama szerződésnek megsértése, melyeken Laon város kiváltságai nyugodtak, megdöbbenéssel és dühvel töltötte el a polgárok szívét; minden hivatalban lévő ember felhagyott tisztje teljesítésével; a tímárok és csizmadiák bezárták üzletüket; a fogadósok és kocsmárosok nem szolgálták ki a vendégeket, senki sem bízott abban, hogy ezek után az urak rablási vágya valamijét is meghagyja. A püspök és az előkelők csakugyan nem késlekedtek és számba vették minden egyes polgár vagyonát, és arra akarták kötelezni őket, hogy a községi kiváltságok megszüntetéséért mindenki annyit fizessen, mint amennyit elnyerésükért adtak...

...az alacsony rendű embereket erre haragnak már nem is nevezhető indulat, hanem inkább állati vadság töltötte el. Valamennyien megesküdték arra, hogy a püspököt és cinkosait megölik...

A püspök éppen... a főesperessel vitatkozott arról, hogy mekkora összeget követeljen a polgároktól, mikor hirtelen nagy riadalom támadt a városban. Az embertömeg ezt kiáltozta: »Communia, communia!« A polgárok karddal, fejszékkel, tjjakkal és bárdokkal felfegyverkezve, lándzsákat és gerelyeket ragadva, nagy

tömegben özönlötték el a Boldogságos Szűz bazilikáját, majd megrohanták a püspöki palotát. Oda betörve, egyikük... felemelte fejszóját és szétloccsantotta ennek a bűnös, de fölszentelt embernek az agyát. A főpap a körülötte állók karjaiba rogyott; mielőtt azonban lezuhant volna, még egy másik fejszecsapást is mértek rá, mely az orrát vágta le, ezzel kiszervenvedett.”

(Guilbert de Nogent: *De vita sua*)

Miután a városok ilyen vagy olyan módon kivívták különleges jogait, azt egy részletes szerződés keretében írásba foglalták. Az alábbi részletek Strassburg városának 1200 körül keletkezett szerződéséből valók, s feltárják azt a viszonyt, amely a polgárok és hűbéruruk, a püspök között ezek után fennállt.

1. *Más városok mintájára Strassburgot is azzal a kiváltsággal látták el, hogy benne minden ember, akár idegen, akár a város lakója, minden időben mindenkitől békében lesz.*
2. *Ha valaki a városon kívül valami bűntényt követett el, és a büntetéstől való félelmében oda menekült, biztonságban maradhat...*
5. *E város minden hatósága a püspök hatalma alatt áll...*
6. *Közhivatalt senki másra nem köteles bízni, csak olyanra, aki egyházának familiájába tartozik.*
7. *Azt a négy tisztviselőt, aki a várost kormányozza, saját maga iktathatja hivatalba. Ezek a soltész (= bíró),
a vágróf (= a rendőri ügyek legfőbb intézője),
a vámszedő és a pénzverő mester.*
44. *A vágróf hivatalához tartozik, hogy a városban üzőtt összes iparágak élére mestereket állítson. Ilyenek a nyergesek, a szűcsök, kesztyűsök, vargák, kovácsok, molnárok, kádárok, fegyverkészítők, gyümölcsárosok, kocsmárosok.
Ezek fölött, amennyiben hivatásuk gyakorlatában valami vétséget követnének el, joga van ítélkezni.*
93. *Az összes polgárok évenként bizonyos napokon öt alkalommal kötelesek az úr dolgát végezni, kivéve az összes pénzverőket, az egyház familiájához tartozókat, 12 szűcsöt, az összes nyergeseket, 4 kesztyűst, 4 posztókészítőt, 8 vargát, az összes kovácsot, az összes ácsokat, mészárosokat és kádárokat.*
102. *A szűcsök között tizenketten vannak olyanok, akik a püspök költségén bőrt és szőrméket kötelesek készíteni, mégpedig annyit, amennyire a püspöknek szüksége van. Az ehhez szükséges anyagot a szűcsök mestere a püspök pénzén Mainzban vagy Kölnben vásárolja meg.
Ha utazás közben valami károsodás érné őket, akár vagyonukban, akár pedig, mert fogságba jutottak, a püspök adjon kártérítést.*
103. *A kovácsoknak jogukban áll, hogy amikor a püspök a császárral együtt hadba indul, mindegyikük lovanként négy patkót ad szögekkel együtt. Ebből a vágróf a püspöknek 24 lóra elegendőt ad ki, a többit pedig visszatartja.*
104. *Ha a püspök a császári udvarba megy, mindegyikük lovanként két patkót ad szögekkel, amiből a vágróf 12 lóra szükséges mennyiséget ad át a püspöknek, a többit visszatartja.*
105. *Ezenkívül a kovácsok kötelesek a püspök palotájában az ajtókon, ablakokon minden vasmunkát elvégezni úgy, hogy anyaggal ellátják őket, és a munkálatok alatt ételmezésükről gondoskodnak.*

106. *Ha a püspök egy várat ostromol, vagy ellenkezőleg, őt veszik ostrom alá, háromszáz nyilat adnak neki. Ha többre lenne szüksége, az ő költségére és terhére annyit szállítanak neki, amennyire szüksége van.*
107. *A város kapuinak elzárására szükséges zárakat és láncokat a város költségén kötelesek elkészíteni.*
108. *A vargák között csak nyolc olyan van, aki a püspöknek, mikor a császári udvarba megy vagy a császárral háborúba indul, gyertyatartók, tálak és korsók szállításához szükséges bőrládákat készít. Mindazon dolgokat, melyekre az előbb említett esetben, vagy várostromnál szükség van, mint például a bőrtömlőket vagy más bőrrel bevont edényeket, megfelelő módon fekete bőrből készítsék, szintén a püspök költségére és terhére.*
(Strassburg 1200 körüli városjogából)

Ahhoz, hogy valaki részese legyen a városi kiváltságoknak, azaz megszerezze a polgárjogot, a korabeli szokások szerint legalább egy évet és egy napot kellett ott eltöltenie. Ezt követően azonban, bármilyen helyzetű is volt korábban, többé nem lehetett szolgaként bánni vele. Ezt példázza az alábbi kiváltságlevél, amelyet a németországi Goslar városa számára adott ki II. Frigyes 1219-ben:

„Ha valaki Goslar városában letelepedett, és életében senki rá nem bizonyította, hogy előbb szolgarendű volt, halála után senki őt szolgának ne minősítse, és ennek megfelelően hagyatékával, mint szolgáéval ne bánjon.

Ha pedig valaki idegen az említett városba költözik, ott egy évet és egy napot eltölt és ezen közben senki azzal nem vádolta és rá nem bizonyította, ő maga pedig be nem vallotta, hogy előzőleg szolga állapotú volt, a többi polgárral közös szabadságot élvezzen; halála után pedig hagyatékával senki úgy ne bánjon, mint a szolgáéval szokás...”

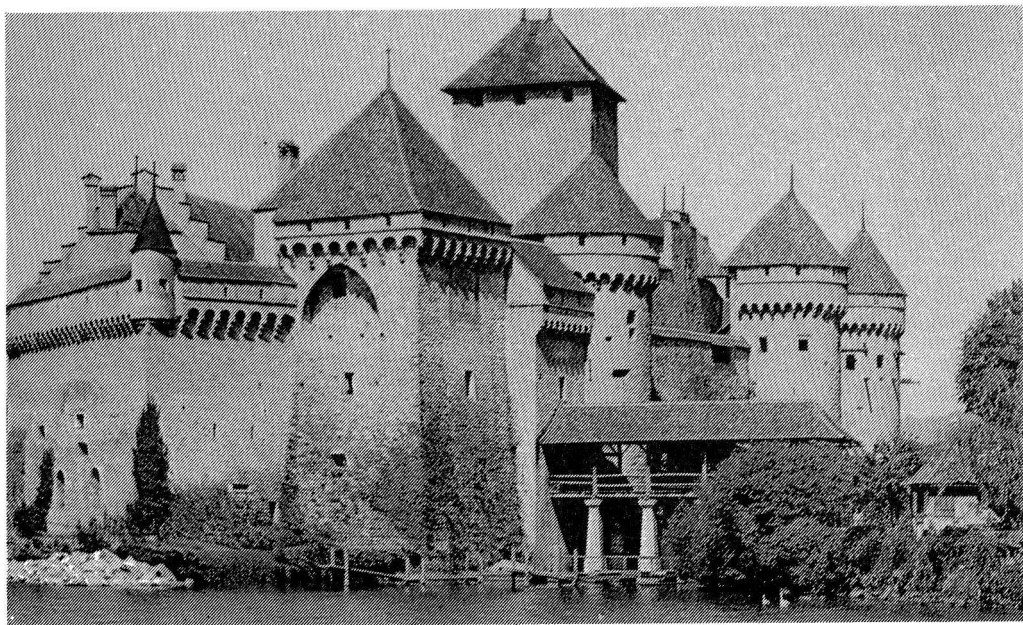
Ezért mondták a középkorban, hogy „a városi levegő szabaddá tesz”, s ezért növekedett a városok lakossága olyan gyorsan a 12–13. században.

A távolsági kereskedelem

A falvak és a városok lakói közötti árucseré többnyire közvetítők nélkül zajlott. A parasztok maguk adták el terményeiket a polgároknak, s a kapott pénzen, a műhelyek melletti boltokban, maguktól a kézművesektől vásárolták meg a számukra szükséges dolgokat. Kölcsönösen kielégítették egymás szükségleteit, s így ez a fajta árucseré nemigen volt hatással a távolabbi vidékek fejlődésére. Az európai gazdaság motorja ebben az időben a módosabb vásárlók különleges igényeit kiszolgáló, távolsági kereskedelem volt.

A távolsági kereskedelem útvonalai

A kereskedelmi útvonalak már a 11. században kialakultak, s összekötötték egymással a keresztény világ szélső pontjait. A szárazföldi utak azonban, a római koriakhoz képest, igen rosszak voltak. Szekérrel közlekedni szinte alig lehetett rajtuk, az árut ezért inkább lovakkal és málhás állatokkal szállították a kereskedők. Mivel pedig folyton ki voltak téve a rablótámadásoknak, rendszerint nagyobb karavánokban és fegyveres kísérettel közlekedtek. Ez a fajta szállítás tehát meglehetősen veszélyes volt, de ha a szükség úgy kívánta, a kereskedők a szárazföldön is el tudtak jutni a Földközi-tengertől a Kelet-tengerig. Az Alpokon keresztül a Brenner-hágón lehetett átkelni Itáliából észak felé, majd miután a hegyszorosok szikláihoz erősített hidat megépítettek, a Szent Gotthard-hágó is járhatóvá vált.

*Erődítmény a Genfi-tó partján (Chilloni vár, Svájc).
Egyike azoknak, amelyek hajdan az Alpok fő közlekedési útvonalait biztosították.*

Kevesebb veszéllyel járt, és sok szempontból előnyösebb volt a kereskedők számára a vízi útvonalak használata. A folyókon nem kellett rablótámadásoktól tartaniuk, s hajón kényelmesebben és gyorsabban tudtak nagyobb mennyiségű árut szállítani. Ez esetben viszont azzal kellett számolniuk, hogy a nyári szárazság miatti alacsony vízszint, az őszi és a tavaszi áradás vagy a téli fagy akadályozhatja őket. A számos birtokon áthaladó folyókon mindamellett sok vámhely is volt, amelyek mindegyikénél illetéket kellett fizetniük ahhoz, hogy tovább mehessenek. A Rajnán még a 14. század végén is 64, az Elbán 35, a Dunán pedig csupán Alsó-Ausztria területén 77 ilyen vámszedő hely volt. S végül azzal is számolniuk kellett, hogy a folyóparti városok közül, kiváltságai értelmében soknak joga volt megállítani a kereskedőket, s arra kényszeríteni őket, hogy áruikat kínálják fel eladásra.

A harmadik lehetőség a tengereken való szállítás volt, ahol nem voltak ugyan vámhelyek és városok, viszont kalózok garázdálkodtak. Mindent egybevéve azonban a középkori távolsági kereskedelem legfontosabb útvonalai a vízi utak voltak.

Árucikkek és kikötők

A kereskedelem legkorábbi és mindvégig jelentős árucikkei a távoli keletről érkező bors, fahéj, szegfűszeg, nádcukor és egyéb fűszerek voltak, amelyek forgalma a kereszties hadjáratokat követően erősen föllendült. Az Arábiából, Indiából és Kínából érkező karavánok szinte elárasztották áruikkal a szíriai tengerpartot, ahonnan az itáliai városok hajói hozták tovább azokat Európába. A fűszereknek ezt a kereskedelmen belüli vezető szerepét legfőképpen az indokolta, hogy könnyű volt a szállításuk, és magas árat lehetett kapni értük. Ahogy azonban növekedni kezdett a fizetni képes európai lakosság aránya, úgy kerültek be egyre nagyobb mennyiségben a kereskedelmi forgalomba egyéb keleti áruk is, így például a rizs, a narancs, a sárgabarack, a füge, a mazsola, a különféle illatszerek és gyógyhatású szerek, a textiliparban használatos festőanyagok, a gyapot, a nyersselyem, valamint a keleti gyártmányú kelmék: a damaszkuszi damasztok, a bagdadi selyembrokátok, a moszuli muszlinok és a gázai fátýolszövetek.

Mindezekért cserébe, az itáliai városok kezdetben nagyrészt épületfával, fegyverekkel, s egy darabig rabszolgákkal látták el a keleti kikötőket. A textilipar fellendülésével párhuzamosan azonban, az európai kivitelben rövid időn belül a gyapjúsövetek kerültek az első helyre. Ezek közül is a legkeresettebbek a flandriai posztók voltak, amelyek szállítását ugyanazok a szempontok tették gazdaságossá, mint a fűszerekét. Útnak indításuk előtt ólombilétával látták el a posztóvégeket, amely tanúsította az anyag minőségét és az árát.

Ezeknek a nagy értéket képviselő, de nem nagy terjedelmű áruknak a szállításához nem volt szükség nagy hajókra, s rakodásukhoz sem kellett bonyolult berendezések. A középkori kikötő ezért csupán raktáracsarnokokból, s egy-egy daruval ellátott, fából készült, szerény rakodópadból állt, ahol 2–300 tonnás hajók kötöttek ki. Az európai városok közül délen Velence, északon pedig Brugge kikötőjét tartották a legjobban felszereltnek és a legbiztonságosabbnak a kortársak.

A champagne-i vásárok

A kereskedők találkozására és a nagybani árucserére a vásárok nyújtottak lehetőséget a 11—12. században. Mivel hasznot remélt tőle, a földesurak többsége törekedett rá, hogy birtokaira vonzza a kereskedőket. Igyekezett ezért számukra kedvező szállítási és raktározási feltételeket kínálni, vámkedvezményeket, főként pedig biztonságot nyújtani. Abban azonban, hogy mindez Champagne grófjának sikerült a legjobban, a főúri szándék mellett fontos szerepet játszott az is, hogy a család birtokai éppen az Itáliából és Provanceból Flandriába vezető út közepe táján feküdtek.

A terület fekvése annyira kedvező volt, hogy a champagne-i birtokokon rendezett vásárok rövid idő alatt az egész éven végig húzódó füzérré álltak össze. Hozzávetőleg mindegyikük hat hétig tartott, s közöttük általában csak annyi idő telt el, amennyire a kereskedőknek szüksége volt ahhoz, hogy áruikat egyik helyről a másikra átszállítsák.

A vásárok három, jól elkülöníthető részből álltak. Az ünnepélyes megnyitó és a papi áldás után következett a kereskedők bevonulása és az áruk kirakodása. Ezután került sor a tulajdonképpeni eladásra, amelynek során a vásárórség felügyelt a rend megtartására. A vásárőrök eredetileg egyszerű grófi tisztviselők voltak, az évek során azonban jelentősen bővült a szerepkörük. A 13. század folyamán már ők bíraskodtak a vásárok ideje alatt felmerült vitás ügyekben, s a különböző szerződéseket is előttük kötötték. Ekkor már meghatalmazottjaik, szolgálók és jegyzőik voltak, s Európa egész területén eljárak, ha valaki adós maradt a vásáron, és be kellett hajtani a tartozást.

Az értékesítésre szánt idő után következett a számlák ellenőrzésének és kiegyenlítésének időszaka. Ehhez kapcsolódott a 12. század fontos pénzügyi újítása, a váltó használatának itáliai kezdeményezésére való bevezetése. Ez egy egyszerű írásbeli ígéret volt arra vonatkozóan, hogy az áru ellenértékeként az eladónak járó összeget máshol fogják kifizetni, mint ahol a kötelezvényt aláírták. Ez a forma megvédte a kereskedőket attól, hogy rablótámadások kíváncsok célpontjai legyenek egy-egy nagyobb üzlet után.

A champagne-i vásárok legnagyobb jelentősége abban állt, hogy kapcsolatot létesítettek az itáliai kereskedelem és a flandriai ipar között. Hatásuk azonban egész Nyugat-Európa területén érezhető volt. Az 1300-as évektől kezdve mégis hanyatlásnak indultak, mivel az addig jellemző vándorkereskedelmet az árucseré új formái kezdték felváltani. A kegyelemdőfést pedig a biztonság végét jelentő százéves háború adta meg a vásároknak, amely az angolok és a franciák között tört ki a 14. században. A nagy üzleti találkozóhely ezzel végleg megszűnt, de azok a módszerek — kereskedelmi levelezés és a különféle hitelműveletek —, amelyek a champagne-i vásárokon alakultak ki, megmaradtak az üzleti életben.

A földközi-tengeri kereskedelem központja: Velence

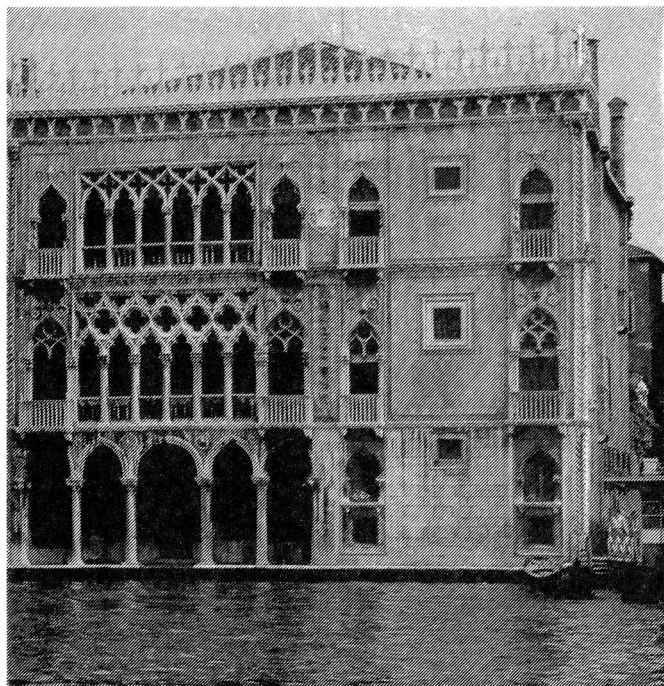
Velence óslakói még a hunok elől menekülve telepedtek meg a parttól négy kilométernyire fekvő 118 szigetekcskén, amelyekből később a város kialakult. A település központja a Rialto nevű sziget volt, ahol a 7. század végén a bizánci

*A genti rakpart egy részlete.
Az 1400-as években innen
indultak és ide érkeztek a hajók.*

császár megbízásából helytartó telepedett le, akit dózsénak hívtak. Velence formálisan a birodalomhoz tartozott, de az első évezred végére már alig függött az egyre gyengülő Bizánctól. Végül pedig köztársaságnak kiáltotta ki magát és védőszentjének Szent Márk evangélistát választotta, akinek a csontjait a hagyomány szerint a 9. században szállíttatták a városba.

Az a sajátos körülmény, hogy földje szinte nem volt, eleve arra kényszerítette Velencét, hogy kereskedjen. Már a mindennapi megélhetéshez szükséges gabonát, bort és húst is csak a szárazföldi szomszédoktól tudták beszerezni, különféle halakért és a tengerből nyert sóért cserébe. Azt követően azonban, hogy a 9. században Itália királya, I. Lothar egy szerződés keretében Velence számára biztosította a Pó völgyének árucseréjét, a város valódi kereskedelmi központtá vált. Ettől kezdve lett a tenger, illetve a szárazföld felől érkező gabona, épületfa,

Cà d'Oro, Velence

tengeri só, bor, fűszerek és olívaolaj átrakodóhelye Itália, Konstantinápoly és a távolabbi vidékek között. A keresztés háborúk pedig utat nyitottak számára a szentföldi kikötőkhöz is. De a mind több hajóval rendelkező város kereskedelme nem korlátozódott a keresztény területekre. Kapcsolatot létesítettek a térség mohamedán kézen lévő városaival is. A dalmát tengerparton elrabolt vagy megvásárolt szláv nőket szállítottak az arab háremeknek. E rabszolga-kereskedelem mellett nagyban hozzájárult növekvő jólétükhöz az épületfa és a vas szállítása is, noha

nem volt kétséges, hogy a fából hajók, a vasból pedig fegyverek készülnek majd, amiket a mohamedánok a keresztények ellen fognak felhasználni.

A velencei kereskedők a politikai tárgyalások során is ügyesnek bizonyultak. Így megszerezték a szállítás monopóliumát, azaz kizárólagos jogát Európa és Ázsia minden olyan tartományába, amely a 11. században még Bizánchoz tartozott, s ezzel egyidejűleg mentesültek a kereskedelemre kivetett adók minden fajtájának fizetése alól. Ily módon még a császár saját alattvalóinál is kedvezőbb helyzetbe kerültek. Csupán abban az esetben kellett vámilletéket fizetniük, ha külföldi árut szállítottak.

A negyedik keresztés hadjárat után aztán Bizánc végképp elvesztette gazdasági befolyását a Földközi-tenger keleti medencéjében. Velence pedig, amely továbbra is csupán egy városból és egy flottából állt, az egykori Karthagóhoz hasonló nagyhatalommá vált. 1379-ben aztán egy tengeri csatában legyőzték utolsó vetélytársukat, a genovaiakat is, s ezzel a város hosszú időre az egész térség legerősebb állama lett.

A kereskedőtársaságok központja, Brugge

Ellentétben az itáliai városokkal, Flandria minél inkább iparosodott, annál kevésbé érdeklődött a kereskedelem iránt, s az adásvételt szinte teljes mértékben átengedte a külföldieknek. Velencei, firenzei, hispániai, német és más vidékről származó kereskedők nyitottak itt ügynökségeket, amelyek rendszerint egy-egy nagyobb társaságot képviseltek. Figyelemmel kísérték a keres-

let változásait, levelezés és futárok útján állandó kapcsolatot tartottak az otthoni gyártókkal, s igyekeztek elősegíteni, hogy az eladók és a vevők minél gyorsabban egymásra találjanak. Míg azonban champagne-i vásárokon észak és dél üzletembereinek találkozása mindig időszakos volt, addig az ügynökségek létrehozása után folyamatosá vált a kapcsolat közöttük.

Brugge-t gyakran észak Velencéjének is nevezték, mivel számos csatorna szelte át, s az Alpoktól északra valóban az egyetlen település volt, amely pompájával megközelítette az itáliai városállam gazdagságát. Más szempontból viszont ez a minősítés nem állja meg a helyét, mivel Velence hatalma kizárólag a hajózáson alapult, Brugge viszont mindenekelőtt külföldi ügyfeleiből élt. A város gazdasága azonban valóban egyedülálló volt. Utcáit kikövezték és csatornázták, templomokat, kórházakat és hatalmas posztócsarnokokat építettek. S jelzi a polgárság öntudatát az a csupán díszként emelt, 108 méter magas torony, a Belfried, amely a Gentben épült hasonlóval együtt a legmagasabb világi épület volt az alexandriai világítótorony óta.

*Gazdag flamand házaspár portréja
(Jan van Eyck 1434)*

A Hanza-városok

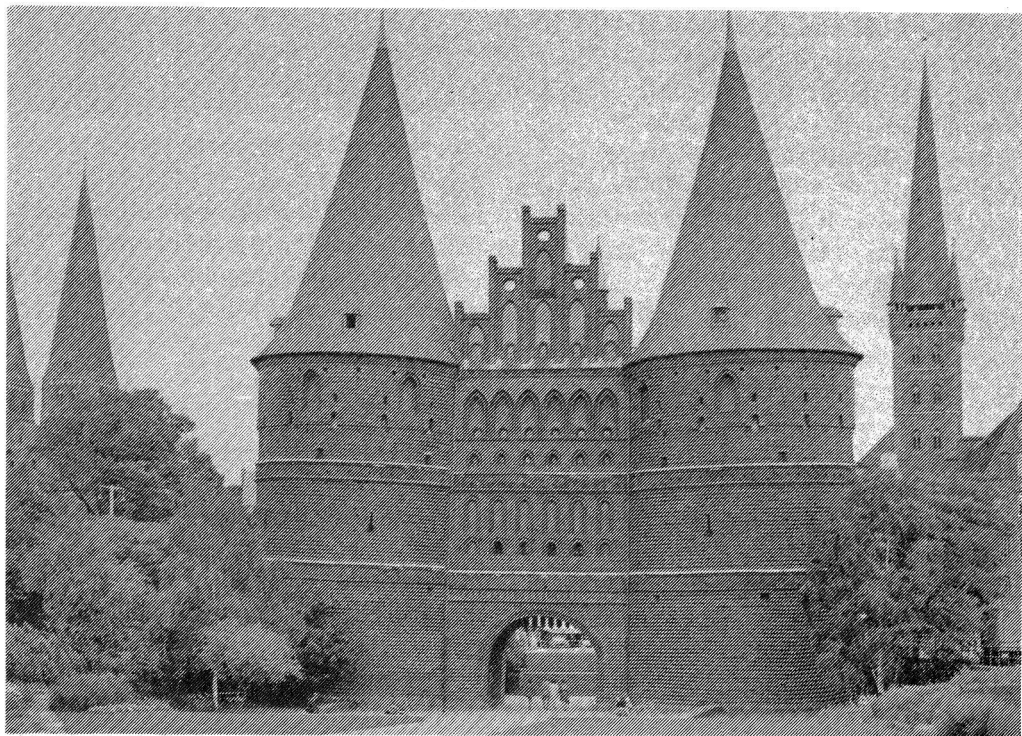
Európa északi részének tengeri kereskedelmét a német városok szövetsége, a Hanza tartotta kezében. Hanzának eredetileg azokat a társulásokat nevezték, amelyek külföldi területeken védték a német kereskedők érdekeit és lerakatait. Ilyen Hanzák már a 12. század folyamán létrejöttek Londonban, a flandriai Brugge-ben, a norvég területen fekvő Bergenben és az orosz prémpiac fővárosában, Novgorodban. Ezekről a Hanzákról kapta a nevét a német kereskedővárosoknak az a szövetsége, amely Lübeck vezetésével alakult meg a 13. században, az alábbi határozat megszületése után:

- „1. *Először is minden város — lehetőségei szerint — tisztítsa meg a tengert a kalózoktól és más gonosztevőktől, hogy a tengert járó kereskedők üzleti ügyeiket szabadon intézhessék.*

2. *Ha valakit bűnei miatt az egyik városból elűztek, más város be ne fogadja.*
3. *Ha egy polgár fogságba esett, vagyona árán ne váltsák ki, de küldjék el neki övét, s egy kést is hozzá.*
4. *Egy polgár sem vásárolhat meg más embert, s adósság törlesztése fejében nem fogathat el senkit. Ha ezt teszi, sem abban a városban, ahol lakik, sem a lübecki jog alá tartozó többi városban tovább nem maradhat.*
5. *Ha valakit útonállásért vagy rablásért az egyik városban törvényen kívülnek nyilvánítottak, valamennyi többiben is annak tekintsék.*
6. *Ha egy úr valamelyik várost ostrom alá veszi, egyetlen más város sem támogathatja az ostromlót, kivéve, ha saját uráról van szó.*
7. *Ha valahol háború dűlna, nem történhet meg, hogy az ottani városokból származó polgárnak még egy más városunk is testében vagy vagyonában ártalmára legyen, ellenkezőleg, őszinte jóakarattal támogassa.*
8. *Ha valaki egyik városunkban megházasodik, s ezután megjelenik első felesége és magának követeli őt: amennyiben hitelt érdemlő tanúkkal tudja bizonyítani, hogy valóban a felesége, a férfit fejezzék le.*
9. *Ha leányát vagy unokahúgát egy polgár férjhez adja, s egy másik férfi azt állítja, hogy az illető már előbb az ő törvényes felesége volt: ha állítását megfelelő tanúkkal bizonyítani nem tudja, fejét vegyék.*

E határozatok egy évig maradnak érvényben. Hogy mi történjék azután, azt egyik város a másikkal levélben közölje.

Kelt Keresztelő János napján, Wismarban.”

A lübecki Holsten-kapu a kereskedőváros egyik bejárata volt a középkorban. Az észak-német síkság hagyományainak megfelelően téglából épült.

A szövetség a 14. században már több, mint hetven várost egyesített, melyek többsége ugyanazokkal a kiváltságokkal rendelkezett, mint Lübeck, vagyis birodalmi város volt, ami azt jelentette, hogy közvetlenül a császár fennhatósága alá tartozott. Kereskedelmi hatalma mellett a szervezet, tekintélyes hadiflottája révén, komoly katonai erővel is rendelkezett.

A Hanza-városok kivitele döntően nyersanyagfélékből állt, hiszen hátszáguk mezőgazdasági jellegű területei elsősorban ezekkel tudták ellátni a kereskedőket. Poroszországból búzát, Oroszországból prémeket, mézet, épületfát, kátrányt, a tenger mellékről pedig szárított és sózott halat hoztak hajóik. Ezek nagy részét Brugge-ben cserélték fűszerekre és textíliákra, amiket az itáliai és a flandriai kereskedőktől szereztek be. Ugyancsak a Hanza hajói szállították észak és dél felé a francia tengerparton bányászott sót, a Bordeaux vidékén megtermelt bort, valamint a flandriai posztó alapanyagát, az angliai gyapjút.

Az északi kereskedelemben alakult ki a hajók új típusa, a 30 méter hosszú, 7 méter széles, nagyobb űrtartalmú Kogge, amelynek befogadóképességét érzékelteti, hogy a hagyomány szerint 1206-ban két gabonával megrakott Kogge mentette meg Rigát az éhhaláltól. A Hanza-kereskedelem a mennyiséget tekintve feltétlenül elérte a földközi-tengerit, a belőle származó nyereség azonban kisebb volt. Északon ezért soha nem alakult ki olyan dúsgazdag kereskedőréteg, mint délen.

A pénzforgalom növekedése

A kereskedelem fejlődése törvényszerűen vezetett a pénzforgalom növekedéséhez, ami kezdetben zűrzavaros állapotokat idézett elő, hiszen szinte minden nagyobb földesúr arra törekedett, hogy saját pénzverdét állítson fel. Az első Capetingek idején Franciaországban például mintegy 300 pénzverde működött, és a sok különböző pénz értékét nehéz volt egymáshoz viszonyítani. Annak érdekében, hogy ezen a helyzeten változtassanak, az uralkodók megpróbálták rendeletekkel előírni, hogy egy adott mennyiségű nemesfémről hány darab érme készíthető. Meghatározták emellett azt is, hogy a nemes anyag milyen arányban keverhető a szilárdságot elősegítő egyéb anyaggal.

A középkori pénznemek alapja egy régebbi súlymérték volt, amit nagyjából azonosnak fogadtak el Európa-szerte. Ezt a mértékegységet vidékenként librának, livrének, fontnak vagy valami másnak hívták, de a név minden esetben körülbelül ugyanannyit, 408 gramm súlyt jelentett. Egy libra ezüstből általában 240 darab ezüst aprópénzt vertek, amit pennynek, dénárnak vagy valami másnak neveztek. Később, amikor már nagyobb mennyiségű és drágább áruval kereskedtek, kialakult egy nagyobb érmetípus. Egy libra ezüstből ekkor 20 darab shillinget, sout vagy solidust vertek, amelyekből egy darab 12 apró ezüstpénzt ért.

Amint azonban ez is kevésnek bizonyult az áruforgalom nagyságához viszonyítva, a 13. században ismét megjelent Európában az aranypénz. A korabeli gazdaság egyik legfontosabb központjában, Firenzében 1252-ben kezdték verni azt az aranypénzt, amit forintnak neveztek. Példájukat nem sokkal később követte Genova, majd a dukát kibocsátásával Velence, s a következő században az aranypénz használata egész Európában elterjedt. Ezekből az aranypénzek-

ből elméletileg egy darab ért annyit, mint amennyi kisebb értékűt egy libra ezüsből lehetett verni. A forint és a dukát mellett aranypénz volt a középkorban a frank, a livre, a tallér, a márka és az angol font is.

Ahhoz, hogy ezt a sokféle érmét használni lehessen a kereskedelemben, a pénzváltók tevékenységére volt szükség, akik érzékeny mérlegeik segítségével meg tudták állapítani, hogy a különböző pénzek mennyit érnek a szabványhoz, s ezáltal egymáshoz viszonyítva. Ez a foglalkozás szinte természetes módon azokban az itáliai városokban alakul ki, amelyek a legnagyobb szerepet játszották a korabeli közvetítő kereskedelemben.

Azokat az asztalokat, amelyek mellett a pénzváltók dolgoztak, bancha-nak hívták, s ez a név őrződött meg mai bank és bankár kifejezésünkben. A bankárok azonban a pénzváltás mellett a legkorábbi időktől kezdve foglalkoztak

Genovai pénzváltók. A középkori bankárok valószínűleg ilyen ládákban őrizték értékeiket

hitelügyletekkel is. Az általuk nyújtott kölcsönök legnagyobb hányada kis összegű volt, s zálog ellenében, meghatározott időre és kamatra adták őket. Ez a kamat átlagosan 10 százalék volt. De a bankárok közül sokan nem riadtak vissza attól sem, hogy 50—100 százalékos uzsorakamatot követeljenek a megszorult emberektől. Nagyobb kölcsönöket csupán uralkodóknak nyújtottak, többnyire háborús céljaik megvalósítására. Ezekről nagy hasznot reméltek, ám ha nem jól ítélték meg az erőviszonyokat, könnyen tönkremehettek bele.

A korabeli hitelügyletek egyik legfejlettebb formája a commenda volt, amit a földközi-tengeri kereskedelemben alkalmaztak. Ez olyan, egy-egy üzletre kötött megállapodás volt, amelyben a bankár adta a vállalkozáshoz szükséges pénzt, a hajóskapitány vagy kereskedő pedig azt a szakmai tudást, amire a pénz nyereséggel való megforgatásához szükség volt, s a hasznon megosztottak.

A városok virágkora

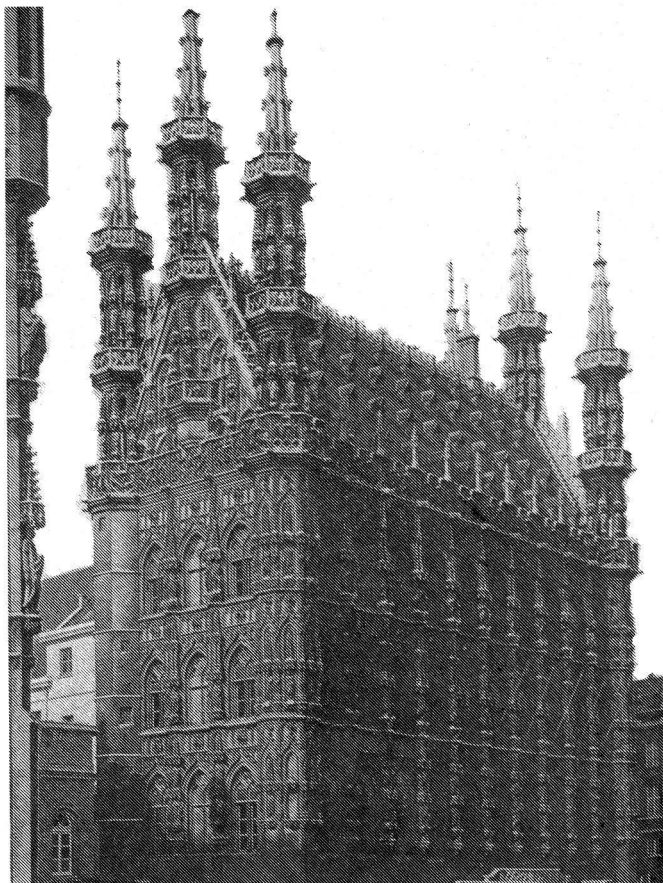
A városok száma az ezredforduló utáni állapothoz képest, a 13. századra megtízszereződött Európában, s ez a népesség, bár alig haladta meg az összlakosság egy százalékát, minden másnál nagyobb hatást gyakorolt kontinensünk fejlődésére.

Az önkormányzatok

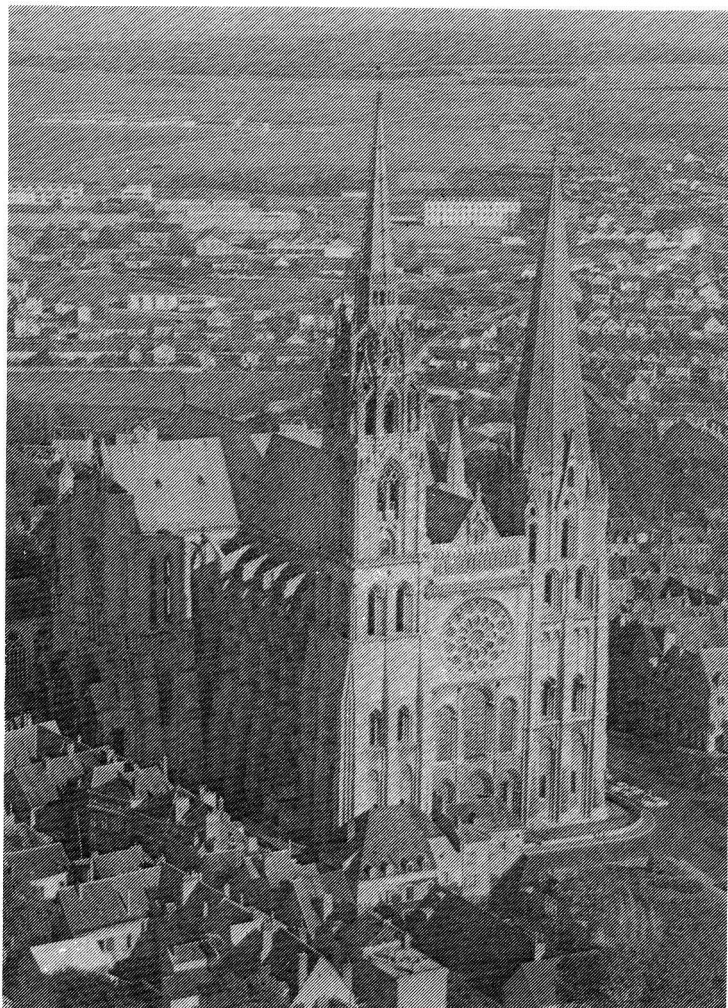
A 13. századra a városok többsége elérte, hogy legalább belső ügyeinek intézésében függetlenné váljon korábbi hűbérurától, s megalakítsa saját szervezeteit. Ezt a századot ezért a testületek századának is szokták nevezni.

A városi önkormányzatok kialakulásának első lépése általában a bírói szervezet függetlenné válása volt. A városlakók számára ugyanis hamar egyértelmű lett, hogy vitás ügyeik elintézéséhez nem megfelelő az a gyakorlat, ami a nagybirtokokon kialakult. A kereskedőknek gyorsabban működő és valódi bizonyítékokra támaszkodó jogokra, valamint az adás-vételi ügyekben jártas bírókra volt szükségük. Ők maguk ezért már korán meg egyeztek abban, hogy peres ügyeik eldöntésére maguk közül választanak bírót, akik rendelkeznek a helyes döntések meghozatalához szükséges szakértelemmel. Ezeket a helyi bíróságokat aztán előbb Flandriában, majd Itáliában, Franciaországban, Németországban, s végül Angliában is elismerték a városok hűbérurai.

Az önállóság többi elemét is a helyi szükségletek teremtették meg, melyek közül a szabad mozgáson kívül a legelső rögtön a védelem szükséglete volt. Ezért szinte minden-

*A leuveni városháza (Flandria, XV. sz.)
gazdagságot tükröz.*

*A chartres-i székesegyház,
a francia gótika klasszikus alkotása*

hol a falak építése és karbantartása tekinthető az első olyan közmunkának, amely a városok pénzügyi szervezetének létrehozásához vezetett. Az építkezésekhez szükséges pénz rendszerint adó formájában teremteték elő. Ennek egyik típusa a forgalmi adó volt, amit bizonyos áruféleségek — például a bor — megvásárlása esetén, az ár részeként fizettek ki a vevők. A másik típusa pedig az az egyenes adó volt, amit az egyes polgárok vagyonuk nagyságának arányában fizettek be a városi pénztárba. Ezekből a pénzekből építettek aztán később a piacokat, rakpartokat, hidakat, raktárakat, s részben a templomokat is.

Ez utóbbiak különösen jól mutatják a mai napig a korabeli települések gazdagságát. 1050—1350 között Franciaországban például 80 katedrális, 500 nagy templomot, meg több tízezer falusi és kolostori templomot építettek. Az angliai Norwichnak 50, Lincolnnak 49, Yorknak 41 temploma volt ebben az időben, amikor lakosságuk legfeljebb 5—10 ezer fő között mozgott. Ez azt jelentette, hogy 100—200 hívőre jutott egy-egy templom, s közöttük nem egy olyan volt, amelyik egyszerre be tudta fogadni a város egész lakosságát.

A sokasodó közös ügyek irányításához, vagyis a közigazgatáshoz tisztviselőkből álló tanácsokra volt szükség, amelyek már a 12. században a közhatalom elfogadott intézményei lettek Európa-szerte. Ezeknek a tanácsoknak a tagjait kezdetben — az alkalmasság alapján —, egyenlő eséllyel választották a polgárok közösségének egészéből. A tanácsoknak ezek a meghatározott időre választott tagjai sok helyen egy személyben töltötték be a lakosság bírának és közigazgatási elöljárójának a szerepét is.

A lakosság élelmezése

A városi hatóságok fontos feladatuknak tekintették annak biztosítását, hogy a polgárok minél olcsóbban jussanak élelmiszerekhez. A helyi szabályok ezért többnyire mindenhol megtiltották a falusi áruk „eltérítését”, vagyis azt, hogy a parasztoktól bárki felvásárolja az élelmiszereket, mielőtt a városba érnének vele. A termelőket pedig kötelezték arra, hogy árusítás előtt termékeiket közszemlére tegyék ki a helyi piacon. A városi henteseknek ugyanakkor megtiltották, hogy pincéjükben húst tartsanak, a pékeknek pedig azt, hogy több gabonát vásároljanak, mint amennyire „saját sütésükhöz” szükségük van. Előírták azt is, hogy minden polgár csak annyi élelmiszert szerezhet be, amennyit a saját családja képes elfogyasztani. S mindemellett gyakran meghatározták az egyes áruféleségekért elkérhető legmagasabb árat is.

A céhek

A 12—13. században szinte minden városban megalakultak az azonos mesterséget űző iparosok és alkalmazottaik érdekvédelmi testületei, amiket a magyar szóhasználatban céheknek nevezünk. Az iparostestületeknek a városi hatóságok által is jóváhagyott szabályai rögzítették, hogy az adott mesterség milyen feltételekkel űzhető a városon belül. E feltételekbe nyújt bepillantást az egyik legrégebbi ilyen szervezet, a párizsi takácsok céhének a 13. század elejéről származó szabályzata:

1. Párizsban senki sem lehet takács, csak ha ipart vásárol a királytól. Ezt pedig a király nevében az adja el, aki megvette a királytól...
2. A párizsi kerület határain belül sem takácsnak, sem másnak nem lehet műhelye, ha maga nem ért ipara műveléséhez, és ha nem mesternek a fia.
3. Minden takács két széles és egy keskeny szövőszéket tarthat a házában, de házán kívül egyet sem...
5. Minden takács házában tarthatja egy testvérét és egy unokaöccsét. Mindegyikük számára két-két széles és egy-egy keskeny szövőszéket tarthat a házában, hogy így testvérei és unokaöccsei is a maguk kezével dolgozzanak, és mihelyt nem dolgoznak, a mester nem tarthat szövőszéket. A mester testvérei és unokaöccsei nem kötelesek ipart vásárolni a királytól, sem éjszakai őrszolgálatot teljesíteni, sem taliumot (= állami adó) fizetni, mindaddig, amíg testvérük vagy nagybátyjuk gyámsága alatt élnek.
6. Takácsmester nem tarthat szövőszéket házán kívül fiai, testvérei vagy unokaöccsei számára.
8. Minden takácsmester csak egy tanulót tarthat a házában...
12. Ha a tanuló meggondolatlan-ságból vagy könnyelműségből megszökik mesterétől, köteles megtéríteni a mesternek mindazokat a kiadásokat és veszteségeket, melyeket hibája folytán okozott neki...
13. Ha a tanuló a mester hibájából távozik mesterétől, ő maga vagy barátja menjen el a takácsok fejéhez, és ezt jelentse be neki. A takácsok feje két héten belül hívassa magához a tanuló mesterét, feddje meg, és mondja

meg neki, hogy tartsa illő módon tanulóját, mint köztisztelőben álló ember fiát, lássa el ruhával és lábbelivel. Ha pedig ezt nem teszi meg, a tanulónak másik mestert keresnek.

- 17. Az atyamester és két, három vagy négy esküdt ... köteles ellenőrizni, hogy a mester elegendő vagyonnal és tudással rendelkezik-e, hogy tanulót fogadhasson...*
- 23. Párizsban egy takács sem szóhat teljes (= vég) posztót, csak úgy, hogy egyformán erősek a hosszanti és a vetülék fonalak, ha a szövet teljes szélességében legalább 1600 fonál van...*
- 31. A posztó készítésekor senki sem vegyítheti össze a valódi gyapjút a bárány gyapjával. Ha valaki ezt mégis megteszi... büntetést fizet minden csomó után: ennek fele a királyt, másik fele az atyamestert és az esküdteket illeti munkájukért és fáradozásukért.*
- 47. A ... céh tagjai közül senki sem kezdheti a munkát napfelkelte előtt, különben a mester ... büntetést fizet, ha nem forgott fenn az a körülmény, hogy a vég posztót be kellett fejezni. Ebben az esetben a segéd korábban bemehet, de csak aznap.*
- 51. A takácssegédek hagyják abba a munkát, mihelyt a vecsernyére hívó harang megszólal, bármely plébánia területén dolgoznak is...*

A szakmai tevékenység belső szabályozása mellett a céhek legfontosabb célkitűzése az volt, hogy biztosítsák tagjaik számára a városi piacot, vagyis azt, hogy a kézművesek mindig el tudják adni termékeiket. Ehhez arra volt szükség, hogy ne növekedjen a kínálat, hogy idegen iparosok ne dolgozhassanak a városban. A szabályzatok ezért azt is rögzítették, miként kell fellépni a céhen kívüli iparosok, a kontárok ellen. Ha a céhmester tudomást szerzett róla, hogy a városban egy ilyen ember kezdett dolgozni, azt általában a bírónak jelentette, akinek joga volt hozzá, hogy az illető minden szerszámát és vagyonát lefoglalja. Az így elkobzott tulajdon részben a tanácsot, részben pedig a céhet illette. Ugyancsak a városi hatóságok segítségével jártak el azon céhtagokkal szemben, akik tiltott időben dolgoztak, vagy az előírt árnál olcsóbban kínálták termékeiket.

A céhek azonban nem egyszerűen gazdasági szervezetek voltak, hanem ezek adták az azonos mesterséget űző emberek közösségi életének legfontosabb kereteit is. Számos ünnepségük, rendezvényük volt, s a tagok anyagilag is segítették egymást. Erre a célra külön temetkezési és betegpénztárakat tartottak fenn. A céhek a legtöbb településen részt vettek a város éjszakai őrszolgálatában és fegyveres védelmében is, s minden iparostestület más és más falrész, illetve építmény karbantartásáért felelt. Ennek megfelelően, a céhtagok szabad idejük egy részét fegyverforgatással töltötték, s időnként hadgyakorlatokat tartottak.

Az iparosok testületei ugyanakkor vallási közösségek is voltak. Mindegyik céhnek volt valamilyen patrónusa, általában egy olyan szent, akinek az élettörténetében ilyen vagy olyan módon szerepet játszott az adott mesterség. Ennek tiszteletére az iparosok oltárt emeltek a város valamely templomában, s évente körmenetekkel ünnepelték meg a neve napját. De közösen vettek részt az összes nagyobb egyházi ünnepen is.

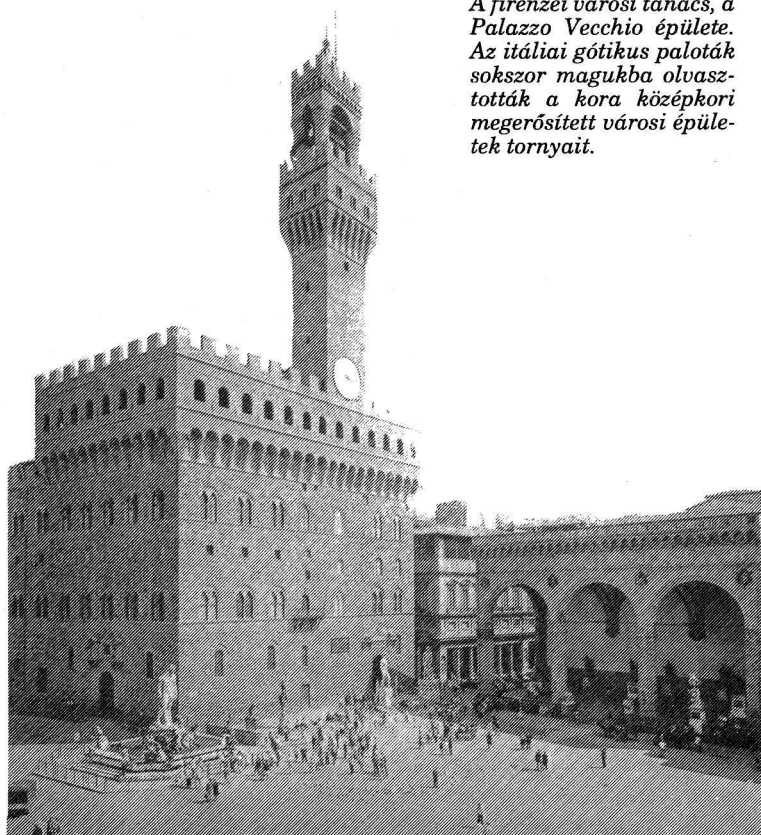
A céhek teljes jogú tagjai csak a műhelyek tulajdonosai, a mesterek voltak. Övék volt a nyersanyag, a szerszámkészlet, a gyártott termék, valamint az a

nyereség, amely az értékesítésből származott, s tőlük tanulták a szakmát az inasok. A mesterséget elsajátító fiatalok aztán többnyire útrakeltek, s hosszú vándorlás alatt újabb és újabb vidékek technikáit megismerve, tökéletesítették tudásukat. Vándoréveik leteltével e legények hazatértek és elkészítették azt a munkát, a remeket, amely mindenki előtt bizonyította tudásukat. A nyergesek esetében például ez általában egy hátszló és egy öszvér nyerge volt. A hímszőknek egy megadott témát feldolgozó takarót kellett készíteni. A foltozóvargák pedig úgy vizsgáztak, hogy a céh elöljárói egy nagy zsák ócska cipőből találomra kihúztak három párat, s azokat kellett közmegelekedésre kijavítaniuk. Ha a céh vezetői elfogadták a jelölt munkáját, a legény engedélyt kapott rá, hogy műhelyt nyisson, s önálló mesterként dolgozzon tovább. Azok azonban, akiknek nem volt elegendő pénze ehhez, továbbra is legények maradtak. E réteg nagysága az évek során folyamatosan növekedett. A mesterek számát ugyanis egy idő múltán maguk a céhek kezdték korlátozni, mind komolyabb feltételeket szabva a cím elnyeréséhez. A 14. században a legtöbb városban már csak az válhatott mesterré, akinek az apja is az volt.

Az exportipar központjai

Másként alakult az iparostestületek fejlődése azokban a városokban, amelyekben a termelés fő célkitűzése nem a helyi és környékbeli igények kielégítése volt. Ezeken a területeken a kereskedőtestületek szervezték meg az iparosok tevékenységét. Itt más-milyenek lettek a céhek, s felborult a mesterségeknek az az egyensúlya, amely általában jellemezte a középkori városokat.

A firenzei városi tanács, a Palazzo Vecchio épülete. Az itáliai gótikus paloták sokszor magukba olvasztották a kora középkori megerősített városi épületek tornyait.

A flandriai Gentben például az 50 ezer fős lakosságra több mint 4000 takács és 1200 másfajta textilipari mester jutott. Ezek a kézművesek a kereskedőktől kapták a nyersanyagot és kizárólag az ő számukra dolgoztak. A közvetlen kapcsolat a vevőkkel ebben az esetben hiányzott, s a kézművesek sorsát a nemzetközi eladási lehetőségek határozták meg. A 13. században azonban ennek még inkább csak az előnyeit élvezték az iparosok, mivel városaik rohamosan gazdagodtak.

Ezt szemlélteti a korabeli Firenze leírása:

„...ez időben Firenzében 15-től 70 évesig körülbelül 25 000 fegyverfogható ember élt, valamennyi polgár, köztük 1500 városi nemes és tehetős ember...

...A város állandó kenyérszükséglete s a szájak szerint számítva Firenzében kilencvenezer férfi, nő és gyermek lakott; átlagosan 1500-ra tehető a városban élő idegenek, utasok, s katonák száma; nem foglaltuk a polgárság közé az elzárkózott szerzeteseket, barátokat s apácákat... Firenze környékén s kerületében ez időben 80 000-re becsülték a lakosság számát...

A gyapjúfeldolgozó céh kétszáz vagy még több boltot tartott fenn, s 70-80 ezer darab szövetet készítettek 1 200 000 aranyforint értékben, s... 30 ezernél több személy élt meg belőle... A Calimala céhnek vagy 20 boltja árult francia s hegyen túli posztót, melyből évente több mint 10 ezer véget hoztak 300 ezer aranyforint értékben; ezt mind Firenzében adták el, nem számítva bele azt, amit elküldtek Firenzéből...

A bírótestület vagy 80 tagot számlált. Jegyző talán 600, kezelő- és seborvos vagy 60 működött itt; fűszerkereskedés vagy 100. Kereskedő és árus nagy számban élt, cipész, papucs- és facipőkészítő annyi, hogy felbecsülni sem lehetett... ezenkívül sok másféle foglalkozású mesterember, kő- és faműves dolgozott a városban. Akkortájt 146 sütőkemence állt Firenzében... A kapuvámból arra következtethetünk, hogy Firenzébe évenként vagy 55 000 mérő bort vittek be... A város évenként kb. 4000 ökröt s borjút, 60 000 ürüt s birkát, 20 000 kecskét s bakot és 30 000 sertést fogyasztott. Július havában... 4000 dinnyeszállítmány jött be, amely mind a városban fogyott el... A város belseje jó beosztású, számos szép ház áll benne, ebben az időben folyamatosan építettek ilyeneket, a meglevőket állandóan javígtatták, hogy mentől kényelmesebbekké és gazdagabbakká tegyék...”

(Villani János Krónikájából, 11. könyv.)

Városi hétköznapok

A középkori városokat mindenhol erős falak övezték. Kapuit éjjel zárva tartották, nappal pedig fegyveresek őrizték. A falakon belül az utcák többnyire girbegurba szövevényt alkottak. A házak többségét eleinte fából építették és szalmával fedték be. A kémény ekkoriban még hiányzott róluk, ezért gyakran ütött ki tűzvész, amelynek sokszor egész negyedek estek áldozatul. A városok kialakulásának korában csupán a templomok és a gazdag polgárok lakótornyai, palotái épültek kőből.

Mivel a város körülzárt területen élt, a lakosság gyarapodása következtében lassan emeletesekké bővültek a házak, s ezek a lakrészek annyira benyúltak az utca fölé, hogy két oldalról szinte összeértek. A házból az utcára szórták a

szemetet az emberek, ahol senki nem takarított, aminek következtében a piszok egyre magasabbra gyűlt fel. A városokban sokáig nem voltak illemhelyek sem, s az emberek az utcákon, udvarokon, kertekben, kapualjakban végezték el a dolgukat. A 13—14. században azonban már a gazdag házakban megkezdték a „félreeső helyek” építését. Ezt igazolja például egy korabeli párizsi rendelet, amely védelmébe veszi az árnyékszékeket tisztogató „fifi-mes-tereket”, s pénzbüntetéssel fenyegeti meg azokat, akik sértegetni merik őket.

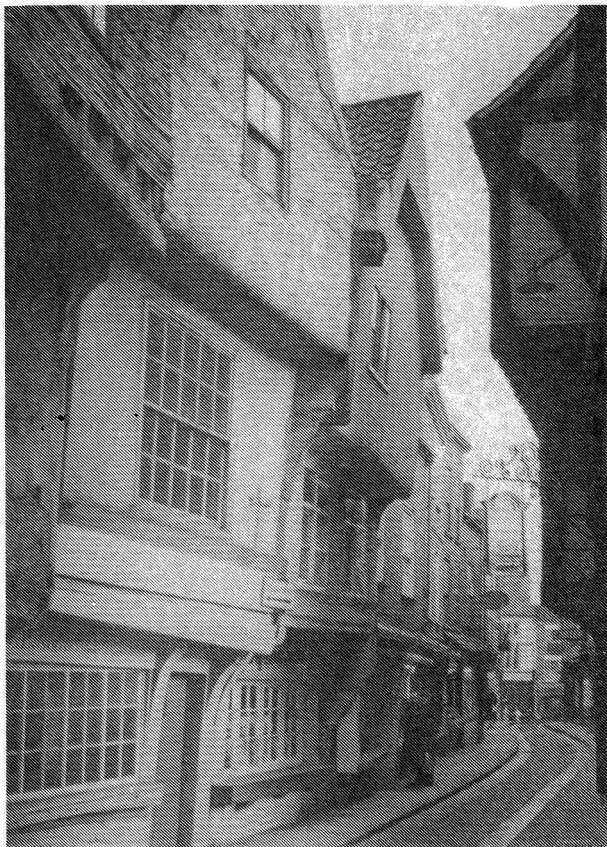
Az átlagos polgárházak berendezéséről képet alkothattunk Hans Folz Nürnbergben élő mesterdalnok alábbi felsorolása alapján:

„pad, szék, asztalterítő, asztalkendő, törlóruha, mosdótál, kanna s egy állvány a kannáknak, edények a bor és sör számára, kancsók ezek töltögetéséhez, poharak, kelyhek, asztali mosdótál a vendégeknek, hűtővödör, keverőedény, kulcskarika, mosókefe, kanalak, sótartó, légycsapó, csillár, koppantó s egy oltó, amellyel eloltják az égő falikart. A berendezéshez tartozik egy tükör, egy játéktábla, kockák, kártya, tölcsér, kalicka és benne madár, és még néhány apróság, köztük egy óra, rendszerint homokóra. De a nagyon gazdagoknál már szerkezetes óra is jár.”

Egy másik leírásban pedig azt veszi sorra, hogy mi minden kell a konyhába:

„csuprok, fedők, üstök, lábasok, háromláb, fűjtató, kenyérpíró nyárs, rostély, egy kampó az üst számára a tűz fölé, egy bárd, darabolókés, húsdeszka, főzőkanalak, habmerőkanalak, sütőserpenyő, reszelő, mozsár és törő, szűrő, sótartó, ecetes korsó, tűzpiszkáló, söprű és még egy söprű a tűzhely tisztítására, öblítődézsza, tálak fából és ónból, a tányérok tartására kosár, edények, amelyekben étel lehet félretenni, mustártartó, tűzszerszám, forgács, fa és aprított fa”

A gazdag kereskedőkön és a mesterségükből élő iparosokon kívül, a városokban sok vagyontalan alkalmi munkás, valamint koldus és nyomorék élt. Számukra tartották fenn a hatóságok a kórházakat és a menhelyeket, s ezekben találtak szállást az úton lévő zarándokok is. De minden városban működött számos kocsmá és vendégfogadó is, ahol a zenész mellett víg élet folyt.

Régi utca Yorkban a középkorban jellemző favázas házakkal.

A korcsolya első ábrázolása
egy 15. századi holland fametszeten

Általában elmondható, hogy a középkori város-lakók nem unatkoztak. Mindig történt valami — fényes esküvő, utcai szerencsétlenség, gazdag temetés, farsangi felvonulás —, amit meg lehetett bámulni. A legnagyobb szenzációt azonban az ítéletvégrehajtások keltették. Ha valakit kivégeztek, megvesszőztek vagy pellengérre állítottak, a városháza előtti tér és a környező ablakok mind megteltek kíváncsiakkal. De voltak egyéb szórakozások is.

Ezekről ad képet a londoni ifjúság játékeit bemutató korabeli leírás:

„...Londonban vannak színházak és tréfás szórakozások, láthatunk misztérium-játékokat is, ahol csodákat mutatnak meg, amelyeket a szent hitvallók vittek véghez, továbbá megjelenítik azokat a kínokat, amelyekből kiviláglik a mártírok állhatatossága. Minden évben húshagyó kedden az iskolásfiúk harci kakasokat visznek mesterükhöz, s egész délelőtt kakasviadallal szórakoznak. Ebéd után pedig az egész ifjúság kimegy a mezőre labdázni. Minden iskola tanulói labdát és labdaüttőt visznek kezükben. A város előkelő, tekintélyes férfiai lóháton odamennek, hogy nézzék az ifjak játékát, s gyönyörködjenek ügyességükben. Nagybőjt minden péntekjén mindig új csoport fiatalember megy lóháton a mezőre, s a legjobb lovas vezeti a többi. Ott menetelnek a polgárok fiai és más fiatalemberek, pajzsokkal és hegy nélküli dárdákkal, és hadijátékokkal szórakoznak... A húsvéti ünnepeken ütközet folyik a vízen. A folyam közepén álló rúdra egy pajzsot illesztenek, majd pedig elindítanak egy csónakot, evezők nélkül, hogy a víz árja sodorja. A csónak orrában ott áll egy ifjú, készen arra, hogy lándzsájával megdöfje a pajzsot. Ha eltöri lándzsáját a pajzson, s nem esik el, akkor — úgy gondolják — jeles tettet hajtott végre...

Egész nyáron át az ünnepnapokon, a fiatalemberek ugrásban, lövésben, táncban, birkózásban, kődobásban gyakorolják magukat. A lányok pedig kézi dobjukat verik, és táncolnak mindaddig, míg csak teljesen be nem sötétedik. Télen minden ünnepen ebéd előtt, viadalra betanított disznók marakodnak, vagy pedig bikákat és medvéket kényszerítenek küzdelemre. Ha a nagy mocsár, amely észak felől mossa a város falát, befagy, sok ifjú szórakozik a jégen... Egyesek csontokat kötnek a lábukra, és kicsiny hegyes botokkal lökik magukat, így siklanak oly gyorsan, ahogyan a madár repül a levegőben, vagy a nyíl elröppen az íjról.”

(Stow John: A survey of London, 11. fejez.)

A középkori egyetemek

Az arab közvetítés

A keresztény Nyugat részben az arab-zsidó filozófusok közvetítésével ismerte meg saját múltjának egyik legfontosabb elemét, az ókori görög műveltséget. Az Arisztotelész, Eukleidész, Ptolemaiosz, Hippokratész és mások sokszor pogánynak minősített tanait tartalmazó kéziratok Keletre, muzulmán szellemi központokba és könyvtárakba jutottak.

Az itt megőrzött ókori kéziratok, valamint a közben született eredeti arab művek aztán az iszlám terjeszkedéssel együtt visszajutottak Európába, és Dél-Európa két nagy szellemi központjában, Palermóban és Toledóban, hozzáférhetővé váltak az érdeklődő keresztény ifjak számára is.

Fordítóközpontok

A középkori Nyugat azonban eddigre már elfelejtett görögül, s a tudományok nyelve a latin lett. Ezért erre kellett átültetni az eredeti görög, az arabra fordított görög és az eredeti arab műveket. Ezt Arisztotelész főbb műveinek fordításával tulajdonképpen már Boëthius elkezdte az V. században, de a munka zömét a 12. század Hispániában és Itáliában létrejött nagy fordítóközpontjai végezték el. A korabeli tudományosság helyzetét jól jellemzi az a beszámoló, amelyet egy angol ifjú, Daniel of Morley küldött a 12. században Norwich püspökének:

„A tanulás szenvedélye messze űzött Angliától. Párizsban időztem egy keveset, de ott csak vademberekre leltem: komor ünnepélyességgel trónoltak katedrájukon; előttük két-három zsámoly, rogyásig megrakva vaskos kötetekkel... Kezükben ólompálca, mellyel nagy komolyan csillagokat és betoldójeleket firkálnak könyveikbe. Leggyakrabban néma szobor sorsára kárhoztatja őket a tudatlanság, ők mégis azt hiszik, hogy bölcsességüket mutatják a sűrű hallgatással...

Minthogy manapság Toledo városában terjesztik a tömegeknek az arabok tanításait... sietve odautaztam, hogy meghallgathassam a világ legbölcsebb filozófusainak előadásait. Miután barátaim hazahívtak, ... nagy mennyiségű értékes könyvvel együtt Angliába jöttem.”

Az európai értelmiség születése

A fordítóközpontokban azonban csak az előmunkálatokat végezték el a görög és az arab szövegeken. A tudás igazi birtokba vétele csak ezután kezdődött meg, elsőként érdekes módon azon a területen — Chartres, Párizs, Laon, Reims és Orléans városában —, ahol a korszak legnagyobb csereforgalmát lebonyolító champagne-i vásárok is felvirágoztak.

Pierre Abélard,
a 12. század híres tanára

A 12. században megszülető európai értelmiségi azonban egészen más volt, mint a szellemi munkát alkalmilag végző szerzetes, akit soha nem a tudomány önmagáért való művelése vezetett, hanem az Istenhez való közelebb kerülés vágya. A középkori értelmiséginek ezzel szemben hivatás-szerűen végzett mestersége lett az írás és a tanítás, s azt hogy egy volt a városi mesteremberek közül, jól kifejezi tudományának a korbéli elnevezése, az *ars* szó is. A középkorban ugyanis *ars*nak tekintettek minden olyan értelmes tevékenységet, amely anyagi vagy szellemi javak létrehozására irányult. A kovács, a takács vagy a kertész mesterségbeli tudása ugyanúgy *ars* volt, mint a professzoré. A korabeli értelmiséginek ezért eszébe sem jutott, hogy tudását valamiféle kincsként rejtegesse. Az iskola lényegében műhely volt, amelyből úgy kerültek ki a gondolatok, mint ahogy a többi mester terjesztette a saját portékáit.

A kor értelmiségének legfontosabb munkamódszere a régi szerzők tanulmányozása volt. Céljuk azonban nem a régiek egyszerű utánzása volt, hanem az, hogy nyomdokaikon messzebbre jussanak. Jól fejezik ki ezt a szemléletet az 1200-as években élt Gilbert de Tournai gondolatai:

„Soha sem találjuk meg az igazságot, ha megelégszünk azzal, amire egyszer már rájöttünk... Nem uraságaink, akik előttünk írtak, csak vezetőink. Mindenki előtt egyformán nyitva áll az igazság felé vezető út, és egész hosszában senki sem járta még be azt.”

A goliard-ok

A 12. századi iskolai életre a vándorélet volt a jellemző. Az oktató mesterek hol egyik, hol másik városban tanítottak, s tanítványok sokasága követte őket. Goliard-oknak azokat a vándorló embereket nevezték, akiknek nem volt biztos megélhetése, s nem kötődtek a társadalom semelyik jól körvonalazható rétegéhez sem. Nem voltak birtokaik, így nem kötődtek semmilyen állandó lakhelyhez. Ők alkották a városi iskolák szegény diákjainak a zömét. Verseket és dalokat írtak, melyek fő témái a játék, a bor és a szerelem voltak, valamint a középkori társadalom jellemző képviselőinek, a lovagoknak, a papoknak és a parasztoknak a kigúnyolása.

Azt követően azonban, hogy az értelmiség állandó központokra lelt egy-egy városban, az ilyenfajta vándoréletnek leáldozott, s a goliard-ok a 13-14. század folyamán lassan eltűntek.

Az egyetemek kialakulása

A magiszterek és diákjaik egyeteme, latin szóval az universitas, abban az időben született meg, amikor a középkor többi testületi szervezete, a városi önkormányzatok és a kézművesek céhei létrejöttek.

Ennek az érdekszövetségnek a létrehozása főként az egyházi hatalmasságok befolyása ellen irányult. Az oktatók és a diákok ugyanis a kor felfogása szerint egyházi embereknek, klerikusoknak számítottak, s mint ilyenek, püspöki fennhatóság alatt álltak.

Az egyház helyi szervezeteitől való függetlenné válás nagyjából hasonlóan ment végbe valamennyi korai iskolaközpontban, melyek közül a legjelentősebbek Bologna, Párizs és Oxford voltak. Sztrájkokkal és a városból való kivonulással először azt a jogot szerezték meg az egyetemek, hogy maguk adhassák meg a tanítási felhatalmazást végzett diákjaiknak, később pedig teljes mértékben kikerültek a püspöki fennhatóság alól. Ezek után azonban hasonló módon meg kellett vívniuk a függetlenségért az uralkodóval és a városi hatóságokkal is. Végül is azonban elérték, hogy az egyetem tagjai saját belső szabályaik szerint élhettek, eszerint szervezhették meg munkájukat!

Az egyetemi függetlenség legfőbb védelmezőjeként a hatalmas csúcsán lévő pápaság lépett fel, tőle kapta első kiváltságait a bolognai, a párizsi és az oxfordi egyetem is, amiket aztán elismertek az uralkodók. Ennek azonban az volt az ára, hogy az egyetemek, miként az újonnan alakuló szerzetesrendek is, közvetlen pápai fennhatóság alá kerültek.

Az egyetemek szervezete

A középkori egyetemek nemzetközi jellegűek voltak. Egyrészt abban az értelemben, hogy tagjaik különböző országokból és tartományokból gyűltek össze. Másrészt pedig azért, mert az összes korabeli egyetem megadta végzett diákjainak a bárhol-tanítás jogát.

Az egyetemek természetesen nem voltak teljesen egyformák, de a legfontosabb jellemzőik azonosak voltak, s a párizsi universitas felépítése tipikusnak

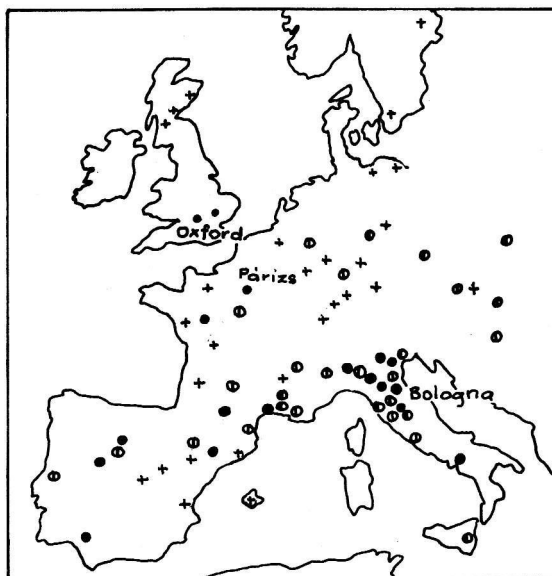
*Francois Villon,
az egyik leghíresebb goliard*

mondható. Ez az egyetem négy karból, idegen szóval fakultásból állt, melyek a következők voltak: az úgynevezett szabad művészetek kara, az orvosi, a teológiai, valamint az egyházi kar. Ezek mindegyike külön-külön testületet alkotott az egyetem egészén belül. A legnépesebb a szabad művészetek fakultása volt, amely az akadémiai nemzetek rendszerén alapult. Ez azt jelentette, hogy anyanyelvük szerint csoportosította a mestereket és a diákokat. Párizsban négy akadémiai nemzet volt: a francia, a picardiai, a normandiai és az angol. Minden nemzet élén egy prokurátor állt, akik a szabad művészetek karát vezető rektor legfőbb segítői voltak.

Középkori egyetemek

- 1300 előtt,
- 1301—1400 között,
- + 1401—1500 között alapítva

A magasabb szintű, de jóval kisebb létszámú karok élén dékánok álltak. Az évek során azonban az egyetem egészének legfőbb irányítójává a rektor vált.

Az egyetemek működése

A középkorban nem különültek el egymástól az oktatás fokozatai úgy, mint manapság, így az egyetemek nem kizárólag a mai értelemben vett felsőfokú képzés intézményei voltak. A tanulmányok első szintjét a hét szabad művészet körébe tartozó ismeretek 14—20 éves kor közötti elsajátítása jelentette. Ezek a következők voltak: a grammatika, vagyis az írás, olvasás és az antik szerzők műveinek az ismerete; a retorika, azaz az ékes szólás és az írásbeli kifejezés mestersége; a dialektika, amely a filozófia és a logika alapelveit tartalmazta; az aritmetika, vagyis a számtan; az asztronómia, más szóval a csillagászat; a geometria, mely mértani, földrajzi és természetrajzi ismereteket nyújtott; s végül a zene. E hét terület közül az első három tartozott az alacsonyabb műveltséget jelentő úgynevezett trivium, az utóbbi négy pedig a magasabb, quadrivium körébe.

A hét szabad művészet karának elvégzése után kezdhették meg a diákok orvosi vagy jogi tanulmányaikat, 20—25 éves kor között. A tudományok csúcsán a teológia állt, amelynek tanulmányi ideje meglehetősen hosszú volt, Párizsban például nyolc évet vett igénybe. S a teológiai doktorátus megszerzésének alsó korhatára 35 év volt.

Az egyetemi oktatás rendjét, a tananyagot és a vizsgakövetelményeket, valamint az egyetemen belül zajló összes egyéb tevékenységet az úgynevezett statútumok szabályozták. Az egyetemi gyakorlatok között kezdetben a szövegmagyarázatok, idegen szóval kommentárok készítése játszott fő szerepet, amely egy mélyre ható nyelvi és logikai elemzésen alapult. Hamar megjelent azonban az oktatásban a szabad eszmecsere, a vita vagy disputa, ami lehetővé tette, hogy túllépjenek a meglévő szövegek pusztá értelmezésén, s külön is foglalkozzanak egy-egy felmerült problémával. Valójában ezzel született meg az igazi egyetemi értelmiség, amely már meg merete kérdőjelezni a régi szerzők gondolatait, s azokat leginkább arra használta fel, hogy saját nézeteit kifejtse. Azt a gondolkodási módszert pedig, amely ilyen módon vezetett el egy-egy következtetés, egy-egy új gondolat megfogalmazásához, a középkorban *skolasztikának* nevezték.

Kóbor diákok síppal és lanttal
15. sz.-i fametszet alapján

Skolasztikának nevezték ugyanakkor általános értelemben a középkor legjellemzőbb filozófiai irányzatát is. Ennek egyik leghíresebb professzora Aquinói Szent Tamás volt, aki többek között azt tanította, hogy külön kell választani az isteni kinyilatkoztatás és a természet igazságait. Az előbbivel a teológiának kell foglalkoznia, az utóbbival viszont az attól független tudományoknak, amelyek terén a tapasztalatok hangsúlyozottan fontosak. A kor másik híres tudósa, Roger Bacon, így ír erről:

„...kísérletek, tapasztalatok nélkül semmiről sem lehet kielégítő ismeretünk. Hiába bizonyítja be valaki pusztá okoskodással, hogy a tűz éget, hogy megváltoztatja és lerombolja a dolgokat, a hallgató nem elégszik meg ezzel, és mindaddig nem kerüli el a tüzet, amíg kezét vagy egy éghető dolgot fölé nem helyezve, saját tapasztalásával nem igazolja, amit a gondolkodás érvei alapján tanítottak neki. Amint azonban megszerezte az égés tapasztalatát, lelke megbizonyosodik és megpihen az igazság világosságánál. Nem elégséges tehát az okoskodás, nélkülözhetetlen a tapasztalat.”

(Részlet az *Opus Maius*ból)

E felismerés megfogalmazásától szokták számítani a természettudományok leválását a teológiától.

Könyvek és jegyzetek

A 13. századi egyetemi oktatás alapja már nem a szóbeli előadás, hanem a könyv volt. Nemcsak a tananyagban előírt szerzők műveit olvasták azonban a

hallgatók, hanem a professzorok előadásairól készült, és kézzel sokszorosított, összefűzött jegyzeteket is. A másolatokat többnyire olyan szegény diákok készítették, akik így keresték meg mindennapi kenyerüket. Közreadásuk előtt azonban az egyetem ellenőrizte ezeket a példányokat, amelyek így többé-kevésbé hivatalos változatnak tekinthetők.

A könyveknek ez a munkaeszközként való használata számos következménnyel járt. Az egyik az volt, hogy fejlődött a pergamenkészítés, s a korábbi-nál lényegesen vékonyabb, finomabb és fehérebb lapokat kezdtek gyártani. A másik következmény a könyv alakjának a megváltozása volt. A régi nagy méretek csak azoknak a kéziratoknak feleltek meg, amelyeket a kolostorokban írtak és mindvégig ott is tartottak. Attól kezdve azonban, hogy a könyveket sűrűbben forgatták, és gyakrabban vitték egyik helyről a másikra, kisebbek és könnyebben kezelhetők lettek. Kisebb jelentőségű, de jellemző változás volt az is, hogy növekedett a könyvekben a rövidítések száma, kialakult a lapszámozás gyakorlata, s ekkoriban kezdtek tartalomjegyzéket csatolni a hosszabb szövegekhez.

A magiszterek helye a társadalomban

Attól kezdve, hogy a szellem mesteremberei már nem feltétlenül a szerzetesek közül kerültek ki, akiket közösségük eltartott, egyre fontosabb kérdéssé vált számukra, hogy miből éljenek meg. A városokban ugyanis, ahol az egyetemek működtek, nem kis gondot jelentett az élelem megszerzése, a lakás biztosítása, valamint a munkaeszközül szolgáló drága könyvek megvásárlása.

A 12. században még kétféle lehetőség állt az értelmiség előtt e probléma megoldására. Az egyik forma az volt, hogy a magiszterek, mintegy tudásukat eladva, fizetést kaptak azoktól a diákoktól, akiket tanítottak. Ez a helyzet teljes szellemi szabadságot biztosított számukra.

A másik lehetőség az volt, hogy miként az egyházi emberek általában, javadalmat kaptak. Ez azonban azt jelentette, hogy nem hivatásukból tartották fenn magukat, hanem csupán azért tudták gyakorolni a hivatásukat, mert a javadalom biztosította számukra a megélhetést.

A 13. századra ez a kérdés véglegesen eldőlt, s a szellem mesteremberei a kézművesek mellől a kiváltságosok soraiba emelkedtek. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a 12. század végén III. Ince pápa meghirdette az oktatás ingyenességét a következőkre hivatkozva: a szegény diákoknak csak így nyílik lehetőségük az egyetemi tanulmányok folytatására; s a tudomány tulajdonképpen Isten adománya, tehát a simónia bűnét követi el, aki áruba bocsátja; végül pedig az oktatás nem is önálló tevékenység, hanem a papi hivatás része. Olyan pápai rendelet is született, amely előírta, hogy minden székesegyház mellett iskolát létesítsenek, és annak mesterei az egyháztól javadalmat kapjanak megélhetésük biztosítására. Mindezekkel az egyház egyrészt anyagi és szellemi függőségbe hozta a magisztereket, másrészt viszont létrehozta az általános iskoláztatás intézményi és anyagi alapjait, aminek jelentősége felbecsülhetetlen egy olyan korban, amelyben még a királyok sem mind tudtak írni.

A KÖZÉPKOR ALKONYA
(14. század)

Franciaország és Anglia

A német császárság lehanyatlása után, a 13. század második felében Európa legbefolyásosabb állama a francia királyság lett, de katonai erő és szervezetség tekintetében nem maradt el mögötte Anglia sem. A két állam viszonya azonban, attól kezdve, hogy Hódító Vilmos normandiai herceg került az angol trónra, ellentmondásos és feszült volt. Ez a feszültség számos összeütközéshez vezetett a két ország között, majd pedig a történelem eddig ismert leghosszabb háborúját robbantotta ki.

A francia királyság megerősödése

A 10—11. században a Capeting uralkodók hatalma még saját hercegségükben, a Szajna és a Loire vidékén sem volt túlságosan erős, s az ország tartományai állandó harcban álltak egymással. Ezen a helyzeten először az Isten békéje mozgalom könnyített, amelynek értelmében a fegyvernugvásra vonatkozó rendelkezések megszegőit egyházi átokkal sújtották.

Ugyancsak erősítette az egyház és a francia királyság kapcsolatát, valamint az ország népei közötti összetartozás érzését, a keresztes hadjáratokban való részvétel. A francia földről induló lovagok szinte Isten kiválasztottjának érezték magukat. Ezt jól érzékelteti az első keresztes hadjáratokról készült legismertebb beszámoló címe is, amely így szólt: *Gesta Dei per Francos*, vagyis Isten cselekedetei a franciák által.

Jelentősen növelték a királyi hatalmat a 12. század elejétől a városok is, melyek egy része — köztük a főváros, Párizs — közvetlenül az uralkodó fennhatósága alatt állt, más része viszont korábbi hűbérurának területéből kiszakadva támogatta a királyt.

A 13. század elején aztán a királyok megkezdték családi birtokaik területének a növelését is. Az első nagy lépés ezen a téren a déli országrész megszerzése volt. A támadáshoz való ürügyet az szolgáltatta, hogy e terület urai támogatták a pápaság által eretneknek minősített albigeneket, akik ellen III. Ince pápa keresztes hadjáratot hirdetett. A francia király serege 1209—1213 között, sok száz ember lemészárlása árán, bevette a déli városokat, majd az eretnekektől megtisztított területet királyi fennhatóság alá vonták.

A központi hatalom kiterjesztésének következő állomása az angol királyok birtokában lévő területek egy részének elfoglalása volt.

Az angol királyok francia birtokai

Normandia hercegének, Hódító Vilmosnak a trónra kerülésével jött létre az a furcsa helyzet, hogy egyrészt Anglia birtokainak egy része Franciaországban terült el, másrészt viszont e birtokok révén, a mindenkori angol király hűbérese volt a francia uralkodónak. Az évek során ez az alaphelyzet még tovább bonyolódott. A normandiai uralkodóház férfi ágának kihalását követően hatalomra

kerülő új uralkodók újabb francia területeket csatoltak az angol királysághoz. Ez úgy történt, hogy I. Henrik király lánya, Matild 1128-ban feleségül ment Anjou tartomány grófjához, Gottfriedhez, aki a sisakját díszítő rekettyeág francia neve után a „Plantagenet” melléknevet kapta. Az ő házasságukból született az Anjou-Plantagenet dinasztiát megalapító II. Henrik (1154—1189), aki feleségül vette Franciaország egyik legnagyobb tartományának örökösnejét, Aquitániai Eleonórát. Mindezek következtében az angol király ettől kezdve magáénak mondhatta a kontinensen a következő tartományokat: anyja révén Normandiát és Bretagne-t, apja révén Anjou, Maine és Touraine grófságokat, s felesége révén az Aquitániai hercegséget. E birtokok területe együtt nagyobb volt, mint amennyivel a francia király rendelkezett, s külön problémát jelentett, hogy mivel egy tömbben feküdtek, elzárták a francia uralkodót az Atlanti-óceántól.

Az erőviszonyok csak a 13. század elején változtak meg, mikor az országon belül mind nagyobb hatalommal rendelkező francia király, II. Fülöp Ágost (1180—1223) elszánta magát a támadásra. A döntő ütközetre az angolokat támogató flandriai grófok területén fekvő Bouvines mellett került sor 1214-ben.

A kortársak szerint a középkor legfényesebb lovagseregei vívtak meg itt egymással, s emellett jelentőséget ad az összecsapásnak az is, hogy ez volt az első olyan ütközet, amelyben európai szövetségesek álltak szemben egymással. Egyik oldalon a francia király és hűbéresei, a másikon pedig az angolok és az őket támogató német császár seregei. A csatáról így számol be Fülöp Ágost káplánja:

„A királyt (= Fülöpöt) kissé kimerítette a nehéz fegyverzet, s a hosszú út, megpihent tehát egy fa árnyékában... Követeket küldtek hozzá ekkor azok, kik a sereg utolsó hadrendjéhez tartoztak, és nagy kiáltások közt hírül adták, hogy az ellenség már közel van, a csata már csaknem elkezdődött. E hírre a király a templomba ment, röviden imádkozott az Úrhoz, aztán kijött onnét, ismét magára öltötte fegyverzetét, ragyogó orcával és oly vidám tekintettel, mintha menyegzőre lett volna hivatalos, nyeregbe szállt. A katonák „fegyverbe!” kiáltása hangzott fel szerte a mezőn, a kürtök harsogtak... Kibontották Szent Dénes zászlaját, melyet a csatában a sereg élén kell hordozni... A király gyorsan az elővédhez vágatott, az első csatasorba állt, szemben az ellenséggel.

Az pedig már a síkság nagyobb részét elfoglalta, azt, amelyik észak felé terjedt. Szemben álltak a nappal, mely égetőbben sütött, mint máskor... Ottó hadrendje közepén [állt], a birodalom zászlaját vitték előtte [melyen kiterjesztett szárnyú sas volt látható]. Magasra emelte a lobogót a birodalom legfőbb méltóságai és a fényes öltözetű kíséret közepette, s ő maga is nagy pompájával olyan volt, mintha győzelmét hirdetné előre, és azt, hogy az egész világ ura. Egy szekérre sárkányalakot helyeztetett, melyet messziről és mindenfelől láthattak: hosszú farka és szárnyai voltak, mintha levegőbe akarna emelkedni, szörnyűséges fogait mutatta és borzalmas száját tátotta. A sárkány fölött Jupiter aranyszárnyas madara [a sas] látszott. A szekeret egészen beborította a csillogó arany, versenyre kelve a nap sugaraival... A király, mielőtt megütköztek, lovagjaihoz e rövid és szerény buzdítást intézte: Minden reménységünket és minden bizodalmunkat Istenbe helyezzük. Ottó király és serege a szent egyház ellenségei, javainak pusztítói, kiket a Pápa Úr [1210-ben] kiközösített; a pénz, amit zsoldra fizetnek ki, a

(Földnélküli) I. János angol király,
a csata vesztese

szegények könnye, s az Isten egyházainak meg papjainak kifosztásából származik. Mi azonban keresztények vagyunk, kik ... az egyház fiainak szabadságát védelmezzük. Mi tehát bizalommal várhatjuk, hogy az Isten megkönyörül rajtunk, és bár bűnösök vagyunk, nekünk adja a győzelmet ellenségeinken...

E szavakra a lovagok a királytól áldását kérték. Ő pedig felemelte kezét, s az Úr áldását hívta reájuk. Megharbantak a kürtök, a lovagok lángoló lelkesedéssel rontottak az ellenségre, és hatalmas bátorsággal és lendülettel harcoltak.

A király háta mögött tartózkodott ekkor nem messze ama káplán, aki megírta ezeket a dolgokat..."

(Guillaume de Breton
Philippida c. művéből)

A csata a franciák győzelmével végződött, s döntő jelentőségű volt a királyság megerősödése szempontjából. Egyrészt azért, mert az angolok királya, I. János, aki ekkor kapta a Földnélküli melléknevet, ezzel a vereséggel elvesztette a Loire folyótól északra fekvő birtokait, amelyek a francia királyra szálltak. Ennek az lett a következménye, hogy hatalma saját országán belül is megingott. Anglia leggaz-

dagabb birtokosai, a bárók, ekkor kényszerítették ki azt a híres kiváltságlevelet, amit Magna Chartának (1215) neveznek, s amely a királyi hatalmat gyengítő, jelentős jogokat ruházott az ország előkelőire. Ezek lényege az volt, hogy az ország hagyományos törvényeinek betartására akár fegyveres erővel is rákényszeríthetik a királyt.

Fontos volt azonban ez a győzelem azért is, mert hozzájárult az érlelődő, tartományok feletti, francia öntudat erősödéséhez. Az emberek örömét így mutatja be a korabeli híradás:

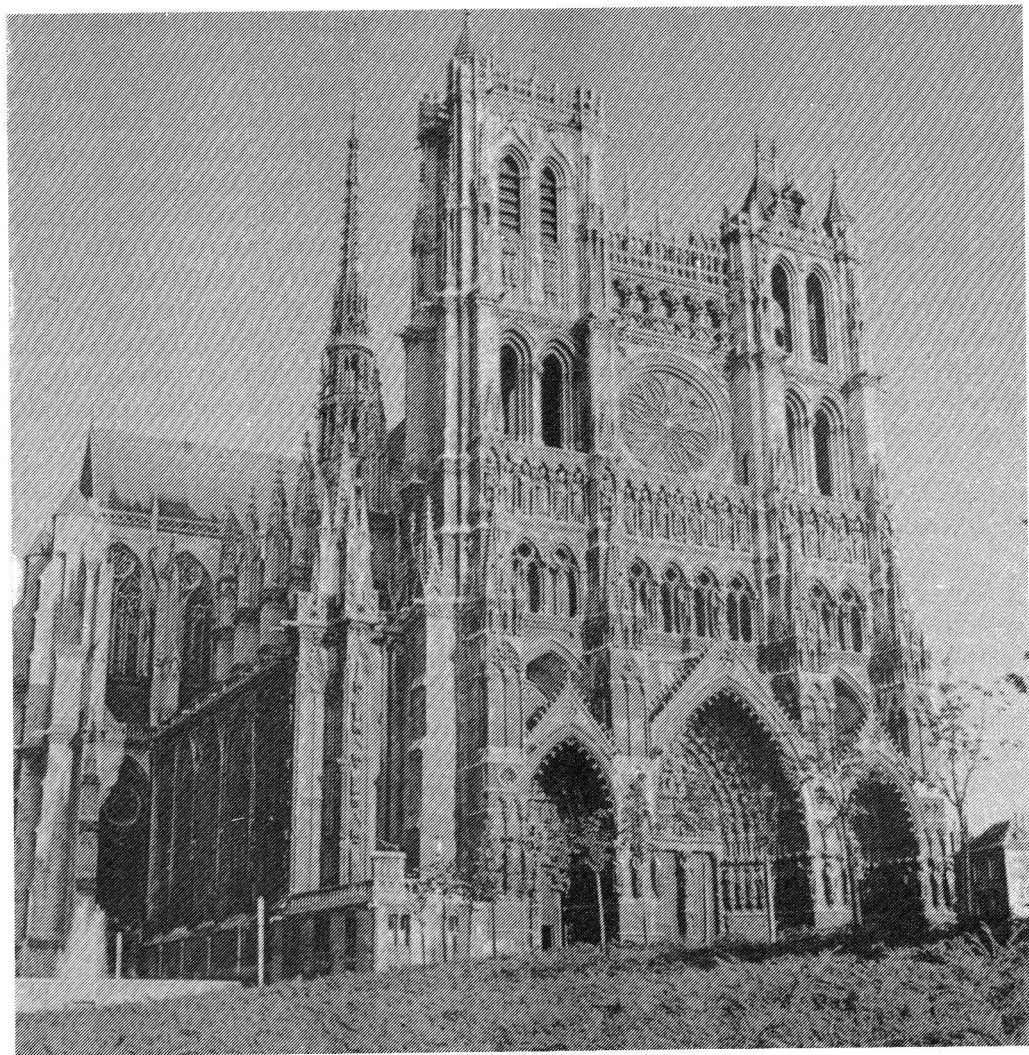
„Ki tudná szavakba foglalni... az üdvözlő tapsokat, s győzelmi himnuszokat, a táncoló nép tarka, megszámlálhatatlan tömegét, a papok kellemesen csengő énekét, a templomban a zengő kürtök harsogását, az ünnepi díszítményeket a templomokon belül és kívül, a mindenfelé kiterített függönyöket, s selyemszótteseket, virágokat, füvet és zöld gallyakat valamennyi városban és várban, utcákon, házakon, utakon? Az egész lakosság, tekintet nélkül rangra, nemre és korra, összecsdüült ekkora győzelmi látványosság kedvéért: a parasztok és az aratók

abbahagyták munkájukat, s nyakukba akasztott kaszákkal, kapákkal és cséphadarókkal (mert éppen aratás ideje volt), csapatostul özönlöttek az utakra... a párizsi polgárság és az egyetemek diáksága tömegesen és mindenkit felülmúlva, a papság és köznép himnuszokat és dalokat zengve ment a király, II. Fülöp Ágost elébe, ily módon nyilvánítva, hogy lelküknek vidámsága mily nagy a külföldben véghezvitt haditettek fölött.”

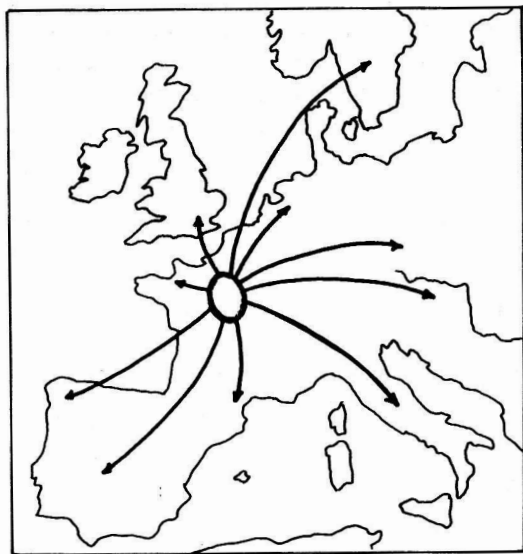
(Gulielmus Brito: Gesta Philippi Augussti, 203. fej.)

A francia kultúra fénykora

A korszak két legnagyobb királya, II. Fülöp Ágost (1180—1223) és IX. (Szent) Lajos (1226—1270) uralkodása alatt olyan kormányzati rendszer épült ki

Az Amiens-i székesegyház csipkemintázatú homlokzattal

A gótikus stílus elterjedése Franciaországból

Franciaországban, amelynek nem volt párja Európában. Ekkor került az államigazgatás minden részterületének az élére szakszerű hivatali apparátus, ami lehetővé tette a királyi hatalomnak szinte az egész ország területén való érvényesülését.

Ez az időszak egyben a francia kultúra fénykora is volt, amikor Franciaország a Nyugat példaképének számított. Vitathatatlan volt elsőbbsége a lovagvilágon belül. Uralkodójának kijárt a legkeresztényebb király cím. Fővárosát messze földön híressé tette az egyetem. Az emberek úgy tartották, hogy a „Bölcsesség istennője” Athén és Róma után Párizsban ütött tanyát, s a várost Európa Athénjának tekintették.

A normann hódítások és a keresztetes hadjáratok következtében a francia második anyanyelvűvé vált Anglia, Flandria, valamint Dél-Itália előkelőinek körében. Azt az építészeti stílust, amit ma gótikának nevezünk, saját korában francia stílusnak hívták, s francia mestereket kértek fel számos külföldi épület, köztük például a híres London Bridge megtervezéséhez. A divat ereje olyan nagy volt ebben az időben, hogy a kereskedelemben vezető szerepet játszó Velence, francia babákat importált, hogy ruházatukat lemásolva, lépést tudjon tartani a kor igényeivel.

A francia pápák

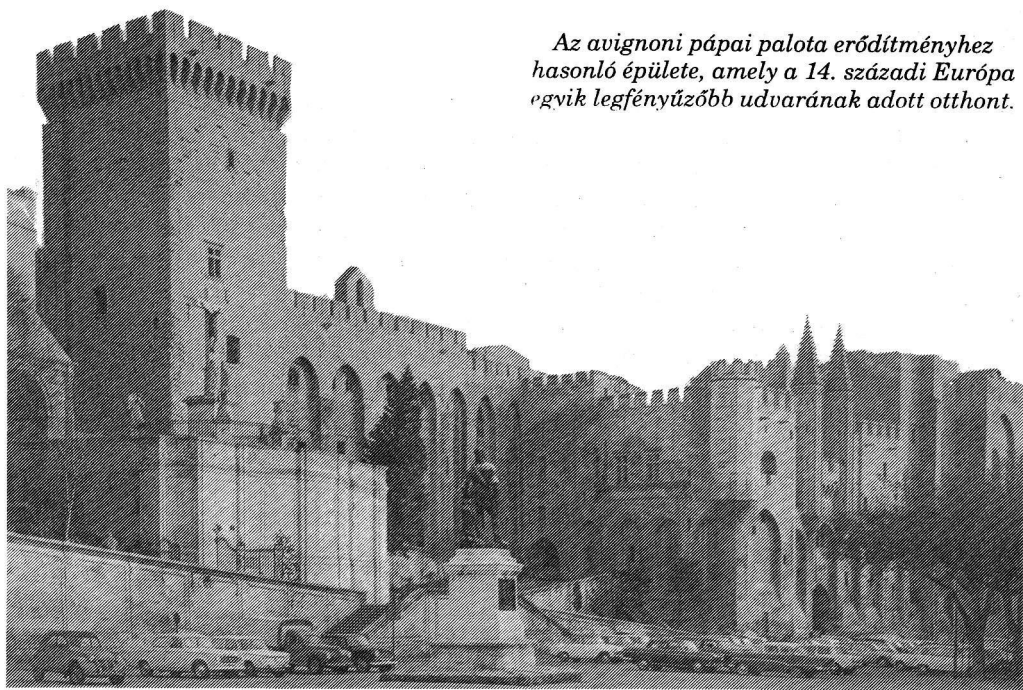
A fényes udvar, a nagy hivatali apparátus fenntartásához és a pompás építkezésekhez azonban sokkal több pénzre volt szükség, mint amennyi a királyi birtokok jövedelmeiből származhatott. Az uralkodó ezért gyakran nézett szembe anyagi nehézségekkel, amiket hol így, hol úgy próbált feloldani. Az egyik legkézenfekvőbb megoldásnak az addig kiváltságokat élvező papság megadóztatása látszott a 13. század végén, amit az ország akkori uralkodója, IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) meg is tett. A korabeli pápa, VIII. Bonifác erre azzal válaszolt, hogy az egész keresztény világ papsága számára megtiltotta, hogy bármiféle uralkodónak adót fizessen. Fülöp ezután vádat emelt az inkvizíciónál a pápa ellen eretnokség, istenkáromlás, gyilkosság, fajtalankodás, simónia, boszorkányság, valamint a bűnt megszegése címen. Majd pedig, mikor 1303-ban Bonifác a király kiközösítését kezdte volna fontolgatni, francia ügynökök törtek rá palotájában és foglyul ejtették az akkor 86 éves főpapot.

Bonifác halála után aztán, a király nyomására, a bíborosok V. Kelemen néven francia pápát választottak, aki nem költözött be Rómába, hanem a Franciaországgal szomszédos Provance tartományban fekvő Avignonban telepedett le, és

ezzel az egyház hosszú időre elvesztette azt a függetlenséget, amit az invesztitúraharc során vívott ki magának.

A város a század folyamán összesen hat francia pápának adott otthont, akiknek a palotája keskeny lóréseivel és vastag falaival olyan volt, mint egy erődítmény. Belül azonban pompás dísztermek és kertek, pénzeskamrák és hivatali helyiségek, valamint rózsaablakos kápolnák voltak, s egy forróvizű gőzfürdő a pápa számára. A folyosókon jegyzők és egyéb tisztviselők, valamint küldetésre induló vagy onnan visszatérő pápai követek, legátusok sokasága nyüzsgött. Az előszobákban kérvényezők, az udvarokon pedig zarándokok vára-koztak, pápai áldást kérve. A termekben mindenütt ott sűrögtek-forogtak a pápa férfi és női rokonai, lovagokkal, fegyvernökökkel és személyes kíséridoikkal körülvéve. S végül ott volt a palota szolgálónépe, mely testőrokból, teremszolgákból, komornyikokból, kamarásokból, káplánokból és személyi szolgákból állt, akik összesen mintegy négyszázan voltak, s valamennyiüknek lakás, ellátás, ruházat és fizetés járt.

Az avignoni pápai palota erődítményhez hasonló épülete, amely a 14. századi Európa egyik legfényűzőbb udvarának adott otthont.

A pápaságnak tehát, hogy mindezt fenn tudja tartani, szintén sok pénzre volt szüksége, s ugyancsak nagy vagyont emésztett fel az a művészetpártoló politika, amely a világi nagyurakhoz hasonlóan, a pápákat is jellemezte ebben a korban. Az egyház vezetése ezért az avignoni pápaság idején elsősorban a pénzügyekre összpontosította erejét. A dézsmából és a pápai hűbértartásokból befolyó jövedelem kiegészítésére, eladó volt ekkoriban minden, amivel csak rendelkezett az egyház: kinevezés, alkalmazás, előléptetés, törvény alóli felmentés, ítélet, bűnbocsánat és feloldozás. Emellett gyakran vetettek ki rendkívüli adókat az indítandó keresztes hadjáratok céljaira, amiket be is szedtek a pápai adószedők, a hadseregek azonban ritkán indultak útnak, célba pedig soha sem értek.

A legjövedelmezőbb bevételi forrás az egyházi javadalmak juttatása volt, mivel a pápa hozzávetőleg 700 püspöki szék és több mint százezer különféle hivatal betöltéséről dönthetett. A választás helyett ekkoriban éledt fel a kinevezések gyakorlata. De ha valahol ennek ellenére mégis választották a püspököt, akkor a pápai megerősítésért kellett illetéket fizetni. Az egyház végső rendszabályát, a kiközösítést is gyakran használták fel ebben az időben arra, hogy pénzt csikarjanak ki a fizetni vonakodókból. Jó pénzért kapható volt Avignonban mindenféle engedély is, például a főpapoktól származó gyermekek törvényesítésére, vérrokonok közötti házasságra, lopott jószág különleges áron való megvételére, halottak feldarabolására, hogy a kor kedvelt szokása szerint több helyen lehessen eltemetni őket, vagy bármi más, különben tilalmas dologra. Legjobban azonban mégis a fölmentések jövedelmeztek, amit olyan, egyházi székbe kerülő személyek kaptak, akik nem érték el az előírt 25 éves kort, nem szentelték őket hivatalosan pappá, vagy nem tudtak írni-olvasni.

A templomosok pere

Mikor már minden könnyen hozzáférhető jövedelemforrását kimerítette, Szép Fülöp V. Kelemen pápa segítségével a templomos lovagok ellen fordult. A rend tagjai a 13. században a pápaság bankárai voltak, s mivel adómentességet élveztek, alacsonyabb kamatok mellett tudtak pénzt kölcsönözni, mint a lombardok. Az adományokból és a pénzügyletek nyereségeiből ők nem építettek kórházakat, nem jótékonykodtak, mint a johanniták, vagyonuk ezért, korabeli mértékkel mérve, hatalmasra növekedett.

A templomos lovagok létszáma francia területen 2000 körül mozgott. Főhadiszállásuk a mindenki más számára ismeretlen és titokzatos párizsi erőd, a Temple volt. A rend semmilyen főhatóság alá nem tartozott, tagjai a saját maguk szabályai szerint éltek. S éppen ebből a függetlenségből, a másságukból táplálkoztak azok a vádak, amelyek alapján a 14. században felléptek ellenük.

A király emberei, egy jól szervezett akció keretében, egyetlen éjszaka alatt szállták meg a Temple erődjét, és tartóztatták le Franciaország összes templomos lovagját. Eretneknek bélyegezték őket, s erre hivatkozva elkobozták a rend egész vagyonát. Az inkvizíció vizsgáló bizottsága előtt hamis tanúk bizonyították a templomosok ellen emelt vádakát: a bálványimádást, a szentségek megtagadását; azt, hogy eladták lelküket az ördögnek, akit egy nagy macska képében imádnak; hogy híveket toboroznak Isten, Krisztus és a Szűzanya megtagadására; hogy háromszor leköpi, levizelik és megtapodják a keresztet, és szégyencsókkel illetik a rend nagymesterének az alfelét, s mindamellett halottaik és törvénytelen gyermekeik hamvait szórják az italukba, hogy abból merítsenek különleges erőt.

A középkor igazságszolgáltatása kínosan vigyázott arra, hogy bizonyítékok nélkül senkit ne ítéljen el. Minden bűnjelnél erősebb bizonyítéknak tekintette azonban a beismerő vallomást, amit a kor bevált szokása szerint kínzással kényszerítettek ki. Így volt ez a templomosok esetében is. Éhezgették, kínpadra feszítették, súlyokkal terhelve lógatták őket, míg csak tagjaik ki nem ficamodtak. Egyenként cibálták ki fogait, körmeiket. Összetörték a csontjukat, lángra pirították a talpukat, s időnként szünetet tartva, a vallatók újra és újra

feltették a kérdést, mindaddig, míg ki nem csikarták a vallomást, vagy az áldozat meg nem halt. Az eljárás során harminchatan vesztették életüket, s többen öngyilkosok lettek. A rend nagymestere és százhuszonkét társa pedig a kínzásoktól elgyötörten bevallotta, hogy leköpte a keresztet és elkövetett minden mást is, amit csak a vallatók a szájukba adtak.

A per hét éven keresztül tartott, s azzal végződött, hogy azt a hatvanhét embert, aki végül is visszavonta a kicsikart vallomást, mint visszaeső eretneket, elevenen megégették. Ezt követően, az 1311—12-ben összehívott vienne-i zsinat eltörölte a templomos rendet és annak valamennyi ágazatát a különböző európai országokban. A per utolsó mozzanatára 1314-ben került sor. A rend nagymesterét, aki a király barátja és lányának keresztapja volt, valamint a nagymester helyettesét, a párizsi Notre Dame előtti téren felállított emel-

vényre vezették, hogy ott — az egész eljárás igazolására —, a nagy nyilvánosság előtt tegyenek beismerő vallomást, majd pedig életfogytiglani börtönre ítéljék őket. A vádlottak azonban ehelyett saját maguk és rendjük ártatlanságát nyilvánították ki, amiért a király azon nyomban máglyahalálra ítélte mindkettőjüket. A hagyomány szerint a nagymester a lángok közül átkozta meg a királyt és leszármazottait, majd Kelemen pápával együtt Isten ítélszéke elé idézte őt, hogy ott találkozzanak egy éven belül.

A templomosok átkának legendája persze valószínűleg később alakult ki, hogy magyarázatul szolgáljon a történetekre. Tény azonban, hogy Kelemen pápa egy hónap múlva csakugyan meghalt, s egy fél év múltán követte őt a 46 éves Fülöp is, akit egészen addig minden betegség elkerült. S mintha valóban átok fogott volna Fülöp utódain, hirtelen elsorvadt a Capeting dinasztia, és 1328-ban kérdéssé vált, hogy kire szálljon a francia korona. Ami azonban nem volt kétséges, az az volt, hogy az ördögösség vádjának bizonyítása ettől kezdve az inkvizíció kedvelt módszere lett, különösen olyan emberek esetében, akiknek a vagyonát érdemes volt elkobozni. Ezt mutatja, hogy a következő 35 évben, csupán Dél-Franciaország területén mintegy ezer embert állítottak hasonló vádakkal az inkvizíció elé, s közülük körülbelül hatszázat meg is égették.

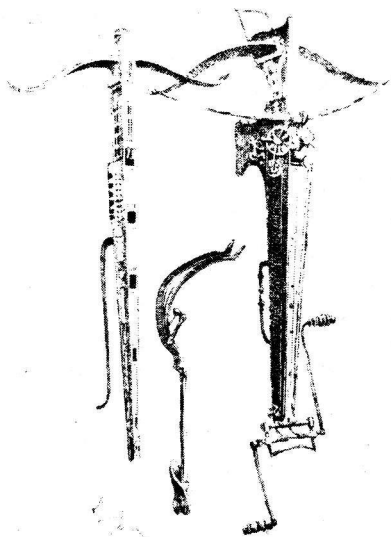
*Templomos lovag
Bronz sírszobor az 1300 körüli évekből.*

Az angol-francia ellentét kiéleződése

A Capeting-dinasztia kihalása után a család egyik oldalágának képviselője, VI. Fülöp (1328—1350), a Valois-dinasztia (1328—1589) alapítója került a francia királyság élére. Ekkoriban a hat nagy hűbéri tartomány közül öt — északon Flandria, Bretagne, keleten Burgundia, délen pedig Armagnac és Foix —, szilárd szövetségese volt a francia koronának. Csupán az egykori Aquitánia grófsága, Guyenne, az angol királyok hűbértartománya volt állandó összetűzések forrása. Ezt a problémát Fülöp úgy próbálta megoldani, hogy 1337-ben bejelentette a terület elfoglalását, mire III. Edvárd (1327-1377) önmagát nyilvánította Franciaország jog szerinti királyának, és megkezdte a hadi előkészületeket.

Guyenne-t az tette különösen fontossá Anglia számára, hogy termékeny völgyeivel, hosszú tengerpartjával és a Bordeaux kikötőjébe ömlő hajózható folyók hálózatával, az akkori világ legnagyobb borexportáló vidéke volt. Anglia az innen származó borért gyapjút és posztót adott cserébe, miközben minden szállításból jelentős hasznot húzott: Bordeaux-ban a kiviteli vámból, az angol kikötőkben pedig a behozatali vámból.

Kereskedelme és földrajzi fekvése folytán Flandria is sarkalatos pontja volt az angol-francia vetélkedésnek. A terület ugyan francia hűbértartomány volt, a gróf pedig az előkelőkkel együtt franciabarát, a kereskedők és a munkások azonban, akiknek a megélhetése a posztóipartól, s így az angol gyapjútól függött, inkább az angolokhoz húztak. Mivel a feszültségek itt is állandóak voltak, joggal gondolta III. Edvárd, hogy ez a terület Franciaország leggyengébb pontja, s ezért itt kezdte meg a szárazföldre való behatolást. Miután pedig bejelentette trónigényét, formálisan már a gróf sem tartozott hűséggel a francia uralkodónak, mivel az ő esküje nem egy terület birtokosának, hanem egy cím jogos viselőjének szólt.

Számszeríjak

A százéves háború

Az angolok és a franciák közötti első jelentős összecsapásra 1340-ben, a Brugge kikötőjéhez tartozó Sluisnél került sor, ahol a franciák kétszáz hajóból álló flottája pusztult el. Az angol győzelem a nagyobb ütközetben először bevetett hosszú íjnak volt köszönhető. Ez a fegyver Walesből származott. Hatótávolsága 250—300 méter volt, s ügyes kezű ember percenként 10—12 vesszőt tudott kilőni vele. Ez azt jelentette, hogy a korabeli számszeríjhoz képest, amellyel percenként két lövést lehetett leadni, az új fegyver ontotta a vesszőket. Arról pedig, hogy legyen, aki kezelje ezeket az íjakat, Edvárd úgy gondoskodott, hogy 1337-ben halálbüntetés terhe alatt eltiltott minden sportot az íjászat

kivételével, az íjat és nyílveesszőt készítő mesterek adósságait pedig eltörölte. Franciaországban viszont ugyanebben az időben mint a lovagok által lenézett, és sok rendzavarással járó tevékenység, a legtöbb tartományban tilos volt az íjászat. A százéves háború első csatájának kimenetelét azonban éppen ez a „paraszti” fegyver döntötte el. Az 1340-es tengeri ütközetben a magas halászbárkákra szerelt lőállásokból, mint várakból lőtték az angolok a francia katonákat, akiket a nyílzápor leszorított a fedélzetről, s így többségükben a vízben lelték halálukat.

Ugyancsak az íjászok segítették győzelemhez az angolokat az első nagy szárazföldi összecsapás során, 1346-ban Crecy mellett. A fényes lovagsereg pusztulását így mutatta be a középkori Franciaország egyik legjelentősebb történetírója, Jean Froissart:

„...a francia király seregét húszezer páncélos s több, mint százezer gyalogos katonára becsülték, s ezek közül körülbelül tizenkétezer volt a lándzsás gyalog és genuai íjász. És az angol királynak körülbelül négyezer lovas vitéze, tízezer íjásza és tízezer walesi és más gyalog katonája volt.

..a genuaiak és a gyalog katonák a vezér parancsára a csatasor elé állottak, oly közel az angolokhoz, hogy egymásra lőhessenek. És az angol íjászok csakhamar legyőzték és megszalasztották a genuaiakat és a gyalogkatonákat; de a francia urak csapatai annyira égtek a vágtyól, hogy előre nyomuljanak és az ellenséggel szembeszálljanak, hogy senki sem ügyelt semmi parancsra, s úgy rohantak előre rendületlenül és összevegyülve... Viszont az angol íjászok oly sűrűn és szakadatlanul lőtték, ... hogy a lovak a nyílveesszőktől megsebesítve, egészen megvadultak. Egyik nem akart előre menni, a másik előre rohant, a legtöbb egészen megvadult, mások, félelmükben a nyilaktól, uraik akarata ellenére megfordultak, az erősen megsebesültek pedig a földre zuhantak. És az angol páncélos vitézek, kik gyalog voltak fölállítva, előre nyomultak, utat törtek maguknak a franciák között, kik sem magukon, sem lovaikon nem tudtak segíteni, s törrel, csatabárddal és rövid, erős karddal felfegyverkezve, úgyszólván ellenállás nélkül ölték az embereket, mert ezek nem segíthették egymást, és mozdulni sem tudtak egyik a másik miatt... A franciák e nagy szerencsétlensége éjjelig tartott, mert az éj elválasztotta a küzdő feleket.”

(Jean Froissart: Chroniques)

Az angolok ezután a Doverrel szembeni kikötőt, Calais-t vették ostrom alá, aminek megszerzése azért volt fontos számukra, mert ezen a ponton volt a legkeskenyebb a szigetországot a kontinenstől elválasztó csatorna. A város hónapokon keresztül ellenállt, várva a király felmentő seregeit. De azok nem

V. Henrik angol király

érkeztek meg, s így a város lakóit a fenyegető éhhalál megadásra kényszerítette. A Calais-t védők vezére ekkor sisak nélkül, kardját a megadás jeléül földnek fordítva lovagolt ki a város kapuján, s a kulcsokat átadta az angoloknak. Mögötte mezítláb, egy szál ingben vonult a hat leggazdagabb polgár, nyakukon kötéllel, annak jeléül, hogy a győztes akár fel is akaszthatja őket.

Crécy és Calais visszafoglalása ettől kezdve a franciák nemzeti ügye lett, ám ennek megvalósulására még hosszú ideig várniuk kellett. 1356-ban ugyanis az egyik csatában maga a francia király is fogságba esett, s így a háború egy időre véget ért. Az 1360-ban megkötött béke értelmében III. Edvárd lemondott ugyan a francia koronáról, de megszerzett számos tartományt, s Franciaországot óriási hadisarc fizetésére kényszerítette. A fegyvernugvás azonban mindössze kilenc évig tartott, majd a háború váltakozó szerencsével tovább folyt. 1415-ben aztán V. Henrik angol király ismét felújította elődje trónigényét, s beleavatkozott abba a belviszályba, amely ekkor már évek óta tartott Franciaországban. Katonai győzelmei után, 1420-ban szerződést írt alá a különben örült VI. Károly királlyal, amelynek lényege az volt, hogy Henrik francia hercegnőt vesz feleségül, s ezzel hivatalosan a francia trón örökösévé válik.

Mindezt azonban a valódi trónörökös, a dauphin nem fogadta el, s ezért, amikor 1422-ben a francia és az angol király is meghalt, kiújult a küzdelem. A dauphint azonban csak a Loire folyótól délre eső területek ismerték el uralkodójuknak, s az angolok mind beljebb nyomultak a kontinens belseje felé. A döntő fordulat 1429-ben következett be a háború menetében, amikor egy fiatal parasztlány, Jeanne d'Arc járult a király elé. Az eseményeket így mutatja be egy korabeli krónikás:

„[Károly királyhoz egy fiatal lány jött] — úgy húsz év körüli lehetett —, kit Johannának neveztek, ki egészen férfimódra volt öltözve. Ez a fiatal lány Burgundia és Lotharingia határán... Domrémyben született, egy ideig cseléd volt egy vendéglőben, és igen merész volt a lovaglásban és más oly férfias dolgokban, miket fiatal lányok nem szoktak cselekedni... Ez a szűz azt mondta, hogy ő isteni kegyelemben részesült, s neki a királyhoz kell mennie avégből, hogy őt királyságába visszahelyezze, melytől jogtalanul megfosztották. Körülbelül két hónapig volt a király szállásán, elég szegényes állapotban, s több ízben megintette a királyt, hogy adjon neki segítséget és embereket és ő tönkre fogja verni ellenségeit, és fel fogja magasztalni az ő királyságát.

A király és tanácsa egy ideig nem nagyon bíztak sem benne, sem a szavaiban, és őt egészségében megzavarodott őrültnek tartották... Mindazonáltal ... mégis adtak neki segítséget, katonákat és hadi eszközöket; és kapott egy zászlót, melyre felfestette Teremtőnk képét. És mindig Isten nevében beszélt. Mire is igen sokan azok közül, kik őt látták és hallották, csakugyan erősen hitték, hogy isteni sugallatból beszél...

Nemsokára ezután a király elrendelte a marsallnak, hogy vigyenek élelmiszereket és más szükséges dolgokat Orléans-ba. A szűz is vele akart menni, és kérte, hogy adjanak neki vértet, melybe öltözzék, s adtak is neki... Mindig teljes vértetben járt, és útközben sok hadférfiú sorakozott zászlója alá.

Az angol kapitányok hadaikkal már körülbelül két hónapja ostromolták a nemes Orléans városát, és erősen szorongatták... részben hadigépeik által, részint azért, hogy a város körül különböző helyeken mintegy hatvan erődítést,

bástyát és erősséget építettek. A város lakosai ezt látva ... Károly királyhoz küldöttek, hogy tőle katonákat és élelmiszereket kérjenek. A király küldött is nekik mintegy négy-ötszáz fegyverest; azután ismét küldött körülbelül hétezer katonát élelmiszerekkel, melyeket a katonák hajókon szállítottak a Loire folyó vizén; és ezekkel jött Johanna, a fentebb említett fiatal lány is...

[A városban a szűz] több kapitánnyal és hadiférfiúval beszélgetve, erősen buzdította őket, hogy fegyverkezzenek fel, s kövessék őt, mert az ellenséget megtámadni készül... [Erre] legnagyobb részük fegyvert öltött s vele együtt menve, megtámadták az ... egyik bástyát ... amelyet mintegy három-négyszáz angol védelmezett. Ezt hamar meghódították, az erősséget pedig lerombolták és felégették... Másnap ... a szűz ismét kiment a városból bizonyos számú harcossal, és megtámadta a második bástyát, mely tele volt angolokkal, és ezt is, mint az elsőt, elfoglalta, s akik benne voltak, azokat levágta... [Aztán ugyanez történt a harmadikkal is.]

A következő vasárnap az angol kapitányok... látván, hogy ... embereik vereséget szenvedtek, tanácskoztak, s elhatározták, hogy elhagyják állásaikat és erősségeiket, s döntő csatát vívnak; és ha a franciák meg akarnak velük vívni, megvárják őket, ha nem, akkor jó rendben elindulnak, és visszatérnek az ő jó városaikba és erősségeikbe."

(Enguelland Monstrelet Krónikájából)

Az Orléans-i szűz megkötözése, mielőtt megégették Rouenban

vizíciós bíróság 1431-ben eretneknek nyilvánította az Orléans-i szűzet, mire az angolok a világi bíróság ítélethozatalát meg sem várva máglyán megégették őt. (1456-ban visszavonták a Jeanne d'Arc elleni ítéletet. A franciák nemzeti hőst 1920-ban szentté is avatták.)

Ettől kezdve azonban a franciák egyik győzelmet a másik után aratták, s 1453-ban úgy ért véget a hosszú háború, hogy Anglia kezén csupán Calais maradt, Franciaországban pedig jelentősen megerősödött a királyi hatalom.

A franciák Jeanne d'Arc tanácsára nem bocsátkoztak harcba, mire az angolok elvonultak Orléans alól. A dauphinet ezután VII. Károly (1422—1461) néven Reimsben hivatalosan is királlyá koronázták. Johanna később az angolok fogságába került. Azok a roueni egyházi törvényszék előtt boszorkánysággal vádolták be őt, hogy megszabaduljane legkeményebb ellenfelüktől. A befolyásuk alatt álló ink-

A nyomorúság százada

Lehűlés és éhínség

A 14. század, egy hatását egész Európában éreztető, hideg áramlattal kezdődött. Az 1300-as évek első évtizedében kétszer is befagyott a Balti-tenger, s az emberek legnagyobb ijedtségére, egyik rossz esztendő követte a másikat. Az akkoriak persze nem tudhatták még, ami a maiak számára már világos, hogy mindez egy „kis jégkorszak”, egy olyan általános lehűlés kezdete volt, amely egészen az 1700-as évekig eltartott. A sarkvidékeken és az Alpok láncain lassan növekedni kezdett a jégtakaró, az év termékenynek tekinthető szaka-sza pedig egyre rövidebb lett.

Mindez katasztrofális következményekkel járt Európában, különösen annak nyugati részén, ahol a népesség az előző századokban folyamatosan növekedett, s a 13. század végére kényes, könnyen megbillenő egyensúly jött létre az élelmiszer-termelés és a lakosság nagysága között. Az újonnan művelés alá vonható területek eddigre elfogytak, s a parasztok a meglévő eszközökkel és eljárásokkal éppen annyi élelmet tudtak csak előállítani, amennyire a korabeli népességnek szüksége volt.

A lehűlés velejárójaként azonban, a nagy esőzések következtében, olykor lábon rohadt el a szemettermény, s a kontinens lakói újból megismerték az éhínséget, mely először 1315-ben, majd 1347-ben pusztított számos országban. A lakosság egy részének egészsége a nélkülözések következtében megromlott, s a legyengült emberek között könnyen pusztított aztán mindenféle ragály.

A nagy pestis

A 14. század legfélelmetesebb járványa 1347 októberében érte el Európát. Ekkor érkeztek meg a Fekete-tenger egyik kikötőjéből a szicíliai Messinába azok a genovai hajók, amelyeknek evezőpadjai mellől sorra dőltek ki a matrózok. A betegek hónaljában tojás nagyságú fekete daganatok keletkeztek, majd rövid időn belül egész testüket kelések és fekete foltok lepték el. Ezt a betegséget ma bubópestisnek nevezik, s azt is tudjuk, hogy baktériumait bolhacsípés vagy patkányharapás viheti át az emberekre, akik között viszont részben cseppfertőzéssel, részben érintéssel terjed a ragály. Akkoriban viszont semmit nem tudtak erről, neve sem volt a betegségnek, csak a rettenet lett úrrá mindenkin a megmagyarázhatatlan pusztulás láttán.

A betegséget se megelőzni, se gyógyítani nem lehetett, s a hajók néhány hónap alatt széthurcolták a járványt a Földközi-tenger egész térségében. A tengerparti városokból pedig fokozatosan terjedt észak felé, s eljutott egészen Izlandig, Svédorszáig és Poroszorszáig, alig hagyva ki egy-egy területet. Átlagosan 4–6 hónapig szedte az áldozatokat egy-egy helyen, s a legnagyobb pusztítást a zsúfolt városokban vitte végbe. A feljegyzések szerint a korabeli Avignonban négyszázan, Párizsban pedig ötszázan haltak meg naponta. A betegek oly sűrűn hullottak el, hogy az élve maradók nem győzték a temetést.

Amikor a temetők megteltek, tömegsírokat ástak, s oda dobálták a holttesteket. A halálesetek nagy száma és a ragálytól való félelem miatt sokan nem kapták meg a halotti szentségeket, és az élők nagy rémületére, nem imádkozott pap a temetéseken. A korabeli állapotokat így mutatja be a pestis idején Firenzében tartózkodó költő, Boccaccio:

„...csütörtököt mondott minden okosság és emberi vigyázatosság, mellyel evégre rendelt városi biztosok a sok szennytól megtisztították a várost, megtiltották, hogy oda bárminekű beteg ember tegye be a lábát, s bőven osztogatták a jó tanácsokat az egészség megóvására; nem volt fogadtjuk a jámbor könyörgéseknek sem.

Úgy látszott, hogy ennek a betegségnek a gyógyításában sem orvosi tanács, sem semminemű orvosság ereje nem hat és nem használ... nem csupán, hogy kevesen gyógyultak meg, hanem úgyszólván valamennyien belehaltak ... harmadnapra, ki gyorsabban, ki lassabban, s a legtöbben mindennemű láz vagy egyéb tünet nélkül...

És némelyek akképpen vélekedtek, hogy a mértékletes élet, a mindennemű kicsapongástól való óvakodás igen megnöveli az ellenálló erőt eme bajjal szemben; és társaságokba verődtek és mindenki mástól visszavonultan éltek napjait; összegyülekeztek és bezárkóztak ama házakba, melyekben nem volt beteg, és élvezték a legfinomabb ételeket és a legpompásabb borokat, de igen mértékletesen és mindennemű kicsapongás nélkül; nem álltak szóba senkivel, hallani sem akartak semmi külső hírt, sem halálról, sem betegekről, hanem muzsikával és egyéb mulatságokkal szórakoztak, már amihez hozzájutottak. Mások ellenkező véleményen voltak, és azt állították, hogy ha nagyokat isznak és dőzsölnek, és dalolva-tréfálkozva, ide-oda csavarognak, és mindennemű vágtyukat kielégítik, amennyire csak tudják, s kacagnak és csúfolódnak azon, ami történik, az lesz a legbiztosabb orvosság a szörnyű baj ellen; és amit így mondtak, azt tőlük telhetőleg valóra is váltották; éjjel-nappal hol egyik, hol másik kocsmába mentek, telhetetlenül és mértéktelenül ittak, ezt pedig legtöbbször idegen házakban cselekedték, ha éppen megszimatolták, hogy otthon valami kedvükre és ínyükre való akad. És ezt könnyű szerrel megtehették, mivel mindenki ebek harmincadjára hagyta magát is, vagyonát is... ennek okáért a legtöbb ház közös tulajdonná vált, és az idegen, ha egyszer beletelepedett, úgy gazdálkodott bennük, mintha ő lett volna a házigazda...

*A pestis mint lovagló halál
válogatás nélkül mindenkit elér.*

Sokan mások a fent mondott két mód között a középszert választották: ...mindent kellő mértékben élveztek, ahogy éppen kívánták, nem zárkóztak be, jártak-keltek, kezükben ki virágot, ki szagos füvet, ki egyéb fajta fűszerszármazékokat tartott, s ezeket sűrűn orrukhoz emelték, abban a hiszemben, hogy igen üdvösséges dolog az agyvelőt efféle illatokkal erősíteni: mivelhogy a levegő mindenütt fülledt és bűdös volt a hullák, a betegek és az orvosságok bűzétől... És ámbátor ezek a külön-különb-féleképpen vélekedő emberek nem haltak meg valamennyien, nem is menekültek meg mind: sőt mindegyik fajtából sokan megkapták a betegséget, és mivel hogy ők maguk adtak példát egészséges korukban azoknak, kik most is egészségesek maradtak, egyik itt, másik ott pusztult el, mindenkitől elhagyottan.

...e borzalom nyomán oly irtózat támadott a férfiak és nők lelkében, hogy a testvér elhagyta testvérét, ... gyakran feleség a férjét és (ami főben járó dolog és hihetetlen) az atyák és anyák a gyermekeiket irtóztak meglátogatni és ápolni, mintha nem is tulajdon gyermekeik lettek volna. Ez okból annak a mérhetetlenül sok férfinak és nőnek, kik megbetegedtek, nem maradt egyéb segítségük, mint egy-egy könyörületes barátjuk (ilyen pedig bizony kevés akadt), vagy a kapzsi ápolók, kik szokatlanul dús fizetség fejében ápolták őket, ámbátor még így is kevesen adták erre fejüket — mindahányan durvalelkű és efféle szolgálatban járatlan férfiak és nők —, és szinte semmi másra sem voltak jók, mint odanyújtani a betegeknek egyet-mást, amit kértek, vagy figyelni, mikor halnak meg...

És bizony sokan voltak köztük, akik éjjel a nyílt utcán hullottak el; sokak felől pedig, kik otthon pusztultak el, csupán oszlásnak indult holttestük bűzéről tudták meg a szomszédok, hogy meghaltak..."

(Boccaccio: Dekameron)

Az Európán végigsöprő járvány ekkor elragadta a lakosság egyharmad részét. A korabeli nagyvárosok közül csupán Milánó vészelt át kis veszteségekkel ezeket az éveket. Itt azonban a város ura, Giovanni Visconti érsek, azonnal befalaztatta azt a három házat, ahol először felbukkant a pestis, közös sírba zárva annak összes lakóját, az egészségeseket, a betegeket és a halottakat.

Mivel az emberek semmit nem tudtak a járvány természetéről, az átélt borzalmakra egyetlen okot találtak, azt, hogy az emberek bűnei miatt így fejezi ki Isten a haragját. Általánossá váltak ezért a bűnbánó körmenetek. Meztelábas, zsákruhába öltözött vezeklők járták a városi utcákat, kezükben gyertyákkal és ereklékkel, és nem is sejtették, hogy ezzel inkább elősegítették a járvány terjedését, mintsem meggátolták volna. Sok városban ugyanekkor rendeletekkel igyekeztek véget vetni minden olyan dolognak, amiről úgy gondolták, hogy kiválthatja az Isten haragját, s így megtiltották a kártyázást, az ivást és a káromkodást.

Az emberek többségének azonban ennél közvetlenebb, kézzelfoghatóbb magyarázatra volt szüksége, s meg is találták a bajok „igazi okozóit” a zsidó lakosságban.

A zsidók üldözése

A pestis kitörése után gyorsan lábra kapott az a vád, hogy az emberek azért halnak meg, mert a zsidók megmérgezik a kutakat, így akarván „legyilkolni” és elpusztítani az egész kereszténységet, és átvenni az uralmat a világ fölött."

E vád alapján a zsidók elleni első formális tárgyalást Szavojában tartották 1348 szeptemberében, s mialatt a vádlottak vizsgálati fogságban ültek, egész vagyonukat lefoglalták. A kínvallatásokkal kicsikart vallomásokon nyugvó vádirat egy világméretű zsidó összeesküvés képét rajzolta fel, amely Hispániából indult el, ahol a zsidók már régebben összeszövetkeztek a keresztények ellenségeivel, a mohamedánokkal. A Toledóban kiagyalt terv szerint, küldöncök vitték a mérget Európa különböző városaiba, ahol a rabbik mutatták meg, hogy a környék mely kútjaiba és forrásaiba kell beleszórni azt. A vádlottak egy részét a beismerés után, elevenen megégették, a többieket pedig magas adóval sújtották arra a rövid időre, ameddig még engedélyezték a városban való tartózkodásukat.

A szavojai vallomások aztán írásban terjedtek városról városra, s üldözések hullámát indították el, különösen az Alpoktól északra levő területen. Hiába lépett fel VI. Kelemen pápa hivatalosan is a zsidók bántalmazása ellen, ráírnyítva a figyelmet arra a nyilvánvaló tényre, hogy a pestis közülük ugyanúgy szedi az áldozatokat, mint a keresztények közül, szava nem hatolt el azokhoz a tömegekhez, akik megtorlást követeltek. De a józanabb tanácsstagokra sem hallgattak. Strassburgban például a céhek vezetői megfosztották hatalmától a hivatalban lévő városi tanácsot, amiért megtiltotta a zsidóüldözést, s olyan újat választottak helyette, amelyik hajlandó volt teljesíteni a népakaratot. Ezt követően pedig a városban lakó mintegy kétezer fős zsidóságot a vesztőhelyre vitték, s mindazokat, akik nem vették fel a kereszténységet, egy-egy karóhoz kötözve megégették. Bázelen egy kifejezetten erre a célra épített faházba terelték be a város több száz fős zsidó közösségét, amit aztán rájuk gyújtottak. A zsidók közül sokan maguk vetettek véget az életüknek ekkoriban, s akik tehették Kelet-Európa felé menekültek. Mire a pestis elmúlt, így gyakorlatilag alig maradt közülük valaki Németország területén.

Néhány évtized múltán azonban sokan visszaköltöztek szülőföldjükre, vagy apáik szülőföldjére, s gyakran éppen a száműzetésüket elrendelő városok hívták vissza őket, mivel hasznot hajtottak számukra. Ismét engedélyezték letelepedésüket, de a régi emlékek már soha nem múltak el, s a félelem ettől kezdve állandó társa lett a zsidó embereknek.

A flagellánsok

A zsidók elleni fellépésben gyakran irányító szerepet játszott a flagellánsok újonnan alakult szektája, akiknek mozgalma, a pestissel egyidejűleg, úgy söpört végig Európán, mint maga a járvány.

A szekta tagjai, mindenki bűnbánatát és vezeklését akarván kifejezni, önmagukat ostorozva járták Európát. Nevük is innen, a „flagellare = ostorozni, korbácsolni” szóból ered. A flagellánsok önmagukat tekintették megváltónak, akik jóvá teszik a gonoszságot, és új lehetőséget teremtenek az emberiség számára az által, hogy tulajdon testükön ismétlik meg Krisztus szenvedését. két—háromszáz fős, szervezett csoportokban jártak városról városra, derékig csupaszon, és addig korbácsolták magukat vasszőges szíjostoraikkal, míg csak vérbe nem borult a testük. Közben pedig hangosan kérték Krisztus és a Szűzanya kegyelmét, s a nézők együtt érző sóhajtásai mellett, „Könyörülj rajtunk!”

A városról városra vonuló flagellánsok

felkiáltásokkal szólongatták az Istent. Lényegében bűnbánati előadások voltak ezek, melyekből naponta hármat tartottak a település valamely központi helyén. A résztvevők meghatározott időre, rendszerint 33 és fél napra szerződtek, ami megfelelt Krisztus földi évei számának. Ez alatt az idő alatt fizetést vagy másfajta ellátást kaptak, s feltétlen engedelmességgel tartoztak a csoport vezetőjének. Annak engedélye nélkül tilos volt fürdeniük, borotválkozniuk, ruhát váltaniuk, ágyban hálniuk és nőkkel beszélgetniük.

A flagellánsok mozgalma a német tartományokban lobbant fel, s onnan terjedt át Flandria és Észak-Franciaország területére. A lakosság általában nagy tisztelettel fogadta a vezeklőket. Sokan kendőt mártottak a vérükbe, majd ereklyeként őrizték azt. Táboruk gyorsan növekedett, s rövid időn belül rajongó nők által készített, hímzett zászlók alatt vonultak fel.

A mozgalom tagjai a papokkal szemben önmagukat tekintették közbenjárónak Isten és az emberiség között. Úgy vélték, nekik köszönheti a kereszténység, ha elkerüli a pusztulást. A flagellánsok vezetői jogot formáltak arra, hogy gyóntassanak, feloldozást adjanak, vezeklést szabjanak ki, vagyis olyasmiket csináljanak, ami egészen addig a papok dolga volt. Ez azonban már nagyon nem tetszett az egyháznak, s az uralkodóknak sem. A pápa ezért 1349-ben elrendelte a flagelláns csoportok feloszlását és letartóztatását, az uralkodók pedig halálbüntetés terhe mellett megtiltották a nyilvános önostorozást, s a városok ugyanekkor bezárták kapuikat a vezeklők előtt. A szektát azonban jó ideig még így sem sikerült tökéletesen felszámolni.

A pestis után

A járvány pusztítása következtében jelentősen csökkent a munkáskezek száma Európában, ami azzal járhatott volna, hogy az életben maradtak — mivel munkájukra nagy szükség volt a gazdaságokban —, a korábbiaknál jobb feltételek közé kerülnek, a bérért dolgozók pedig magasabb fizetéseket tudnak elérni. A helyzet azonban nem így alakult. Ezt példázza az angol király 1349-ből származó alábbi rendelete:

„Angol királyságunk minden lakója, férfi és nő egyaránt, bármiféle állapotú is legyen, akár szabad, akár szolgál, ha testi erőben van és hatvanadik évét még nem érte el, és ha nem él kereskedésből vagy nem új meghatározott ipart, vagy vagyona nincs, amiből élhetne, vagy olyan földtulajdona, aminek megművelésével foglalkozhatik, s másnak nem szolgál, abban az esetben, ha állapotának megfelelő szolgálatra felszólították, szolgálni köteles annak, aki őt erre felszólította. Kapjon pedig legalább annyi ellátást, felszerelést, zsoldot, vagy bért, mint amennyit ... öt-hat megelőző évben szokásban volt adni ott, ahol szolgálni tartozik...

És ha ilyen férfi vagy nő nem akarna szolgálni, noha őt erre felszólították, abban az esetben... vezessék őt a legközelebbi börtönbe. Itt pedig tartsák szoros őrizetben, mindaddig, amíg biztosíték nincs arra, hogy ilyen formában hajlandó szolgálni. És ha egy arató, egy kaszáló vagy más kézműves, vagy paraszt bármilyen helyzetben és állapotban legyen, valakinek szolgálatában állva, a kikötött idő lejárta előtt elfogadható ok vagy engedély nélkül hagyná el a szolgálatát, úgy vessék börtönbe.”

Nem királyi rendelet alapján ugyan, de hasonlóan alakult a kiváltságokkal nem rendelkező emberek sorsa Franciaország területén is, akiknek a helyzetét még az is súlyosbította, hogy a szinte folyamatos háborúskodás következtében olyan szabadcsapatok kóboroltak a vidéken egy-egy zsoldoskapitány vezénylete alatt, amelyek gátlás nélkül rabolták ki az embereket. E csapatok olykor két-háromezres nagyságúra is felduzzadtak, s ha sikerült megkaparintaniuk egy várat, onnan hosszú időn át rettegésben tartották a környéket. A jómódú falvakra sarcot vetettek ki, a szegényeket pedig felperzselték. Elrabolták a kolostorok értéktárgyait, kiürítették a parasztok csüreit, s megkínózták azokat, akik holmijukat elrejtették előlük, vagy vonakodtak fizetni. Ezek az állapotok vezettek a parasztok elkeseredett felkeléséhez Franciaország északi részén 1358-ban, amiről egy korabeli szerzetes így számol be:

„...a falusiak, látván a rosszat és az elnyomást, melyet mindenki elkövet rajtuk anélkül, hogy megvédelmeznék őket a nemeseik, sőt ezek oly súlyosan elnyomják őket, mint az ellenséget, felkeltek és fegyvert ragadtak Franciaország nemesei ellen. Nagy tömegbe verődtek, s azután maguk fölé... kapitányt állítottak. Fegyveresen és zászlók alatt menetelve, keresztül-kasul járták a hazát, s minden nemest, aki útjukba akadt, tulajdon földesuraikat is megölték, lemészárolták, és könyörület nélkül elpusztították. De nem elégedtek meg ennyivel, hanem a nemesek házait és várkastélyait is földig rombolták... a nemes hölgyeket és kisdéd gyermekeiket is, ahol csak érték, kérlelhetetlenül odavetették a halálnak...

...Ezek a parasztok annyira megsokasodtak, hogy számukat több mint ötezerre lehetett becsülni, azokét tudniillik, akik kutattak a nemesek után, hogy őket feleségestül és gyerekestül, módszerük szerint kiirtsák. Ez oknál fogva a nemesek egy időre visszahúzódtak, s nem lehetett őket járkálva látni, mint annak előtte. Am ez a szörnyűséges dolog nem tartott sokáig...

A nemesek... lassanként egyesültek, s a fegyverek védelme alatt a parasztok ellen indultak. Közülük a legfőbb a navarrai király volt, aki egynéhányat kapitányaik közül nyájasan magához hívott, s a mit sem sejtőket meggyilkolta, majd ... az összesereglett parasztokra tört, s kardélre hányta őket... A lovagok és

nemesek visszanyerték erejüket, s hatalmas sereggé egyesültek attól a vágytól vezérelve, hogy a fent elmondott dolgokért bosszút álljanak. A falvakon át nyargalva, számosat közülük felégettek, s a parasztokat, akikről feltételezték bűnösségüket, de másokat is házukban, szőlők művelése közben, s a földeken, könyörtelenül leöldösték.”

(Jean de Venette Krónikájából)

A parasztoknak ezt a felkelését Jacquerie-nak nevezték, a francia parasztok gúnyneve, a „Jacques Bonhomme = Együgyű Jakab” után, akinek „széles a háta és mindent elvisel”.

Néhány évvel később, 1381-ben hasonló felkelés tört ki Angliában is, amelynek közvetlen kiváltó oka a hadviseléshez szükséges magas állami adó bevezetése volt. A parasztok, a lakosság többségének rokonszenvétől kísérve, bevonultak Londonba, ahol vezérüket, Wat Tylert fogadta II. Richard király. A felkelők a személyes függőséggel járó jobbágytság, a szolga állapot eltörlését követelték, valamint a szabad adás-vétel engedélyezését és a földért fizetendő bérleti díjak maximálását.

A tárgyalások ideje alatt a parasztok szabályos bírósági ítélet keretében kivégezték a leggyűlöltebb főurakat, köztük a canterbury érseket. A nemesek viszont csapatokat vontak össze, majd a királlyal egyezkedő Wat Tylert orvul megölték. A vezér nélkül maradt parasztsereget ezután könnyen széteszlatták az urak, és szörnyű mészárlást végeztek közöttük.

Az exportipar központjainak elsorvadása

A flandriai és itáliai nagy textilipari központok erősen megérezték a termékeik iránti keresletnek a népességfogyás, a háborúk és a társadalmi feszültségek miatti csökkenését. Az északi városokban úgy védekeztek ez ellen a mesterek, hogy sokan közülük kivándoroltak Angliába, megvetve ezzel az angol posztóipar alapjait. Az itáliai városokban azonban nem volt ilyen lehetősége az embereknek, annál is kevésbé, mert az ipart itt szinte teljes egészében a kereskedők tartották a kezükben, s az egykori mesterek lényegében az ő bémunkásaikká váltak. A tény, hogy a kereslet csökkenése miatt sokan létbizonytalanságba kerültek, az egyik legnagyobb központban, Firenzében a gúnyosan „ciompóknak” hívott textilipari munkások felkeléséhez vezetett 1378-ban. Az elégedetlenek, akik mintegy hatezren lehettek, fegyverrel hatoltak be a városi tanács palotájába, s elfoglalták azt. Követeléseik közül a legfontosabbak az alábbiak voltak: a tanács létesítsen három új céhet, egyet a gyapjúkártyolók és posztófestők részére, egy másikat a borbélyok, szabók és egyéb kézművesek részére, egy harmadikat pedig a vagyontalanoknak. Továbbá gondoskodjon házakról, ahol ezek az új céhek összegyűlhetnek, s a tanács tagjai közül kettő a jövőben ezekből a céhekből kerüljön ki. Követelték emellett, hogy a zálogház szüntesse meg a kamatok szedését, és csupán a kölcsönadott tőkét kérje vissza, valamint azt, hogy a száműzötteket és elítélteket részesítsék kegyelemben.

Akciónak nem volt sikertelen, de hosszú távon nem tudta befolyásolni sorsuk alakulását, mivel a gondoknak lényegében más volt a forrása.

A kontinens textiliparának termelése ekkor már erősen hanyatlóban volt. A Firenzében előállított posztóvégek számát a 13. század végén még évi 100 ezerre becsülték, 1377-ben azonban a feljegyzések szerint már csak 24 ezer véget sikerült eladniuk a kereskedőknek, s a Ciompi-felkelés után ez a mennyiség még tovább zsugorodott. Hasonló tendenciát mutatnak a flandriai városok adatai. Az egyik nagy központban, Ypermben 1406-ban még 3—4000, 1486-ban pedig már csak 25—30 szövőszéket tartottak nyilván.

Mindezt érthetővé teszik a korszak népesedési adatai, melyek a becslések szerint a következőképpen alakultak:

1300-ban	73 millió
1350-ben	51 millió
1400-ban	45 millió

Az európai lakosság nagysága csak 1550 körül érte el újból azt a szintet, amely a 14. század kezdetén jellemző volt.

A régi rend megbomlása

A középkori társadalom

A középkor embere úgy vélte, hogy a társadalom Isten rendelése szerint három rendből áll, s ezek mindegyike valamilyen más feladatot kapott a Jó és a Teljesség megvalósításában. A papság azt, hogy imádkozzék minden emberért, a lovasság azt, hogy küzdjön értük, a többiek pedig azt, hogy dolgozzanak valamennyiük betevő falatjáért.

Ez a szemlélet határozza meg a középkor jogrendjét. A papság a közösségnek tett szolgálataiért cserébe kapta a köznép adóját, a dézsmát. Az urakat pedig a védelemért, az igazságszolgáltatásért és a rendért nyújtott ellenszolgáltatás-ként illette meg a parasztok ingyen munkája és terményjáraadéka. De ugyan-ezen az alapon tartoztak hűbéri szolgálattal a lovagok a náluk hatalmasabb uraknak.

A kereskedelem újjáéledésével és a városok kialakulásával azonban ez a lényegében földbirtokláson alapuló rend megbomlott. A társadalom harmadik rendjéhez tartozó polgárság olyan kiváltságokat szerzett, amelyek sehogy sem illettek bele a világról alkotott hagyományos képbe. Megjelenésük ugyanakkor változások sorát indította el a társadalom többi rétegén belül is. A nagy pestist követően pedig teljessé vált a régi rend szétesése.

Az első rend: a papság

Az egyház egésze a korai középkortól kezdve két szervezetre oszlott: egyrészt a többi embertől elkülönülten élő szerzetes papságra, másrészt az úgynevezett világi papságra, amely onnan kapta nevét, hogy tagjai a hívek körében teljesítettek szolgálatot. A szerzetesi papság élén az apátok, a világiak élén pedig a püspökök és érsekek álltak, akik a társadalom egészén belül a földbirtokos nagyurakkal egyenlő rangot élveztek. A szegény szerzetesek és a falvak plébánosai minden tekintetben nagyon távol álltak tőlük, de a korábbi felfogás szerint mégis egy rendhez tartoztak.

Ez bátorította fel őket a 14. században arra, hogy az avignoni pápák és a főpapok fényűzését követve, ők se ragaszkodjanak többé az egyszerű sötét ruhákhoz. Ekkoriban hagyták el sokan a hagyományos papi tonzúrát, s kezdtek színes, világi öltözetet viselni. Voltak, akik még szakállt és vállra omló haját is növesztettek, s mindezzel alaposan megbotránkoztatták az egyszerű embereket.

Az egyháziak kapzsiságával is megismerkedhetett a köznép akkoriban. Úgynevezett búcsúárusok járták a falvakat és városokat. A tőlük pénzért váltott búcsúcédulák ellenében az emberek halálos ágyukon közönséges paptól is feloldozást kaphattak akár a legsúlyosabb bűnük alól is. A korábban oly népszerű kolduló barátok közül is sokan visszaéltek a falusiak hiszékenységevel. Számosan voltak, akik saját maguk által fabrikált ereklyéket árusítottak körükben. Feljegyezték például, hogy egyikük képes volt eladni egy ágat, amelyről azt

állította, hogy abból a csipkebokorból való, amelyből valamikor az Úr szólt Mózeshez. S még jobban ártott az egyház tekintélyének az az egyre terjedő gyakorlat, hogy a szerzetesek közül sokan szeretőt tartottak, s ezt már nem is titkolták különösebben a világ előtt.

A rendek pedig minden bűn, és a szegénységi fogadalom ellenére, egyre csak gazdagodtak, mivel a halálos ágyon lovagok és úrhölgyek sokasága tett nagy adományokat számukra abban a hitben, hogy lelke így nem jut majd a pokolra.

Voltak persze az egyházon belül is olyanok, akik rossz szemmel nézték ezeket a változásokat. Ilyenek voltak azok a szerzetesek, akik a gazdag rendekből kilépve, új társaságot alapítottak. Szent Ferenc szegény fiainak nevezték magukat, a nép pedig fraticelliknek hívta őket. Azt hirdették, hogy a pápák nem lehetnek az egyház igazi vezetői, mivel ellenségei a legnagyobb keresztény erénynek, a szegénységnek. Az emberek körében népszerűek voltak, ám az egyház az inkvizíció eszközével fojtotta el mozgalmukat.

A válság azonban a 14. század végére már tagadhatatlanná vált, aminek legnyilvánvalóbb jele az 1378-ban bekövetkező egyházszakadás volt. Mindezt az a lépés vezette be, hogy XI. Gergely pápa 1377-ben, a bíborosok és a francia király tiltakozása ellenére visszatért Rómába, ahol egy éven belül meg is halt. Ezt követően külön pápát választottak Itáliában és Avignonban, s volt olyan időszak is, amikor három egyházfő állt szemben egymással, mintegy negyven éven keresztül megsztva ugyanakkor Európát is.

A második rend: a nemesség

Nyugat-Európában a lovagságból fejlődött ki a középkor úri osztálya, a nemesség, amely eleinte mindig egybeesett a katonaként szolgálók körével. A századok múltán azonban összetartozásuk tudata már nem annyira a lovagi fegyverzetten, mint inkább a lovagi, azaz előkelő származáson alapult. A nyugati nemesség azonban ez után is megmaradt kis létszámú, viszonylag jómódú rétegnek, amelyet nemcsak öntudata, hanem valódi anyagi lehetőségei is mások fölé emeltek. A nemesi rangnak ezért Európának ezen a részén mindvégig fontos kelléke volt a pompa, a tekintélyes kíséret, ünnepi látványosságok, vadászatok, vitézi tornák és mulatságok szervezése, s mindennek felett a bőkezű adakozás.

Más volt a helyzet Közép-Európában, ahol a nemes szó a 13. századtól, amikor divatba jött, egészen más társadalmi réteget takart. Ebben a térségben nemcsak a valóban előkelőket nevezték így, hanem mindenkit, akinek ilyen vagy olyan módon sikerült elkerülnie a függő, azaz jobbágyi helyzetbe való lesüllyedést. A nemesek között ezért itt sok olyan kisbirtokost tartottak számon, akiket nyugati fogalmak szerint már a parasztok közé soroltak volna.

Egészen máshogy alakult az Alpoktól délre fekvő területek előkelőinek a sorsa. Ők sosem hagyták el a városokat, és így amikor erre lehetőség kínálkozott, elsők között kapcsolódtak be a kereskedelembe, ami többségüket még gazdagabbá tette, s vezető szerepet biztosított számukra a városok életében.

A 13–14. században a nemesek köre itt is, ott is bővülni kezdett. Ahol a királyság megerősödött, a neki hasznát hajtó emberek közül mind többen kaptak nemességet az uralkodótól, aki így egy megbízható hivatalnokréteghez

*Berry herceg újévi lakomája
Limbourg fivérek, 15. sz. eleje*

jutott. Ezek az úgynevezett taláros nemések főleg az ország kormányzásában, a pénzügyi igazgatásban és az igazságszolgáltatásban vettek részt. Az ősi nemések azonban mint jövevényeket, megvetették őket. Ennek érzékeltetésére kezdték el használni ebben a korban a nemesi címereket, melyek egy ideig a lovagi származás perdöntő bizonyítékainak számítottak.

Ezekben az átalakulásokban a társadalmi mozgások mellett szerepet játszott az is, hogy idő közben jelentősen megváltozott a haditechnika és átalakult a hadszervezet. A 14. században a lovagi harcmódor már nem bizonyult eléggé ütőképesnek a csatamezőn. A háborúk kimenetelét mindinkább a gyalogosok és az íjászok

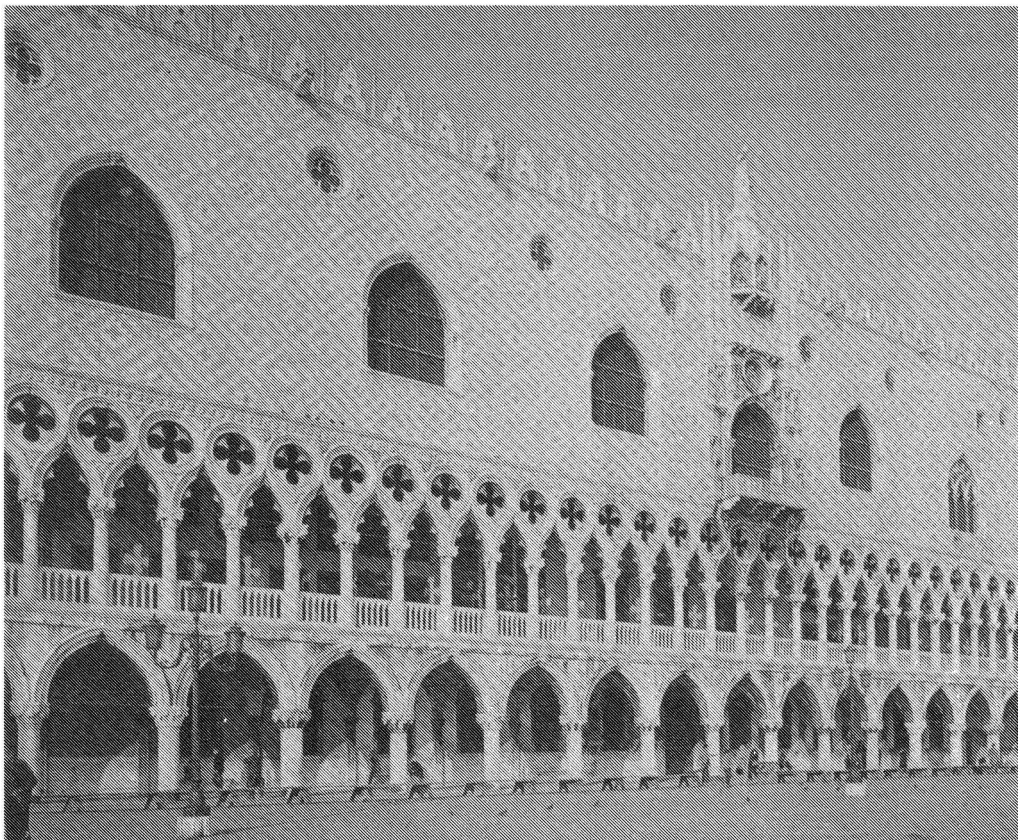
döntötték el, s megjelent egy új fegyver, az ágyú is. A hűbéres katonákat pedig lassan hivatásos zsoldosok váltották fel.

A harmadik rend

A társadalom rendjei közül a 14. századra a harmadik lett a legkevésbé egységes. Az eredetileg ide tartozó földműveseken kívül, magába foglalta a gazdag városi nagypolgárságot, a törvénytudókat és az egyetemi doktorokat, a különféle mesterembereket és a nincstelen napszámosokat is.

A 11–12. századhoz képest sokat változott a parasztság helyzete is. Az egyénileg gazdálkodó, bérlőkké vált földműveseket már nem védte úgy a közösség, mint a hagyományos uradalmi rendszerben dolgozókat. Ezért akik kevésbé voltak ügyesek, vagy akiknek nem kedvezett a szerencse, könnyen tönkrementek, adósságokba verték magukat, majd elvesztették azt a kis földet is, amin addig gazdálkodtak, és béresnek álltak, vagy a városi nincstelenek számát szaporították.

De voltak olyanok is, akiknek a bérleti rendszer jobbra fordította a sorsát, mivel jó áron tudták értékesíteni terményeiket. A kapott pénzen aztán, ezek újabb földeket vettek, béreseket fogadtak, s a kétkezi munkát fokozatosan szolgálkára bízta. Akik megtehették, hűbértörzöket szereztek valamelyik földesúrtól vagy az egyháztól, s beletanultak a fegyverforgatásba. Leánygyermeküket nemesemberhez adták feleségül, s a korabeli anyakönyvek tanúsága szerint lassacskán maguk is kishemessé váltak, akik az ősi nemesség nem kis felháborodására, nagy igyekezettel követték azok öltözködését és szokásait.

*A velencei doge-palota, amely 1309 és 1424 között épült,
a világi gótikus építkezés egyik legszebb példája.
Az itáliai lakóházak mintájára belső udvart zár körbe,
s gazdagon díszített külsővel fordul a járókelők felé.*

Az évek során sokat változott a városi társadalom is, amely a céhek megalakulását követően, szinte kettészakadt. A városokban, amelyek valaha oly vonzó lehetőséget kínáltak arra, hogy bennük ki-ki ügyessége szerint szabadon gyarapodjon, a 13. század végétől kezdve a helyi szabályok csak a céhmesterek számára biztosították ezt. S a legtöbb helyen mesterré is csak mesterek fiai válhattak ezután. Mivel pedig a városi népesség a középkor folyamán szinte végig növekedett, ez egyben azt is jelentette, hogy mind nagyobb lett azoknak a köre, akiknek életesélyei rosszabbak voltak, mint a céhes iparosoké.

Az iparilag legfejlettebb területeken a gazdasági hatalom mellett, a városok politikai vezetése is a céhek vezetőinek a kezébe került, vagyis ők határozták meg azokat a szabályokat, amiket az adott település minden lakójának követnie kellett, ők ítélkeztek a szabályokat megszegők felett, s ők gazdálkodtak a város pénzével. A leggazdagabb vállalkozók azután benősültek a nemességbe, városi házaik mellé vidéki birtokokat vásároltak, s egyéb tekintetben is igyekeztek követni a nemesség szokásait. A 14. századra ilyen előkelők szűk csoportjában vált örökletessé a városok vezetése Flandriában. Gentben például a tanács tagjainak, az úgynevezett Harminckilenceknek a megbízatása élethosszig szólt, s új tagot csak akkor választottak maguk közé, ha valamelyikük meghalt. Rouen városában száz tagból állt az a testület, amelyik évente választotta meg saját soraiból a főbíró és a városi tanács tagjait.

Hasonló folyamat játszódott le Észak-Itáliában. Bolognában például a 13. század végén megtiltotta a városi tanács, hogy a meglévőkön kívül bármilyen új társulás jöjjön létre, s egyúttal a három nagy céh elöljáróira bízta a város vezetését. Ez a három a fegyverkészítők, a pénzváltók és a kereskedők céhe volt. Firenzében ugyanezt a szerepet a következő hét céh vezetői gyakorolták: a Calimala, a nagykereskedők céhe; a pénzváltók; a selyemkereskedők és a posztósok céhe; a fűszerkereskedők és orvosok; a luxustárgyakkal kereskedők; valamint a szőrme- és prémkereskedők céhe. Velencében pedig, szintén a 13. század végétől kezdve, csak az lehetett a várost irányító Nagy Tanács tagja, akinek apai ági ősei is azok voltak.

A városi lakosság középrétegei, s még inkább azok a kétkezi munkások, akiket állandóan festékes kezükről „kék körműeknek” neveztek, ettől fogva teljesen ki voltak zárva azokból a testületekből, amelyek a városi életet szabályozták.

Az adózás középkori gyakorlata

A korabeli felfogás szerint a nemesség és a papság, mint a köz szolgálatát természetben teljesítő rendek, mentesek voltak a rendszeres adófizetési kötelezettség alól. Ez eredetileg csak a kétkezi munkásokat terhelte. Alapelv volt az is, hogy a király rendes körülmények között „önnön vagyonából”, tehát saját családi birtokainak jövedelmeiből él. Mivel azonban különleges körülmények között, például háború esetén, ez általában nem bizonyul elégnek, olykor segítségül hívhatja alattvalóit, de csak azért, hogy a befolyó „közjavakat a közjólétre” fordítsa. Az adónak ez a rendkívüli fajtája kivétel nélkül kiterjedt a királyság területén élő minden emberre, amit természetesen nem fogadtak szívesen a társadalom kiváltságos rétegei, de megtagadni sem tudtak. A királyok viszont ahhoz nem voltak elég erősek, hogy hatalmuknál fogva kényszerítsék az ország előkelőit az adófizetésre. Így hát egyezkedniük kellett, s ez vezetett a rendi gyűlések, valamint az új kormányzati forma, a rendi monarchia kialakulásához.

A rendi gyűlések

A rendek gyűléseit azokban az országokban hívta össze legkorábban a király, ahol háborúk vagy a központi hivatali szervezet kiépülése miatt, több pénzre volt szüksége, mint amennyi bevételhez birtokai vagy uralkodói felségjogai alapján képes volt hozzájutni.

Erre legkorábban a Pireneusi-félsziget móroktól felszabadult, kis keresztény államaiban került sor. A rendek gyűlését itt corteznek hívták, amelynek segítségével a papok, a nemesek, a városok és a kiváltságokkal rendelkező falusi közösségek képviselői, a 10–11. századtól kezdve kisebb vagy nagyobb mértékben, de részt kaptak az államügyek alakításában, egészen a 13/14. század fordulójáig.

Angliában az első olyan gyűlést, amelyen a tanácsban amúgy is jelenlévő főurakon kívül, a városok és a lovagok képviselői is megjelentek, 1265/66. telén hívták össze Londonban. A szigetországi rendi gyűlés neve parlament lett, mely a század végére nyerte el végleges formáját. Ettől kezdve a személyesen megjelenő bárókon és főpapokon kívül, grófságokként két lovagot és a városias települések képviselőiben 2–2 tárgyalóképes polgárt hívott meg rá a király, aki egyidejűleg kijelentette, hogy ezután semmiféle új adót nem fog kivetni „a püspökök, bárók, polgárok és más szabad emberek” egyetértése nélkül. Az angliai parlament már a 14. században két részre oszlott, és külön tanácskozott. Azt a helyet, ahol az előkelők ülészttek, lordok házának hívták. Azt pedig, ahol a kisnemessé váló lovagok, valamint a polgárok képviselői tanácskoztak, alsó háznak nevezték.

Franciaországban akkor hívta össze első ízben a rendek gyűlését a király, amikor 1302-ben támaszt keresett országa előkelőiben és városaiban a papság megadóztatását tiltó pápasággal szemben. Ezt követően azonban, különösen az angolokkal folyó háború megindulása után, az uralkodó szinte állandó pénzszűkében volt, s ez a 14–15. században a rendi gyűlések gyakori összehívását eredményezte.

A rendek gyűlései az évtizedek során fontos változásokon mentek keresztül. Hatáskörük az adómegszavazáson túl, fokozatosan kiterjedt a törvénykezés különböző területeire is, s így lassan törvényhozó gyűlésekké váltak. Eközben azonban megváltozott a kifejezés jelentése. Rendeeknek ezután már csak a kiváltságosak közösségeit nevezték, amelyeknek megvolt a gazdasági erejük ahhoz, hogy érvényesítsék érdekeiket, s részt szerezzenek maguknak a hatalomból. A parasztok és a városi szegények így kiszorultak az egykor mindannyiukat befogadó harmadik rendből, és képviselő nélkül maradtak egy olyan világban, amelynek megbomlott a régi, megszokott rendje.

Közép-Európa a 14. században

Németország

A nagy interregnum után, pápai sugallatra, Habsburg Rudolf (1273—1291) került a császári trónra, akit a legnagyobb birtokokkal rendelkező német urak is elég jelentéktelennek tartottak ahhoz, hogy ne kelljen félteniük tőle önállóságukat. Ekkoriban ugyanis a német uralkodó tényleges hatalma már csak családi birtokainak nagyságától függött. Rudolf és utódai éppen ezért elsősorban e birtokok növelésére törekedtek, nem is sikertelenül. Előbb Ausztriát és Stájerországot foglalták el, majd megszerezték Karinthiát, Krajnát és Tirolt, ám a császári trónt ekkor még nem tudták megtartani. S közben elvesztették azt az alpesi vidéket is, ahol a későbbi Svájc kialakult. 1291-ben ugyanis három itteni parasztközösség, idegen szóval kanton, szövetséget kötött egymással az ősi szabadságjogaikat fenyegető Habsburgok ellen, majd 1315-ben Morgartennél fényes győzelmet aratott felettük, amit így mutat be egy korabeli szerzetes:

„... Lipót herceg (Habsburg Lipót, 1290—1326) egy hegy és az Agerisee nevű tó között be akart törni a svájciak földjére, de a hegy magassága és meredeksége szándékában megakadályozta. A lovagok ugyanis a zsákmányvágytól feltüzelve, mindnyájan nagy merészen az első csatasorban állottak, de a hegyre felkapaszkodni nem bírtak, mert még a gyalogosok is alig voltak képesek lépni vagy megállni. A svájciak pedig..., tudva azt, hogy a lovagoknak e helyen minő nehézségekkel kell megküzdeniük, rejtékhelyeikről bátran és kemény szívvel leszálltak, és a lovagokat, mint a hálóban megfogott halakat, megrohanták és ellenállás nélkül legyilkolták. A svájciak ugyanis szokásuk szerint csizmáikat bizonyos vasakkal szerelték fel, melyek segítségével a legmagasabb hegyen is könnyedén járhattak és megállhattak, míg ellenségeik és ellenségeik lovai semmiképpen sem bírtak megállani. Igen rettenetes gyilkoló fegyverük is volt a svájciaknak, amit közönségesen alabárdnak neveztek, mellyel mint ollóval metszették és darabolták szét a legerősebb páncéllal felszerelt lovagot is. Nem is volt itt csata, hanem a fent említett okból a hegylakók úgy vágták le Lipót herceg népét, mint a vágóhídra vezetett nyáját. Nem kegyelmeztek senkinek, nem is igyekeztek foglyokat szerezni, hanem mindnyájukat válogatás nélkül agyonverték. Akiket pedig nem gyilkoltak le, azokat a tó vize nyelte el, melyen ellenségeik fegyverei elől menekülve átúszni akartak.”

(Johann Winterthur svájci szerzetes krónikájából)

A 14. század elején a Habsburgokat a Luxemburg dinasztia váltotta fel a császári trónon, amelynek alapítója VII. Henrik házassági politikája révén megszerezte Csehországot, amely ebben az időben a birodalom legnagyobb tartománya volt.

Henrik unokája, IV. Károly (1346—1378) már egy személyben volt cseh király és német-római császár. Az ő idejében született meg a birodalom szétagoltságát végleg szentesítő német aranybulla (1356). Az oklevél a császárválasztás jogát a hét választófejedelem — a mainzi, a kölni és a trieri érsek, a cseh király,

IV. Károly császár és a hét választófejedelm (1370 körül)

a rajnai palotagróf, a szász-wittembergi herceg és a brandenburgi őrgróf — kezébe adta, olyan egyéb jogokkal együtt, amilyenekkel más országokban inkább csak a királyok rendelkeztek.

A birodalmi uralkodó megválasztásával kapcsolatban a következőket rendelte el az okirat:

„...mikor a császárnak, vagy a rómaiak királyának halálhíre... bizonyossá válik, ... az összes választófejedelmek... három hónapon belül... Frankfurt városában gyűljenek össze a rómaiak királyának választására, kiből egykor császár lesz. Az újonnan megválasztottnak azonnal meg kell erősítenie a választófejedelmek hűbéreit, privilégiumait, jogait és szabadságait...

... A birodalmi gyűlés alkalmával a császárnak vagy római királynak kézmosó vízzel a brandenburgi őrgróf szolgál, az első pohár italt a cseh király nyújtja..., a rajnai palotagróf az ételt szolgálja fel, míg Szászország fejedelme a marsalli tisztet tölti be, mint ahogy ez régtől fogva szokásos.”

Az a tény azonban, hogy Németországban nem jött létre a franciaországihoz hasonló központilag irányított, erős monarchia, nem csupán negatív következményekkel járt. Részben ennek is köszönhetik megerősödésüket a német városok, amelyeknek fénykora ez az időszak. S ugyancsak jótékonyan befolyásolta ez a helyzet Csehország fejlődését is, amelynek fővárosa, Prága, IV. Károly idején birodalmi központtá vált.

Csehország

1306-ban kihalt az államalapító Przemysl dinasztia, s ez lehetővé tette, hogy a korona a család egyik nőtágjának férjére, Luxemburg Jánosra (1310—1346) szálljon, aki azonban szívesebben foglalkozott lovagi szórakozásokkal és különféle ünnepek rendezésével, mint az ország dolgaival. Magához méltó uralkodói feladatnak inkább csak a háborúzást tartotta. Szilézia irányába akart terjeszkedni, amelynek hovatartozása régi vitatéma volt a csehek és a lengyelek között, s meg is szerezte azt. Ugyanakkor jogot formált egyes lengyel területekre is, amelyek korábban többször is uralkodójukká választották Csehország királyát, de ez a törekvése nem járt sikerrel.

Egészen máshogy viszonyult az állam ügyeihez utóda, IV. Károly (1346—1378), aki császárrá választása után is sokat tett a terület fejlesztéséért. A középkori cseh királyság az ő uralkodása alatt élte a fénykorát. Prágát érseki székhellyé nyilvánította, kivonva ezzel a cseh egyházat a németországi Mainz hatásköréből. Ezekben az években épült a fővárosban a Vltava híres hídja, a Károly-híd, a Szent Vít katedrális és Karlstein vára, ahol a királyi ékszereket és a legfontosabb iratokat őrizték. Ekkoriban lendült fel a királyság védőszentjének, Szent Vencelnek a kultusza, s kezdődött meg a nemzeti nyelv és a történelmi hagyományok ápolása. Ez utóbbiak nem utolsó sorban a prágai egyetem megalapításának voltak köszönhetőek, amiről így számol be a korabeli krónikás:

„Az 1348. esztendőben Károly úr, a rómaiak és Csehország királya, az isteni szeretet buzgalmától égve, meleg felebaráti vonzalomtól eltelve, és azon kíván-

A prágai Károly-híd. A háttérben a vár (Hradcsin).

ságtól áthatva, hogy országa boldogságát növelje, és cseh birodalmát dicséretesen fölemelje, az apostoli széktől kiváltságokat eszközölt ki egy Prága városában felállítandó egyetem számára, és ezenfelül mint cseh király, számos kiváltságot adott az itt tanulóknak. Különböző más országokból sok teológiai magisztert és kánonjogi doktort hívott meg, hozzáértő, az egyes tudományokban járatos és képzett embereket, hogy azok Isten egyházát a tudományokban és erkölcsökben építsék. Azt akarta, hogy a prágai egyetemet minden tekintetben azon párizsi főiskola szokásai és módja szerint rendezzék be és vezessék, ahol valaha fiatal éveiben maga a király tanult.

Az előadásokat tartó magiszterek állandóan, évről évre meghatározott járandóságot kaptak. Így alakult meg Prága városában egy olyan egyetem, amelyhez foghatót Németország egyetlen részén sem lehetett találni, és jöttek a diákok, nemesek és fejedelmek fiai is, idegen országokból, mint Anglia, Franciaország, Lombardia, Magyarország és Lengyelország... Prága városa az egyetem miatt nagy hírnévre tett szert, és oly ismertté vált az idegen országokban, hogy a tanulók nagy száma következtében az élet jelentősen megdrágult... Midőn Károly úr látta, hogy az iskola ily nevezetessé növekszik, a diákoknak ajándékozta a zsidók házait; és egy kollégiumot is oda helyezett magiszterekből, akik minden nap olvasni, vitázni tartoztak. Használatukra könyvtárat is alapított...”

(Benes Krabice Krónikájából)

Magyarország

A 14. század elején a magyar királyságban is új uralkodócsalád került hatalomra. 1301-ben kihalt az államalapító Árpád-ház, s a trónért versengők közül az Anjouk bizonyultak a legerősebbeknek. A dinasztia alapító Anjou Károly, IX. Lajos francia király unokaöccse — pápai segítséggel —, a 13. század közepén került a nápolyi királyság élére. A család házassági kapcsolatok révén rokonságban állt a magyar uralkodókkal, s ez adta az alapot ahhoz, hogy igényt tartsanak az ország trónjára.

Az új király, I. Károly (1301—1342), mindennek előtt a trónviszályokban szétzilálódott ország belső békéjének a megteremtésére törekedett, fegyveresen számolva le a legnagyobb főurakkal. Ezt követte a gazdaság helyzetének megerősítése, amiben fontos szerepet kaptak azok az Európában páratlannak számító nemesfémkészletek, amikkel ebben a korban Magyarország rendelkezett. Az ezüsttermelés már régóta jelentős volt, s ehhez társult a 14. században a felvidéki aranybányák megnyitása. Ekkor alapították meg Körmöcbányát, amely aztán évszázadokra a térség bányagazgatásának központja lett. A korábbi királyi monopóliummal szemben, Károly lehetővé tette, hogy bárki bányát nyisson az általa birtokolt földterületen, csupán azt kötötte ki, hogy a nemesércet be kell szolgáltatni a kincstárnak. Cserébe azonban a birtokosok megkapták vert pénzben az érc értékének egyharmadát. Ez nagy mértékben fellendítette a magyarországi bányászatot.

A bányászattal egyidejűleg a pénzverést is újjászervezte a király. Ekkor bocsátották ki az első aranypénzt, a forintot, amelynek készítéséhez Károly Firenzéből hozatott mesterembereket Körmöcbányára. Ezt a pénzfajtát az 1320-as évek vége felé említik először a források, s a forint ettől kezdve évszá-

I. (Anjou) Károly magyar király

zadokon át Európa megbecsült valutája maradt.

Károly és utóda I. (Nagy) Lajos (1342—1382) fontosnak tartották a városok fejlesztését is. Számos település kapott tőlük különleges kiváltságokat, de valódi gyarapodás csak azokban következett be, amelyek gazdasági szempontból is kedvező adottságúak voltak. Az ország városi népessége ezért csak lassan növekedett. Jól mutatja a térség peremhelyzetét, hogy amikor Nyugat-Európa már rég a túlnépesedéssel küzdött, magyar földön még mindig óriási lakatlan területek és érintetlen erdőségek voltak. Ezek bené-

pesítése csak a 14. században kezdődött meg, német szervezők, úgynevezett soltészek irányításával. Ekkor vált sűrűn lakottá a mai Szlovákia területe, ahová főként lengyel és morva parasztok érkeztek. Belőlük alakult ki a középkor végére a szlovák nép. Hasonló fejlődés zajlott le az ország keleti részében, ahol ekkor telepedtek meg nagyobb arányban az oroszok, akiket a helybeliek ruténeknek neveztek. S ugyancsak ekkor jelentek meg a Balkán-félsziget felől érkező román pásztorok Erdélyben.

A 14. századi Magyarország nemcsak a bányászat és a népmozgások tekintében, hanem külpolitikai szempontból is jelentős tényezője volt a korabeli Közép-Európának. Fő szövetségese a nem sokkal korábban egyesített Lengyelország volt. Károly ugyanis a lengyel király, Lokietek Ulászló lányát vette feleségül, s így sógora lett az egyik legnagyobb lengyel uralkodónak, I. Kázmérnak. Ennek megfelelően, magyar segédcsapatok többször is részt vettek a Német Lovagrend és a tatárok ellen folytatott lengyel háborúkban. Kázmér pedig 1339-ben úgy rendelkezett, hogy abban az esetben, ha nem születne örököse, a magyar királyra és utódaira hagyja az országot.

Károly ugyanakkor igyekezett a csehekkel is jó viszonyban lenni, ami nem volt könnyű, hiszen a két szláv nép között nagy volt a feszültség ekkoriban. Luxemburg János cseh király ugyanis meg akarta szerezni a lengyel fennhatóság alatt álló gazdag bányavidéket, Sziléziát, s igényt tartott a lengyel trónra is. A magyar diplomácia sikerének tekinthető az az 1335-ben Visegrádon megtartott hármaskirálytalálkozó, amelynek nyomán a cseh király megkapta Sziléziát, s ennek fejében hivatalosan lemondott a lengyel trónról. A cseh és a magyar királyság között pedig kereskedelmi szerződés jött létre.

A másik Anjou-házbeli uralkodó, Nagy Lajos nevéhez inkább hódító célú hadjáratok fűződnek. Mindenekelőtt a 14. század második felében megüresedő nápolyi trónt igyekezett családja számára megszerezni, itáliai sikerei azonban csak átmenetiek voltak. Elfoglalta viszont a kereskedelmi szempontból nagy értékű adriai tengerpartot, Dalmáciát. Háborút viselt Szerbia ellen, amely végül is egy időre Magyarország hűbérese lett, akárcsak az azzal szomszédos Bosznia. Lajos seregei időleges sikereket értek el az Erdéllyel határos Havasalföldön, valamint a tatár uralom alól felszabaduló területen ekkoriban megszülető másik román fejedelemségben, Moldvában. Közép- és Kelet-Európa térképét azonban ekkor már más erők formálták, s Magyarország határához egy félelmetes, új hatalom közeledett, amely megszüntetett minden hódítást, s védekezésre kényszerítette az ország haderejét.

Lengyelország

Az önálló lengyel fejedelemségeket Lokietek Ulászló egyesítette 1320-ban. Művét fia, III. (Nagy) Kázmér (1333—1370) folytatta, akinek a törekvései ekkor már széles körben támogatásra találtak. Egyrészt azért, mert a nemzeti tudatot lassan megerősítette az idegen befolyással szembeni szinte folyamatos küzdelem. Másrészt pedig eddigre már a gazdaság is erősen igényelte, hogy ne legyen annyiféle vám, pénz és mértékfajta az országban, ami mind mind nehezítette a kereskedelmet. De jó volt az egyesítés azoknak a nagyuraknak is, akiknek több fejedelemségben voltak birtokaik, valamint a köznemeseknek és a parasztoknak, akik meg az urak belháborúitól szenvedtek.

Ugyanakkor a külső helyzet is összefogást igényelt. A Német Lovagrend ugyanis, amely ekkor élte virágkorát, nem hagyott fel a támadásokkal, s mind nagyobb lengyel területet foglalt el. Ekkor kezdett terjeszkedni a tenger felé a szomszédos Brandenburg tartomány is, azzal fenyegetve Lengyelországot, hogy teljesen elvágja a tengertől. S végül, veszélyesnek látszott a lengyelek számára az is, hogy Csehország élére a német származású Luxemburg család került, hiszen ez a három hatalmi tényező könnyen összefoghatott ellenük. A lengyelek természetes szövetségesei ezért ebben az időben csak a magyarok és a keleti határaik mentén egyre erősödő litvánok lehettek. A külső béke megteremtésében fontos szerepet játszott a korábban említett 1335. évi visegrádi királytalálkozó.

Kázmér alatt az ország fővárosa Krakkó lett, ahol szakszerű hivatali apparátusból álló igazgatási szervezet jött létre. Ugyanekkor a tartományok élére is a király által kinevezett tisztviselők kerültek. A nemesség azonban nem szorult teljesen háttérbe. Az uralkodó ugyanis, hasonlóan a Nyugaton kialakulóban lévő gyakorlathoz, összehívta a rendek gyűlését, a Diétát, s ez döntött a külpolitikai kérdésekben, valamint a hivatalnokok kinevezésében. Egyidejűleg átszervezték az igazságszolgáltatást, létrehozva az egységes jogrend szerint működő királyi bíróságokat. A király meg akarta erősíteni az ország gazdaságát is. A központi jövedelmeket egy újonnan bevezetett általános adóval, valamint királyi vámokkal növelte. Megpróbálta egységesíteni a pénzrendszert is, ám ez nem járt sikerrel. A külkereskedelmi forgalomban ezért a lengyelek is a magyar aranyforintot használták.

A krakkói Mária-templom. Lengyel földön a gótikus stílust a Német Lovagrend terjesztette el a 14-15. században.

Mivel Kázmérnak nem volt vér szerinti örököse, unokaöccsét, a magyar Nagy Lajost jelölte ki utódjául, aki a lengyel király halála után 1382-ig perszónálunióként kormányozta a két országot. Ez azt jelentette, hogy Lengyelországot és Magyarországot ugyan összekapcsolta az uralkodó személye, de mindkét állam megtartotta önállóságát. Lajos halálakor meg is szűnt ez az unió. Az ő utódja a lengyel trónon kisebbik lánya, Hedvig lett.

Nem sokáig uralkodott azonban egyedül. Azt követően, hogy házasságot kötött a szomszédos Litvánia királyával, Jagelló Ulászlóval, újabb perszónálunió jött létre. Ez egyben a két ország haderejének az egyesítését is jelentette, ami már reális esélyt kínált arra, hogy a következő évszázadban lengyelek a siker reményében vegyék fel a harcot a régi ellenséggel, a német lovagokkal.

Európa peremvidékén

A rövid ideig egységes skandináv birodalom a 11. században három királyságra — Dániára, Norvégiára és Svédországra — bomlott, melyekben a többi európai államhoz hasonló egyházi és állami szervezet jött létre a 13—14. századra. E területek kereskedelmében és városalapításaiban azonban nem a helybeliek, hanem a németek játszották a vezető szerepet. Skandinávia 14—15. századi történetének meghatározó eseményei ezért a Hanza szövetséggel vívott háborúk voltak. Az erők egyesítése érdekében hozta létre a három ország 1396-ban a Kalmári Uniót, ám a német befolyástól még vagy kétszáz évig nem tudtak megszabadulni.

Eredményesebben harcolt a németek ellen a 13—14. században létrejött litván állam, amelynek vezetői ekkor vették fel a nyugati kereszténységet. A területükön nagy számban élő orosz lakosság azonban a keleti, ortodox hitet követte, ami kezdettől fogva feszültséget okozott a litván nemesség és a helyi parasztság között, s egyben megkönnyítette a későbbi orosz terjeszkedést. A 14. században azonban, amikor Litvánia a térség egyik legjelentősebb állama lett, ennek még nem volt komoly súlya. Ekkor még fontosabb volt a közös ellenséggel, a tatárokkal és a németekkel szembeni összefogás. Az 1386-ban, Jagelló Ulászló (1377—1434) vezetésével létrejött lengyel-litván perszónálunió hadserege előbb a tatárok felett aratott győzelmet a 14. század végén, majd pedig a német lovagokat verte meg 1410-ben Grunewaldnál, egyszer s mindenkorra véget vetve ezzel további terjeszkedésüknek.

Dmitrij orosz nagyfejedelem seregeivel a kulikovói csatában legyőzte az Aranyhorda vezérét, Mamajt.

A lengyel és a litván területektől keletre ebben az időben kezdődött meg egy új hatalom, a későbbi orosz birodalom csíráinak a kialakulása. A fejedelemségek egyesítése az előnyös fekvésű, erdőkkel körülfogott, sűrűn lakott Moszkvából indult ki, melynek nevét a 12. század közepe táján említik először a források. Első uralkodójuk, aki jelentős területekkel gyarapította a fennhatósága alá tartozó földet, majd pedig felvette a nagyfejedelmi címet, I. Iván (1325—1341) volt, aki kortársaitól a Kalita, azaz Pénzeszsák melléknevet érdemelte ki. A tatárok feletti első jelentős győzelmet Dmitrij Donszkoj aratta a Don menti Kulikovónál 1380-ban, s ezzel megkezdődött az oroszok terjeszkedése a térségben. Az ország igazi megerősödése azonban csak a 15—16. századra tehető.

Az Európa keleti határvidékén formálódó másik jelentős erő az oszmánoké volt, akik a mongol előrenyomulással egy időben, a 13. században telepedtek le Kis-Ázsia területén, számos más nomád törzzsel együtt. Az itteni szeldzsuk szultánság szétesése (1280) után ezek a törzsek kis fejedelemségeket hoztak létre. Ezek közül az egyiknek volt a vezetője az a török származású Oszmán, akiről később az egész népet és az általa megteremtett birodalmat elnevezték. I. Oszmán (1281—1326) szultánnak nyilvánította magát, s 1301-ben megalapította az oszmán államot. Katonáival elfoglalta a terület egyik legnagyobb városát, Brusszát, amely ettől kezdve az ország központja lett. Fia folytatta a hódítást, amit nagyban megkönnyített számára az, hogy az ezidőtájt éppen polgárháborúval küszködő Bizánc egyik trónkövetelője tőle kért segítséget, amit meg is kapott. Ennek azonban az volt az ára, hogy az oszmánok megszállták egész Kis-Ázsiát, majd 1354-ben, átkelve a tengerszoroson, elfoglalták első európai támaszpontjukat, Gallipolit. Előrenyomulásukat ezután már nem lehetett megállítani. 1361-ben megszállták Drinápolyt, aminek következtében a bizánci birodalom Konstantinápoly területére szorult vissza. 1389-ben pedig, a szerbiai Rigómezőn vívott csatában megtörték a balkáni keresztény népek egyesített erőinek ellenállását, s a Dunáig terjesztették ki az Oszmán Birodalom európai határát. Európa uralkodói többször is kísérletet tettek arra, hogy keresztes hadjárat szervezésével siessenek a szorongatott Bizánc segítségére (1396, 1444), ám ezek az összecsapások rendre kudarccal végződtek, s ezzel megpecsételődött Konstantinápoly sorsa. A város 1453-ban történt elfoglalását így mutatja be a törökök szolgálatában álló görög krónikás, Kritobúlosz:

„... a szultán... előre küldte... legjobban felfegyverzett, legbátrabb, leggyőzhetőlenebb harcosait, akik testi erejük és fegyelmezettségük folytán minden más csapattest fölött kitűntek. Ők alkották a sereg élcsapatát, a lándzsával és pajzs-szal felszerelt, nehéz gyalogosok, egy íjászhadtest, egy lovas lándzsáshadtest, végül pedig... a legmegbízhatóbb csapat, a híres janicsároké, szám szerint tizenkétezer fő...”

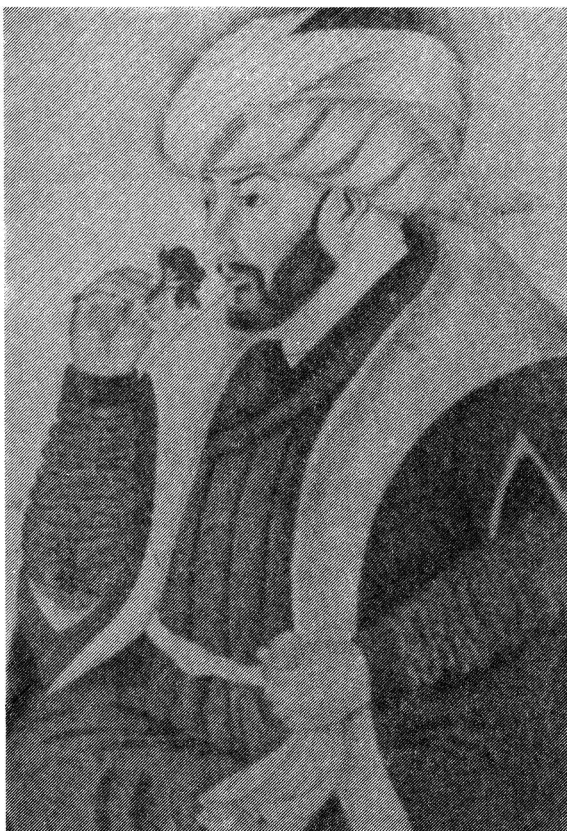
A szultán, miután fennszóval buzdította csapatait, hogy vitézségben egymással versenyezzenek, személyesen előre ment és a város árkaig vezette őket. Ott megállította az íjásokat, követőket és puskásokat, és azt parancsolta nekik, hogy szüntelen tartsák tűz alatt a beomlott falrészekben felállított... védőket, és pedig oly módon, hogy a lövedékek záporában, közülük a fejét se emelhesse fel senki anélkül, hogy azonnal találatot ne kapjon...

Mehmed szultán azonban egy idő után észrevette, hogy a védők kezdenek eltűnni a sáncokból és a résekből... Megfigyelte, hogy azok, akik tovább is helyt-

álltak, csökkenő számuk miatt gyengébben küzdöttek. Ezért ... ezt kiáltotta: Barátaim, a város már a kezünkben van, már a miénk! Védelmezői hátat fordítanak nekünk!

E szavakkal élükre állt. A törökök dühödt ordítással törtek előre a szultán nyomában; rövid, elkeseredett harc után megmászták és hatalmukba kerítették a sáncokat és az ágyúk által összelőtt városhatár romjait, miután az utolsó védőket is menekülésbe kergették... Itt esett el Konstantin császár is, mialatt vitézül harcolt hű katonái között.

A janicsárok, majd nyomukban a többi seregrészek, rövidesen úgy zúdultak be a városba, mint a vízáradat... Majd utánuk nyomult az egész sereg, folyamatosan, teljes erejével, és győztesen szétáradt az egész városban. A fal előtt, amelyre nagy lobogóját vonatta fel, sugárzó arccal állt a szultán, és örvendett a látványnak: a nap most virradt fel végül teljes világossággal."

II. Mohamed szultán

(Kritobúlosz: II. Mohamed tetteinek története)

A Kiadó utószava

A rendszerváltás előtti négy évtized történelemoktatása mindent a gazdasági viszonyokra és az osztályharcra vezetett vissza, az eszmék, a vallás szerepét pedig vagy elhanyagolta, vagy pedig eltorzítva tárgyalta.

Jelen könyv egyik nagy érdeme, hogy már nem mutatja ezeket a „marxi” gyermekbetegségeket, de módszeréből adódóan sok mindent konkrétan nem mond ki, csak korabeli forrásanyagokat idéz, remélve, hogy az olvasóban összeáll a kép. A Kiadó ezért kötelességének érzi, hogy kiegészítésként néhány összefüggésre felhívja a figyelmet, aminek javarésze a könyv egészéből ugyan levonható, de ilyenformán nincs kimondva.

A középkor szinte mindent meghatározó, átható eszméje volt a vallásosság. Nagyjából a könyvben tárgyalt időszak elején fejeződik be az a folyamat, amelynek során Európa népei kereszténnyé váltak. Ekkor tértek meg pl. a magyarok is. Az emberek viselkedése egy csapásra nem változott meg a kereszttség felvételével, hiszen az átlagember tanulatlan, kultúrátlan volt, és rendkívül kemény viszonyok között élt. Évszázadok kellettek ahhoz, hogy a szeretet eszménye és a keresztény kultúra átalakítsa, áthassa a lelkét, és levetkőzze a barbárságot. Ezt a célt is szolgálta Krisztus egyháza a maga küldetésével. Ez hangsúlyozottan „küzdő egyház” volt, hiszen sokféle fronton kellett küzdenie. Egyrészt a hívek lelkének pogánysága ellen, másrészt a különböző harcos eretnekségek ellen, végül, de egyáltalán nem utolsósorban a világi hatalmasságok ellen a függetlenségért. Jellemző a korra a pápaság és a császárság harca (lásd a 41. oldaltól). Hogy ezekben a harcokban az egyház helyt tudjon állni, nem volt elég a lelki hatalom. Szüksége volt küldetésének teljesítéséhez a gazdasági, sőt katonai hatalomra is. Különböző uralkodók, hatalmi csoportok időről-időre befolyásuk alá, hatalmukba kerítették az egyház vezetését, hogy vallásos köntösben nagyon is evilági céljaik érdekében befolyást gyakorolhassanak. Erre legkiemelkedőbb példa az un. „Avignoni Fogság” (l. a 86. oldaltól), amely a pápaság és egyház történetének egyik legsötétebb időszaka volt. Az erős világi befolyás rendkívül kedvezőtlenül befolyásolta az egyházat.

Hogy a keresztény eszme milyen meghatározó volt a középkori ember alakításában, azt jelzi, hogy mennyi szent élt ekkor, aki hősiek fokban gyakorolta a szeretetet egy ilyen durva világban. A magyarországi árpád-házi királyok családja ebből a szempontból is kiemelkedett a sokszor barbár királyok közül. Ez a család adta a kor legtöbb szentjét — hogy csak a legismertebbeket soroljuk — Szent István királyt, Szent Imre herceget, Szent László királyt, Szent Margitot és (Tübingiai) Szent Erzsébetet. Ők ma is sok mindenben példaképeink lehetnek. Szent Erzsébet pl. szociális érzékenységevel és tetteivel a mai „szociális prófétákat” is felülmúlta.

A lovagi eszmék (l. a 21. oldalon a kardinális szavait) pozitív emberformáló hatása is rendkívüli volt nemcsak abban a korban. Nem véletlen, hogy kevésbé vallásos századunkban is megmaradt a lovagiasság mint követendő eszmény. Ezt vállalja ma pl. a cserkészet.

Végül kiegészítő olvasmánynak ajánljuk Dümmerth Dezső történész érdekesítő könyveit az árpád-házi és az azt követő magyar királyokról. Ezekből színes képet kaphatunk a magyar középkor, de ezzel összefüggésben az egész európai középkor világáról is.

Tartalom

I. A LOVAGOK KORA (11—12. század) 5

A középkori nagybirtok 6

Európa a 10. században. A nagybirtok. A nagybirtok lakói. A parasztok hétköznapijai. A 11. század mezőgazdasági technikája. A nagybirtok gazdálkodása. A népesség növekedése. A gazdálkodás új formája a cisztercita uradalmakban. A hospesek.

A lovagok világa 15

A lovagok és fegyverzetük. Normann lovagok Angliában és Dél-Itáliában. A lovagok és a hűbériség. Felkészülés a lovagi életre. Lovagvárak. A trubadúrköltészet. Lovagi tornák és ünnepek.

A keresztes háborúk 24

Isten békéje. A szentföldi zarándoklatok. A clermonti zsinat. A szegények hadjárata. A lovagseregek. Útban Konstantinápoly felé. A Szentföld elfoglalása. A keresztes államok. Az egyházi lovagrendek. A Szentföld elvesztése. A reconquista. A latin császárság. Az utolsó hadjáratok. A keresztes háborúk következményei.

A császár és a pápa 36

A németek római császársága. Terjeszkedés Kelet felé. Az egyház a birodalomban. Az egyház reformja. A pápaság és a császárság első összecsapása. A pápa, a császár és az itáliai városok. A Welfek és a Staufok belháborúja. Az eretnekmozgalmak és az inkvizíció. Új szerzetesrendek.

II. A VÁROSOK VILÁGA (12—13. század) 49

A középkori városok megszületése 50

A pénz megjelenése a gazdaságban. A kereskedelem újjáéledése. A kézműipar központjai. A textilipar. A városok különleges jogai.

A távolsági kereskedelem 58

A távolsági kereskedelem útvonalai. Árucikkek és kikötők. A champagne-i vásárok. A földközi-tengeri kereskedelem központja: Velence. A kereskedőtársaságok központja, Brugge. A Hanza-városok. A pénzforgalom növekedése.

A városok virágkora 67

Az önkormányzatok. A lakosság élelmezése. A céhek. Az exportipar központjai. Városi hétköznapiak.

A középkori egyetemek 75

Az arab közvetítés. Fordítóközpontok. Az európai értelmiség születése. A goliard-ok. Az egyetemek kialakulása. Az egyetemek szervezete. Az egyetemek működése. Könyvek és jegyzetek. A magiszterek helye a társadalomban.

III. A KÖZÉPKOR ALKONYA (14. század) 81

Franciaország és Anglia 82

A francia királyság megerősödése. Az angol királyok francia birtokai. A francia kultúra fénykora. A francia pápák. A templomosok pere. Az angol-francia ellentét kiéleződése. A százéves háború.

A nyomorúság százada 94

Lehűlés és éhínség. A nagy pestis. A zsidók üldözése. A flagellánsok. A pestis után. Az exportipar központjainak elsorvadása.

A régi rend bomlása 102

A középkori társadalom. Az első rend: a papság. A második rend: a nemesség. A harmadik rend. Az adózás középkori gyakorlata. A rendi gyűlések.

Közép-Európa a 14. században 108

Németország. Csehország. Magyarország. Lengyelország. Európa peremvidékén.

A KIADÓ utószava 118

